

~~અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.~~

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

ગુજરાતની વડી અદાલતમાં અમદાવાદ ખાતે

આર/ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૬૯૫૭ /૨૦૧૭

સાથે આર/ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૪૩૪૨/૨૦૧૭

સાથે

આર/વિશેષ ફોજદારી અરજી ક્રમાંક ૭૦૮૩ /૨૦૧૭

મંજૂરી અને હસ્તાક્ષર માટે:

માનનીય ન્યાયમુર્તિ શ્રી જે.બી. પારડીવાળા

=====

૧	શું સ્થાનિક અખબારોના અહેવાલકારોને ચુકાદો જોવા માટે પરવાનગી આપવામાં આવી શકે?	હા
૨	રિપોર્ટરને સંદર્ભિત કરવું કે નહિ ?	હા

૩	શું લોર્ડશીપ્સ ચુકાદાની શુદ્ધ નકલ જોવા ઇચ્છે છે?	ના
૪	શું આ મામલામાં ભારતના બંધારણના અર્થઘટન સંબંધે અથવા તેના હેઠળ કરવામાં આવેલા કોઈ આદેશ સંબંધે કાયદાનો કોઈ મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે?	ના
	આ ચુકાદો અધિનસ્ત ન્યાયતંત્રમાં પ્રસારિત કરો.	

=====

નિમેષભાઈ ભરતભાઈ દેસાઈ

વિરુદ્ધ

ગુજરાત રાજ્ય

=====

ઉપસ્થિત રહ્યા:

શ્રી જીગર જી ગઢવી(૫૬૧૩) અરજદાર(ઓ) નં. ૧ માટે

શ્રી રાજેશ કે શાહ(૭૮૪) પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૨ માટે

શ્રી. મિતેશ અમીન, વિદ્વાન સરકારી વકીલ(૨) પ્રતિવાદી(ઓ) નં. ૧ માટે

=====

કોરમ: માનનીય શ્રી ન્યાયમુર્તિશ્રી જે.બી.પારડીવાળા

તારીખ : ૦૨/૦૪/૨૦૧૮

સી.એ.વી. ચુકાદો

૧. કારણ કે ઉપરોક્ત ત્રણેય અરજીઓમાં ઉઠાવવામાં આવેલા મુદ્દાઓ પરસ્પર સંબંધિત છે, પક્ષકારો પણ એકસરખા છે અને આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ બે અરજીઓમાં પ્રાર્થના એ જ પ્રથમ માહિતી અહેવાલને રદ કરવાની છે,

તેથી તે અરજીઓ એકસાથે સાંભળવામાં આવી હતી અને આ સામાન્ય ચુકાદા અને આદેશ દ્વારા તેમનો નિવેડો કરવામાં આવે છે.

૨. ફોજદારી વિવિધ અરજીઓ ક્રમાંક ૨૬૯૫૭ સન ૨૦૧૭ અને ૨૪૩૪૨ સન ૨૦૧૭ અનુક્રમે આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા નીચે મુજબની પ્રાર્થનાઓ સાથે દાખલ કરવામાં આવી છે;

“(એ) માનનીય અદાલત ઇડર પોલીસ સ્ટેશનમાં ૩૦.૦૮.૨૦૧૭ના રોજ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬(એ) (સુધારેલ કલમ ૩૭૬-બી), ૩૭૭, ૪૯૮(એ) અને ૧૧૪ હેઠળના ગુના બાબતે નોંધાયેલ એફ.આઈ.આર., સી.આર. નં. ૧-૧૩૧/૨૦૧૭ને રદ કરવા કૃપા કરે.

(બી) વર્તમાન અરજીના પ્રવેશ, સુનાવણી અને અંતિમ નિકાલ બાકી રહેલા સમય દરમિયાન, આ માનનીય અદાલત ઇડર પોલીસ સ્ટેશનમાં તા. ૩૦.૦૮.૨૦૧૭ના રોજ નોંધાયેલી, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬(એ) (સુધારેલ કલમ ૩૭૬-બી), ૩૭૭, ૪૯૮(એ) અને ૧૧૪ હેઠળના ગુનાસંદર્ભે સી.આર. નં. આઈ-૧૩૧/૨૦૧૭ રૂપે નોંધાયેલ ઉક્ત એફ.આઈ.આર.માંથી ઉપજતી આગળની કાર્યવાહી પર સ્થગન આપવા કૃપા કરે

(સી) કેસના હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેતાં યોગ્ય માનવામાં આવે એવો અન્ય વધુ આદેશ પસાર કરવો.”

૩. ત્રીજી અરજીની બાબત સુધી, એટલે કે, સ્પેશિયલ ક્રિમિનલ એપિલિકેશન નં. ૭૦૮૩ ઓફ ૨૦૧૭ અંગે, તે મૂળ પ્રથમ સૂચક દ્વારા નીચે મુજબની પ્રાર્થનાઓ સાથે દાખલ કરવામાં આવી છે;

“(એ) ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ આ અરજીએ સ્વીકારી અને મંજૂર કરવા કૃપા કરે

(બી) ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ કૃપા કરીને માંડેમસનો રિટ, માંડેમસના સ્વરૂપના આદેશો અને દિશા-નિર્દેશો જારી કરે તેવી વિનંતી છે, જેમાં પ્રતિવાદીઓને તા. ૨૮.૮.૨૦૧૭ની ફરિયાદ અને તા. ૦૧.૦૯.૨૦૧૭ની રજૂઆતના

અનુસંધાને સી.આઈ.ડી. કાઈમ અથવા સી.બી.આઈ. જેવી સ્વતંત્ર એજન્સી દ્વારા તપાસ હાથ ધરવા માટે નિર્દેશ કરવામાં આવે;

(સી) ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ કૃપા કરીને અરજદારનો કેસ માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના વર્ષ ૨૦૧૭(૨) જી.એલ.એચ. પી. ૮૧૮ માં અહેવાલિત રાજેશ શર્મા અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. ના કેસના ચુકાદાના પ્રકાશમાં વિચારવા પ્રસન્ન થાય, લોર્ડશીપ કૃપા કરીને એસ.કે. જિલ્લાના ન્યાયાધીશને માનનીય સર્વોચ્ચ અદાલતના વચગાળાના નિર્દેશ મુજબ ફરિયાદની છાનબીન કરવા આદેશ આપે અને તપાસ માટે ફરિયાદ યોગ્ય સત્તાધિકારીને મોકલવામાં આવે;

(ડી) આ અરજાની સુનાવણી બાકી હોય અને તેના અંતિમ નિકાલ સુધી, ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ પ્રતિવાદીઓને તા. ૨૮.૮.૨૦૧૭ અને ૧.૯.૨૦૧૭ ની ફરિયાદના અનુસંધાને તૈયાર કરાયેલ તપાસ અહેવાલ આ માનનીય અદાલત સમક્ષ રજૂ કરવા નિર્દેશ આપે તેવી વિનંતી છે.

(ઈ) ન્યાયમુર્તિશ્રીઓ કૃપા કરીને ન્યાયના હિતમાં આ માનનીય અદાલતને જે ન્યાયસંગત, યોગ્ય અને ઉચિત જણાય તેવી કોઈ અન્ય અને વધુ રાહત મંજૂર કરવા પ્રસન્ન થાય. ”

જ. સૌપ્રથમ, પ્રથમ માહિતી અહેવાલને રદ કરવાની માગણી કરતી બે અરજીઓ અંગે હું વિચાર કરું.

પ. નોંધ પર ઉપલબ્ધ સામગ્રી પરથી જણાય છે કે પ્રથમ માહિતી આપનારએ એક નિમેષભાઈ દેસાઈ, મૂળ આરોપી નં. ૧ સાથે ૨૦મી મે, ૨૦૧૪ના રોજ લગ્ન કર્યા હતા. લગ્ન બાદ ટૂંક સમયમાં જ પતિ અને પત્ની વચ્ચે વૈવાહિક વિવાદો ઊભા થયા, જેના પરિણામે અંતે ઉપર દર્શાવેલ ગુનાઓ અંગે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધાવવાનો વારો આવ્યો. એવું જણાય છે કે પ્રથમ માહિતી આપનારનો પતિ ડૉક્ટર છે. પ્રથમ માહિતી આપનાર પણ ડૉક્ટર (બાળરોગ નિષ્ણાત) છે. પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નીચે મુજબ ઉદ્ઘટ કરવામાં આવે છે;

“મારું નામ નિકિતા, પત્ની નિમેશ ભરતભાઈ દેસાઈ, ઉંમર આશરે ૨૮ વર્ષ, વ્યવસાય નોકરી, રહેવાસી મહાદેવ વાસ, ખેરાલુ, તાલુકો ખેરાલુ, જિલ્લો મહેસાણા. હાલમાં રહેવાસી બી-૨૫-૨૬, ધનેશ્વર સોસાયટી, બારવાવ રોડ, ઈંડર, જિલ્લો સાબરકાંઠા. મોબાઈલ નં. ૯૪૨૮૩૧૨૪૭૯.

હું મારી ફરિયાદની હકીકત આ રીતે રજૂ કરું છું કે હું ઉપરોક્ત સરનામે રહું છું અને તા. ૨૦/૩/૨૦૧૭ થી હું મારા પિતા ભરતભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ સાથે ઈંડર ખાતે રહું છું. હું સંજીવની પીડિયાટ્રિક પ્રાઇવેટ હોસ્પિટલમાં બાળરોગ નિષ્ણાત તરીકે કામ કરું છું અને મારી નોકરીના સ્થળે હું ઈંડરથી હિંમતનગર આવજા કરું છું. મારું લગ્ન તા. ૨૦/૫/૨૦૧૪ ના રોજ નિમેષ ભરતભાઈ દેસાઈ સાથે ખેરાલુના મહાદેવ વાસ ખાતે અમારી જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ વિધિવત્ સંપન્ન થયું હતું. ત્યારથી અમે પતિ-પત્ની તરીકે સાથે રહેતા હતા. લગ્ન પછી હું મારા પતિ તથા સાસુ-સસરા સાથે ખેરાલુ ખાતે એક મહિના સુધી રહી હતી. ત્યારબાદ, મારા પતિ વડોદરા ખાતે એમ.ડી.ની ઈન્ટર્નશિપ કરતા હોવાથી, હું મારા પતિ સાથે ૨૨, વ્રજવિહાર ડુપ્લેક્સ, વિશ્વામિત્રી સોસાયટી નજીક, ગુજરાત ટેક્ટ નજીક, વિશ્વામિત્રી, વડોદરા ખાતે અઢી વર્ષ સુધી રહી હતી. હું પણ દાદાજી પીડિયાટ્રિક હોસ્પિટલ, બારાનપુર, વડોદરા ખાતે નોકરી કરતી હતી અને મને પ્રતિ માસ રૂપિયા ૧૨,૦૦૦/- પગાર મળતો હતો. ત્યારબાદ, ઓગસ્ટ ૨૦૧૬ માં મારા પતિએ એમ.ડી. પૂર્ણ કરતાં તેમને ઉન્ન કોર્પોરેશનમાં મેડિકલ ઓફિસર તરીકે સુરત ખાતે નોકરી મળી હતી. ત્યારબાદ અમે વડોદરાથી સુરત રહેવા આવ્યા હતા અને અમે ૬૦૨, શાલિન એન્કલેવ, રાજ કોર્નર નજીક, સુડા આવાસ રોડ, પાલ, ટી.પી. ૧૦, એલ.પી. સાવાણી સર્કલ, અડાજણ, સુરત ખાતે રહેતા હતા. હું નિયો પ્લસ નીયોનેટલ આઈસીયુ હોસ્પિટલ, અડાજણ ખાતે મેડિકલ ઓફિસર તરીકે પ્રતિ માસ રૂપિયા ૧૬,૦૦૦/- ના પગારે નોકરી કરતી હતી. હું મારા પતિ સાથે રહેતી હતી અને મારા સસરા સાટલાસણા ખાતે વેટરિનરી ઓફિસર તરીકે નોકરી કરતા હોવાથી તેઓ ત્યાં રહેતા હતા અને મારી સાસુ નયનાબેન અમદાવાદ ખાતે મારા જેઠ સાથે રહેતા હતા અને ત્યાંથી સાટલાસણા આવજા કરતા હતા. મને કોઈ સંતાન નથી. મારા પતિ મારા

લગ્નથી અંદાજે છ મહિના સુધી મને ખૂબ પ્રેમ કરતા હતા અને અમે પતિ – પત્ની તરીકેના તમામ દાંપત્ય અધિકારોનો ઉપભોગ કર્યો હતો. અચાનક મારા લગ્નના છ મહિના પછી મેં ધ્યાન આપ્યું કે મારા પતિના વર્તનમાં ફેરફાર આવ્યો હતો અને તેઓમાં જાતીય તર્કવિરુદ્ધતા વિકસેલી હતી. પરંતુ અમે બંને સારા રોજગાર ધરાવતા હતા અને અમે પતિ – પત્ની હતા, તેથી તેમના આવા જાતીય તર્કવિરુદ્ધ વર્તનને મેં અવગણ્યું હતું અને હું તેમની ઈચ્છા મુજબ તમામ કામોમાં તેમને સાથ આપતી હોવાથી તથા હું તેમનો વિરોધ કરતી ન હોવાથી તેમને ખુદી છૂટ મળી ગઈ હતી. દિવસો પસાર થતા તેમની હરકતો બદલાતી ગઈ અને તેમની ખરાબ માંગણીઓ પણ વધતી ગઈ. સુરતના અડાજણ ખાતે મારી નોકરી પરથી આવ્યા પછી જ્યારે હું ઘરમાં એકલી હોતી, ત્યારે મારા પતિ મને તેમની સાથે મુખમૈથુન કરવા માટે બળજબરી કરતા અને હું વિરોધ કરું તો ક્યારેક પ્રેમથી લલચાવતા અને ક્યારેક મને ધમકી આપતા. પરંતુ હું તેમની પત્ની હોવાથી આ બધું સહન કરતી હતી. ત્યારબાદ મને સમજાયું કે મારા પતિ વધુ તર્કવિરુદ્ધ બન્યા હતા. રજાના દિવસોમાં જ્યારે અમે બગીચાઓમાં અથવા જાહેર સ્થળોએ બહાર જતાં, ત્યારે તેઓ મને જાહેર સ્થળે જ શારીરિક સંબંધ બાંધવા માટે બળજબરી કરતા અને વારંવાર મુખમૈથુન કરવા મજબૂર કરતા. ત્યારબાદ તેમની માનસિક તર્કવિરુદ્ધતા વધુ વધી ગઈ અને ક્યારેક તેઓ રાત્રે દિવસનો વિચાર કર્યા વગર મારી સંમતિ વિરુદ્ધ મારી સાથે બળજબરીથી શારીરિક સંબંધ બાંધતા. થોડા સમય પછી, મુખમૈથુન ઉપરાંત મારા પતિ મારા કપડાં ઉતારાવી મને તેમની સાથે અકુદરતી શારીરિક સંબંધ બાંધવા કહેતા. જ્યારે મેં તે કરવા ઇનકાર કર્યો, ત્યારે તેઓ મારી યોનિ પર આંગળીઓ ફેરવવા લાગ્યા અને મુખમૈથુન શરૂ કરતા. તેમની આવી હરકતોના કારણે હું માનસિક અને શારીરિક રીતે સંપૂર્ણ રીતે તૂટી ગઈ હતી. જ્યારે મેં મારા પતિને મારી સાથે અકુદરતી શારીરિક સંબંધ ન બાંધવા જણાવ્યું, ત્યારે તેમણે મને ધમકી આપતાં કહ્યું હતું કે તું મારી કાયદેસરની પત્ની છે અને પતિ તરીકે મને તારાં શરીરના તમામ અંગો પર હક છે અને આજદિન સુધી તને કોઈ સંતાન નથી અને ભવિષ્યમાં પણ તને કોઈ સંતાન નહીં થાય. મેં તને માત્ર મારી જાતીય ઈચ્છાઓ પૂરી કરવા માટે જ પત્ની બનાવી છે. તારે જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ

શકે છે. મને તારાથી ઘણી સારી છોકરીઓ મળી જશે. તેઓ મને આવું કહેતા અને જો હું તેમની માંગણીઓ આગળ ન ઝુકું તો તેઓ મને મારઝૂડ કરતા. મારા સસરા અને સાસુને આ બાબતની જાણ હોવા છતાં, તેઓ મારા પતિને મને આવા પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક યાતના આપવા ઉશ્કેરતા હતા. તેમ છતાં, સમાજમાં મારી અને મારા માતા-પિતાની બદનામી ન થાય તે માટે હું આ બધો સતામણ સહન કરતી હતી અને તેથી મેં આ બાબતે મારા માતા-પિતાને જાણ કરી નહોતી.

મારા પતિએ મારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ બળજબરીપૂર્વક મને મારા કપડા ઉતારાવ્યા અને તારીખ ૧૯/૦૩/૨૦૧૭ ના રોજ રાત્રે અંદાજે સાડા નવ વાગ્યે મારી સાથે મૌખિક સંભોગ કર્યો તથા બળાત્કાર કર્યો. તેણે મારા ગુપ્ત અંગ એટલે કે યોનિ પર આંગળીઓ ફેરવીને મૌખિક સંભોગની શરૂઆત કરી. તેથી, તેના આવા કૃત્યથી હું ભયભીત થઈ ગઈ હતી. મેં મારા પતિના આવા અશ્લીલ કૃત્યો અંગે ઈડરમાં રહેતા મારા ભાઈ અમરને ફોન દ્વારા જાણ કરી હતી અને અમારા ઘરના મુખ્ય ઓરડામાં શાંતિથી સૂઈ ગઈ હતી. બીજા દિવસે સવારે હું અને મારા પતિ જાગ્યાં હતાં. નાસ્તો કર્યા પછી, જ્યારે મારા પતિ નોકરીએ ગયા, ત્યારે મેં તકનો લાભ લઈ અડાજણ, સુરતથી ઈડરમાં મારા પિયર ઘરે આવી ગઈ હતી. મેં મારા માતા-પિતા તથા મારા ભાઈને મારા પતિના અશ્લીલ કૃત્યો અને મારા પર કરવામાં આવતી શારીરિક તથા માનસિક હેરાનગતિ અંગે જાણ કરી હતી. સમાજમાં અમારી પ્રતિષ્ઠાને આંચ ન આવે તે માટે મારા પિયર પક્ષના લોકોએ આ બાબતે સમાધાન માટે સાસરિયાઓ સાથે વાતચીત કરી હતી, પરંતુ તેઓ આજદિન સુધી મને એવું કહેતા આવ્યા છે કે, "તારે જ્યાં ઈચ્છા હોય ત્યાં ફરિયાદ દાખલ કર. અમારો દીકરો જેવો છે એવો જ રહેશે અને તે સુધરશે નહીં." તેથી, હું ફરિયાદ દાખલ કરવા માટે મજબૂર બની છું. આ મારા પતિ અને મારા સાસરિયાઓ વિરુદ્ધ મારી કાયદેસરની ફરિયાદ છે. મારા સાક્ષીઓ ફરિયાદમાં દર્શાવેલ વ્યક્તિઓ અને તપાસ દરમિયાન મળી આવનાર અન્ય વ્યક્તિઓ છે.

મારી ફરિયાદનાં તથ્યો જેમ ઉચ્ચારવામાં આવ્યા છે તેમ સાચા અને યથાર્થ છે. "

૬. નોંધપાત્ર સામગ્રી પરથી એવું પણ જણાય છે કે આ અદાલતની સમન્વય પીઠે ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૫૬૦૬ ઓફ ૨૦૧૭ માં તા. ૧૨મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૭ના આદેશથી પતિને આગોતરા જામીન મંજૂર કર્યા હતા. ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૪૩૪૨ ઓફ ૨૦૧૭ના અરજદારો પ્રથમ માહિતગારના અનુક્રમે સસરા અને સાસુ છે.

૭. ૬મી નવેમ્બર, ૨૦૧૭ના રોજ, આ અદાલતે નીચેનો આદેશ કર્યો હતો;

“૧. આ અદાલતને અતિશય જાહેર મહત્વના એક પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા આહ્વાન કરવામાં આવ્યો છે. શું પત્ની તેના પતિ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય અપ્રાકૃતિક યૌન સંબંધ બાબતે ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહી શરૂ કરી શકે? જો પતિ પોતાની પત્નીને મૌખિક સંભોગમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે બળજબરી કરે, તો શું તે જ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૭ હેઠળનો ગુનો ગણાશે? જો પતિ પોતાની પત્નીને મૌખિક સંભોગમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે મજબૂર કરે, તો શું તે જ આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૮ –અના અર્થમાં ફૂરતાનો ગુનો ગણાશે? આ અદાલત એ પ્રશ્નનું પણ પરીક્ષણ કરવા માંગે છે કે પતિ દ્વારા પત્નીને મૌખિક સંભોગમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે બળજબરી કરવી, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૬ હેઠળ દંડનીય બળાત્કાર ગણાશે કે નહીં.

૨. ભારત દેશમાં વૈવાહિક બળાત્કાર અસ્તિત્વમાં છે, જે એક કલંકજનક ગુનો છે અને જેના કારણે લગ્નસંસ્થામાં રહેલો વિશ્વાસ અને ભરોસો ઘાયલ થયો છે. મહિલાઓની વિશાળ વસ્તીએ આ પ્રધાને ગુનાહિત ન ઠેરવવાના પરિણામે તેની ભારે માર સહન કરી છે.

૩. વૈવાહિક બળાત્કારનો અર્થ એવો થાય છે કે પતિ પોતાની પત્ની સાથે બળપૂર્વક, બળની ધમકી દ્વારા, અથવા શારીરિક હિંસા દ્વારા, અથવા જ્યારે પત્ની સંમતિ આપવા સક્ષમ ન હોય ત્યારે, તેની અનિચ્છિત સહવાસ કરે. તે પત્ની વિરુદ્ધ પતિ દ્વારા કરવામાં આવતું અસંમતિપૂર્ણ

અને હિંસાત્મક તર્કવિરુદ્ધ કૃત્ય છે, જેમાં પત્નીનો શારીરિક અને યૌન શોષણ કરવામાં આવે છે.

૪. વૈવાહિક બળાત્કારના નીચે દર્શાવેલ ત્રણ પ્રકાર, જે સામાન્ય રીતે સમાજમાં પ્રચલિત છે;

ઘરેલું મારફૂટ સાથેનો બળાત્કારશારીરિક હિંસા સાથેનો બળાત્કાર):

વૈવાહિક બળાત્કારના આ પ્રકારમાં, સ્ત્રીઓને સંબંધમાં શારીરિક તેમજ જાતીય હિંસાનો અનેક રીતે અનુભવ થાય છે. તેના કેટલાક દાખલાઓ એવા છે કે જેમાં જાતીય હિંસા દરમિયાન પત્ની પર મારફૂટ કરવામાં આવે છે, અથવા બળાત્કાર કોઈ શારીરિક હિંસાત્મક ઘટનાના અનુસંધાને થાય છે, જ્યાં પતિ સમાધાન કરવા ઈચ્છે છે અને પોતાની પત્નીને તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ જાતીય સંબંધ રાખવા માટે બળજબરી કરે છે. મોટા ભાગના કેસોમાં, પીડિતાઓ આ દર્શાવેલી શ્રેણીમાં આવે છે.

માત્ર બળજબરીપૂર્વકનો બળાત્કાર: વૈવાહિક બળાત્કારના આ પ્રકારમાં, પતિઓ પોતાની પત્નીઓને બળજબરી કરવા માટે જેટલું જરૂરી હોય તેટલું જ બળ વાપરે છે. આવા કેસોમાં, મારપીટ લાક્ષણિકતા ન પણ હોઈ શકે અને જે સ્ત્રીઓ જાતીય સહવાસનો ઈનકાર કરે છે તેઓ સામાન્ય રીતે આવા આક્રમણોનો સામનો કરે છે.

* અભિગ્રસ્ત બળાત્કાર ઝનૂની/વળગણયુક્ત બળાત્કાર):

અભિગ્રસ્ત બળાત્કારમાં આક્રમણોમાં ફૂર ચાતના અને/અથવા તર્કવિરુદ્ધ લૈંગિક કૃત્યોનો સમાવેશ થાય છે અને તે સામાન્ય રીતે હિંસક સ્વરૂપના હોય છે. આ પ્રકારને સેડિસ્ટિક બળાત્કાર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવ્યો છે.

૫. અરજદાર તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ શ્રી ગઢવી તથા રાજ્ય તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી દેવનાનીને અદાલતની સહાય કરવા વિનંતી કરવામાં આવે છે.

૬. પ્રતિવાદીઓને સમક્ષ નોટિસ જારી કરવામાં આવે, જે ૨૩.૧૧.૨૦૧૭ના રોજ પરત મળવાપાત્રપસ્ત્ર લાયક રહેશે. શ્રી દેવનાની, વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી દેવનાની,, સામાવાળા નંબર-૧ વતી નોટિસની બજવણી સ્વીકારે છે. પ્રતિવાદી ક્રમાંક-૧ વતી તરફથી અને તેની વતી નોટિસની લામીલમાંથી મુક્તિ સ્વીકારે છે. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૨ ને સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનના તપાસ અધિકારી મારફતે સીધી બજવણી લામીલ કરવામાં આવે. આ મામલો બોર્ડના શીર્ષ સ્થાને દર્શાવવામાં આવે.”

૮. આરોપી-અરજદારો વતી કરવામાં આવેલી રજૂઆતો;

૮.૧ શ્રી જિગર ગઢવી, આરોપી-અરજદારો તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે જોરદાર રીતે રજૂ કર્યું કે ફરિયાદ પક્ષનો સમગ્ર મામલો માન્ય રાખવામાં આવે અથવા સત્ય માનવામાં આવે તો પણ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬ અને ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો રચાય તેવા જરૂરી ઘટકોમાંથી એકપણ ઘટક પ્રગટ થતો નથી. શ્રી ગઢવીએ રજૂ કર્યું કે નિમેશભાઈ-મૂળ આરોપી નં. ૧ અને પ્રથમ જાણકર્તા કાયદેસર રીતે વિવાહિત પતિ-પત્ની છે, તે બાબત વિવાદાસ્પદ નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, પત્ની ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬ હેઠળ દંડનીય બળાત્કારના ગુના માટે અથવા ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય અકુદરતી ગુના માટે પણ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ દાખલ કરી શકતી નથી. વિદ્વાન વકીલે રજૂ કર્યું કે ભારતમાં વૈવાહિક બળાત્કારને માન્યતા આપવામાં આવી નથી અને તે ગુનો નથી. જોકે, શ્રી ગઢવીએ ખૂબ નિષ્પક્ષતાપૂર્વક રજૂ કર્યું કે વધુમાં વધુ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૮૮અ ના અર્થમાં ફૂરતાનો પ્રથમ દષ્ટિએ મામલો બન્યો હોવાનું કહી શકાય.

૮.૨ શ્રી ગઢવીએ રજૂ કર્યું કે મૂળભૂત રીતે પતિ અને પત્ની વચ્ચેના વિવાદમાં પતિના માતા-પિતાને પણ ફરિયાદ પક્ષમાં ખેંચવામાં આવ્યા છે. વિદ્વાન વકીલના જણાવ્યા મુજબ, તે સિવાય પણ, પ્રથમ માહિતી આપનાર દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપો અતિશયોક્તિપૂર્ણ અને અસંગત છે. ઉપર દર્શાવેલ એવી પરિસ્થિતિમાં, વિદ્વાન વકીલ પ્રાર્થના કરે છે કે આરોપી-અરજદારો દ્વારા

દાખલ કરાયેલ બન્ને અરજીઓમાં ગુણદોષ રહેલ હોવાથી, તે મંજૂર કરવામાં આવે અને આઈ.પી.સી.ની કલમો ૩૭૬ અને ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનાને લગતા અંશે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ રદ કરવામાં આવે.

૯. રાજ્ય તરફથી રજૂઆતો.

૯.૧ બીજી તરફ, આ બન્ને અરજીઓનો રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન સરકારી વકીલ શ્રી અમીને જોરશોરથી વિરોધ કર્યો છે. શ્રી અમીને રજૂ કર્યું કે આ તબક્કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલને રદ કરવા યોગ્ય એવું નામમાત્રનું પણ કોઈ પ્રકરણ ઉભું થતું નથી. પ્રથમ માહિતી અહેવાલનું સાદું વાચન કરતાં જ અતિ ગંભીર સંજોય ગુનાના આચરણનો ખુલાસો થાય છે અને પોલીસને કાયદા અનુસાર તપાસ હાથ ધરવા દેવી જોઈએ. શિખેલ સરકારી વકીલના જણાવ્યા મુજબ, આ તબક્કે આ અદાલત તરફથી કોઈ હસ્તક્ષેપ વાજબી થતો નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં, શિખેલ સરકારી વકીલ પ્રાર્થના કરે છે કે આરોપી વ્યક્તિઓ દ્વારા દાખલ કરાયેલ આ બન્ને અરજીઓમાં કોઈ જ ગુણ ન હોવાને કારણે, તે નામંજૂર કરવામાં આવે.

૧૦. પીડિત તરફથી રજૂઆતો

૧૦.૧ શ્રી શાહ, પ્રથમ માહિતીદાતા તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે પણ આરોપી-અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી બન્ને અરજીઓનો તીવ્ર વિરોધ કર્યો છે. તેઓ રજૂ કરે છે કે આક્ષેપોની ગંભીર પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં લેતાં પ્રથમદ્રષ્ટ્યા કેસથી પણ વધુ મજબૂત કેસ ઉભો થાય છે, અને આવી પરિસ્થિતિમાં પોલીસને કાયદા અનુસાર તપાસ પૂર્ણ કરવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ. શ્રી શાહના મત મુજબ, પતિનું વર્તન અત્યંત શરમજનક અને નિંદનીય ગણાવી શકાય એવું છે. શ્રી શાહ રજૂ કરે છે કે આ કેસ વૈવાહિક બળાત્કારનો છે. તેમના મુજબ, વૈવાહિક બળાત્કારનો અર્થ એવો થાય કે “પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની સાથે તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ, બળપ્રયોગથી, બળપ્રયોગની ધમકીથી અથવા શારીરિક હિંસા દ્વારા મેળવવામાં આવેલ સંભોગ, અથવા તેવી સ્થિતિમાં જ્યારે તે સંમતિ આપવા અસમર્થ હોય”. તેઓ રજૂ કરે છે કે હાલનો કેસ એવો છે જેમાં પતિ દ્વારા પત્ની

વિરુદ્ધ તેની સંમતિ વિના હિંસક તર્કવિરુદ્ધ યૌન કૃત્ય આચરવામાં આવ્યું છે, જેમાં તેની સાથે શારીરિક અને યૌન શોષણ કરવામાં આવે છે.

૧૧. ઉપર સંદર્ભિત તેવી પરિસ્થિતિઓમાં, શ્રી શાહ પ્રાર્થના કરે છે કે આરોપી-અરજદારો દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી બંને અરજીઓમાં કોઈ સાર નથી, તેથી તે નામંજૂર કરવામાં આવે.

૧૨. પક્ષકારોની તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા બાદ અને નોંધ પર રહેલી સામગ્રીનું પરિચિંતન કર્યા બાદ, નીચેના પ્રશ્નો મારા વિચાર માટે ઉપસ્થિત થાય છે;

(૧) શું પતિ વિરુદ્ધ તેની પત્નીના કહેવા પર ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬ હેઠળ દંડનીય બળાત્કારના ગુના માટે ફરિયાદ ચલાવી શકાય?

(૨) શું પત્ની આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૭ હેઠળ અપ્રાકૃતિક સંભોગ અંગે પોતાના પતિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આરંભી શકે?

(૩) શું વૈવાહિક બળાત્કારની કોઈ સંકલ્પના છે?

(૪) શું પત્નીએ પોતાના પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં જે કૃત્યો અંગે ફરિયાદ કરી છે, તે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૭ના અર્થક્ષેત્રમાં આવતાં “અપ્રાકૃતિક ગુના”ના પરિઘમાં આવશે કે નહીં?.

(૫) શું પત્ની દ્વારા પોતાના પતિ વિરુદ્ધ આક્ષેપિત કરાયેલા જાતીય હુમલા અથવા જાતીય તર્કવિરુદ્ધ વર્તનના કૃત્યો, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૮અ ના અર્થક્ષેત્રમાં શારીરિક અને માનસિક કૂરતા ગણાશે?

(૬) શું કોઈ વ્યક્તિને પોતાની જ પત્નીની લાજભંગ કરવા બાબતે દોષિત ઠરાવી શકાય?

૧૩. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ નીચે મુજબ ઉદ્ધૃત કરવામાં આવે છે;

“૩૭૫. કોઈ પુરુષે જો તે —

ક. પોતાના લિંગને, જેટલા પ્રમાણમાં પણ હોય, સ્ત્રીની યોનિ, મોઢું, મૂત્રમાર્ગ અથવા ગુદામાં પ્રવેશ કરાવે છે અથવા તેણીને પોતાની સાથે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સાથે એવો પ્રવેશ કરાવવા મજબૂર કરે છે; અથવા

ખ. પોતાના લિંગ સિવાયનો કોઈ પણ પદાર્થ અથવા શરીરનો કોઈ પણ ભાગ, કોઈપણ હદ સુધી, સ્ત્રીની યોનિ, મૂત્રમાર્ગ અથવા ગુદામાર્ગમાં દાખલ કરે છે, અથવા તેણીને પોતાની સાથે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સાથે એવું કરવા માટે મજબૂર કરે છે; અથવા

ક. સ્ત્રીના શરીરના કોઈપણ ભાગ સાથે એવી રીતે ચેડાં કરે છે કે જેના પરિણામે યોનિ, મૂત્રનળી, ગુદા અથવા એવી સ્ત્રીના શરીરના કોઈપણ ~ ભાગમાં પ્રવેશ થાય, અથવા તેને પોતાની સાથે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સાથે એવું કરવા મજબૂર કરે; અથવા

ડી. સ્ત્રીની યોનિ, ગુદા અથવા મૂત્રમાર્ગ પર પોતાનું મોં મૂકે છે, અથવા તેણીને પોતાની સાથે અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સાથે તેમ કરાવે છે, નીચે દર્શાવેલ સાત પૈકીની કોઈપણ વર્ણનાઓ હેઠળ આવતી પરિસ્થિતિઓમાં:—

પ્રથમ.—તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ.

બીજું.—તેની સંમતિ વિના.

તૃતીય.—તેની સંમતિથી, જ્યારે તેની સંમતિ તેને અથવા તે જેમાં હિત ધરાવે છે એવી કોઈપણ વ્યક્તિને મૃત્યુ અથવા ઇજા થવાની ભીતિમાં મૂકી મેળવી લેવામાં આવી હોય.

ચોથું.—તેની સંમતિથી, જ્યારે પુરુષ જાણે છે કે તે તેનો પતિ નથી અને તેની સંમતિ એ કારણે આપવામાં આવે છે કે તેણી એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે તે બીજો એવો પુરુષ છે, જેના સાથે તેણી કાયદેસર રીતે પરિણીત છે અથવા પોતાને કાયદેસર રીતે પરિણીત હોવાનું માને છે.

પાંચમું.—તેની સંમતિથી, જ્યારે આવી સંમતિ આપતી વખતે, માનસિક અસ્થિરતા અથવા મતાવસ્થા અથવા તેના દ્વારા જાતે અથવા અન્ય મારફતે કોઈ મોહકારક અથવા અહિતકારક પદાર્થ અપાવવામાં આવવાને કારણે, જેને માટે તે સંમતિ આપે છે તેની પ્રકૃતિ અને પરિણામો સમજવામાં તે અસમર્થ હોય.

છઠ્ઠું.—તેની સંમતિ હોય કે ન હોય, જ્યારે તેની ઉંમર અઢાર વર્ષથી ઓછી હોય.

સાતમું.—જ્યારે તે સંમતિ સંદેશિત કરવામાં અસમર્થ હોય.

સ્પષ્ટીકરણ ૧.—આ કલમના હેતુઓ માટે, "ચોનિ" માં લેખિયા મજોરા નો પણ સમાવેશ થશે.

સ્પષ્ટીકરણ ૨.—સંમતિનો અર્થ સ્પષ્ટ અને નિર્વિવાદ સ્વૈચ્છિક સંમતિ થાય છે, જ્યારે સ્ત્રી શબ્દો, હાવભાવ અથવા મૌખિક કે અમૌખિક સંદેશાવ્યવહારના કોઈપણ સ્વરૂપ દ્વારા, નિર્ધારિત ચૌન ક્રિયામાં ભાગ લેવા માટેની પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરે છે:

પરંતુ શરતે કે જે સ્ત્રી પ્રવેશની ક્રિયાનો શારીરિક પ્રતિકાર કરતી નથી, તેને માત્ર તે હકીકતના કારણે જ જાતીય પ્રવૃત્તિ માટે સંમતિ આપનાર ગણવામાં આવશે નહીં.

અપવાદ ૧.— કોઈ તબીબી પ્રક્રિયા અથવા હસ્તક્ષેપ બળાત્કાર ગણાશે નહીં.

અપવાદ ૨.— કોઈ પુરુષ દ્વારા પોતાની જ પત્ની સાથે કરવામાં આવેલ સંભોગ અથવા યૌન કૃત્યો, જો પત્નીની ઉંમર પંદર વર્ષથી ઓછી ન હોય, તો તે બળાત્કાર ગણાતું નથી.”

૧૪. ઉપર ઉલ્લેખિત આઈપીસીની કલમ ૩૭૫ માંનો અપવાદ-૨ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે કોઈ પુરુષ દ્વારા પોતાની જ પત્ની સાથેનો યૌન સંભોગ અથવા યૌન કૃત્યો, પત્નીની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી ઓછી ન હોય તો, બળાત્કાર ગણાતો નથી.

૧૫. આથી, જો કોઈ પતિ પોતાની જ પત્ની સાથે, જેની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી ઓછી હોય, શારીરિક સંબંધ સ્થાપે અથવા અન્ય કોઈ જાતીય કૃત્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય, તો તે કૃત્ય બળાત્કારનો ગુનો ગણાશે. હાલના કેસમાં, જે કૃત્યો અંગે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે અથવા આક્ષેપ કરવામાં આવ્યા છે, તે નિશ્ચિતપણે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ના અર્થમાં બળાત્કાર ગણાય, પરંતુ આરોપી અને પ્રથમ માહિતીદાતા વચ્ચેનું કાયદેસર લગ્ન પતિના હિતમાં આ પરિસ્થિતિને બચાવે છે. કલમ ૩૭૫ વૈવાહિક બળાત્કારની સંકલ્પનાને માન્યતા આપતી નથી. જો ફરિયાદી આરોપીની કાયદેસર પરણિત પત્ની હોય, તો આરોપી દ્વારા તેના સાથે શારીરિક સંબંધ સ્થાપવો અથવા કોઈપણ જાતીય કૃત્યો કરવું, ભલે તે બળજબરીથી, હિંસાથી અથવા તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કરવામાં આવ્યું હોય, તેમ છતાં બળાત્કારનો ગુનો ગણાશે નહીં.

૧૬. કલમ ૩૭૬-બી પતિ દ્વારા પત્નીથી અલગ રહેવાની અવધિ દરમિયાન તેની સાથે કરાયેલ લૈંગિક સંભોગને ગુનો બનાવે છે, જે માટે બે વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી કેદની સજા થાય છે, પરંતુ જે સાત વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે છે. કલમ ૩૭૬-બીમાં આપેલ સ્પષ્ટીકરણ સ્પષ્ટ કરે છે કે “લૈંગિક સંભોગ” નો અર્થ કલમ ૩૭૫ ની કલમખંડ (એ) થી (ડી) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કૃત્યો એવો થાય છે.

૧૭. કલમ ૩૭૬-બી નીચે મુજબ ઉદ્ઘાટ કરવામાં આવે છે;

“૩૭૬-બી. વિયોગ દરમિયાન પત્ની સાથે પતિ દ્વારા યૌનસંભોગ—જે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની જ એવી પત્ની સાથે, જે વિયોગના હુકમનામા હેઠળ અથવા અન્યથા અલગ રહેતી હોય, તેની સંમતિ વિના યૌનસંભોગ કરે, તે વ્યક્તિને કોઈપણ પ્રકારની કેદની એવી સજા કરવામાં આવશે, જે બે વર્ષથી ઓછી નહીં હોય પરંતુ સાત વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે, અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે.

સ્પષ્ટીકરણો: આ કલમમાં, “લૈંગિક સંભોગ” નો અર્થ કલમ ૩૭૫ ની ખંડ (એ) થી (ડી) માં ઉલ્લેખિત કોઈપણ કૃત્ય એવો થશે.

૧૮. આ રીતે, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ માંનો અપવાદ એવો નિર્ધારિત કરે છે કે “પોતાની જ પત્ની સાથે, જેની વય ૧૮ વર્ષથી ઓછી ન હોય, કોઈ પુરુષ દ્વારા કરવામાં આવેલ યૌન સંબંધ બળાત્કાર ગણાતો નથી.” તેથી, તે કલમ એવા કેસોમાં લાગુ પડે છે જેમાં પતિ અને પત્ની હુકમનામા, પ્રચલિત રૂઢિ અથવા પ્રચલિત પ્રયોગના આધારે અલગ રહેતા ન હોય. કલમ ૩૭૬-બી એવા કેસોમાં લાગુ પડે છે જેમાં પત્ની અલગાવના હુકમનામા હેઠળ અથવા અન્ય રીતે પોતાના પતિથી અલગ રહેતી હોય. આવા કેસોમાં, જો પતિ પોતાની પત્નીની સંમતિ વિના તેની સાથે યૌન સંબંધ સ્થાપે, તો તે બળાત્કારનો દોષિત ગણાશે.

૧૯. ઇંગ્લિશ કાયદા હેઠળ, પતિ અને પત્નીને એક જ વ્યક્તિ તરીકે માનવામાં આવતા હતા. ૧૭૩૬ માં, સર મેથ્યુ હેલે જણાવ્યું હતું: “પતિ પોતાની કાયદેસરની પત્ની પર પોતાના દ્વારા કરવામાં આવેલા બળાત્કાર માટે દોષિત ઠરી શકતો નથી, કારણ કે તેમના પરસ્પર વૈવાહિક સંમતિ અને કરાર દ્વારા પત્નીએ આ પ્રકારમાં પોતાને પોતાના પતિને સમર્પિત કરી દીધી છે, જેને તે પાછું ખેંચી શકતી નથી.”, હિસ્ટ્રી ઓફ ધ પ્લીઝ ઓફ ધ ક્રાઉન: ૧ હેલ પી સી (૧૭૩૬) ૬૨૯.

૨૦. સમાન રીતે, ૧૮૦૩માં, ઈસ્ટે જાહેર કર્યું હતું: “..... પતિ પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરીને કાનૂન મુજબ દોષિત થઈ શકતો નથી, કારણ કે વૈવાહિક

સંમતિને તે પાછી ખેંચી શકતી નથી.”, ટ્રીટાઈઝ ઓફ ધ પ્લીઝ ઓફ ધ ક્રાઉન: ૧ ઈસ્ટ પી સી ૪૪૬.

૨૧. આર. વિ. કલેરેન્સ, (૧૮૮૮) ૨૨ ક્યુબીડી ૨૩; (૧૮૮૬-૮૦) એઆઈઆઈ ઈઆર ૧૩૩ સીસીઆર, માં પતિ એક ગૂમરોગથી પીડિત હતો અને તેણે જાતીય સંભોગ દ્વારા તે રોગ પોતાની પત્નીને સંક્રમિત કર્યો હતો. તેને નીચલી અદાલતે ગેરકાયદેસર રીતે ગંભીર શારીરિક ઈજા પહોંચાડવા અને હુમલાના આરોપોમાં દોષિત ઠેરવ્યો હતો, પરંતુ તે દોષસિદ્ધિ તેર ન્યાયાધીશો ધરાવતી અદાલત દ્વારા, જેમાં ચાર અસંમતિના મત હતા, રદ કરવામાં આવી હતી. હેલનું પ્રતિપાદન બહુમતી ન્યાયાધીશો દ્વારા યોગ્ય માનવામાં આવ્યું હતું. તેમ છતાં, ફિલ્ડ અને ચાર્લ્સ, જેજે., એ નોંધ્યું હતું કે એવા કિસ્સાઓ હોઈ શકે જેમાં પત્ની કાયદેસર રીતે પોતાના પતિ સાથે જાતીય સંભોગ કરવા ઇનકાર કરી શકે. આવા કિસ્સાઓમાં, પતિને ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય.

૨૨. પરંતુ ત્યારબાદ આધુનિક તત્વદર્શને પોતાની ભૂમિકા ભજવી. આર. વિ. મિલર, (૧૯૫૪) ૨ એ.આઈ.આઈ. ડબ્લ્યુ.આર. ૫૨૯: (૧૯૫૪) ૨ ક્યુ.બી. ૨૮૨: (૧૯૫૪) ૨ ડબ્લ્યુ.એલ.આર. ૧૩૮ માં, પત્નીએ લગ્નવિરુદ્ધ માટે અરજી રજૂ કરી હતી. પરંતુ તે સાંભળવામાં આવે તે પહેલાં, પતિએ તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેની સાથે સંભોગ કર્યો. પતિ સામે બળાત્કાર તથા દેહહાનિ પહોંચાડનાર હુમલા અંગે આરોપ મૂકવામાં આવ્યા હતા. અદાલતે બળાત્કારનો આરોપ રદ કર્યો, પરંતુ હુમલાનો આરોપ રદ કરવાનો ઇનકાર કર્યો.

૨૩. લીન્ડકી, જે., એ જણાવ્યું:

“જોકે પતિને વૈવાહિક સહવાસનો અધિકાર છે, અને પત્ની પોતાની સંમતિ આપવાનો ઇનકાર કરી શકતી નથી, તથા જો તે તેણીની વાસ્તવિક ઈચ્છાના વિરોધમાં સહવાસ કરે તો પણ તે બળાત્કાર ગણાતો નથી, તેમ છતાં તે અધિકારનો ઉપયોગ કરવા માટે બળ અથવા હિંસાનો ઉપયોગ કરવાનો તેને હક નથી. જો તે આવું કરે, તો તે બળાત્કારના ગુનામાં નહીં,

પરંતુ વિશિષ્ટ કેસના તથ્યો જે અન્ય ગુનાને સમર્થન આપે તેવા ગુનામાં, ફોજદારી કાયદા હેઠળ જવાબદાર બની શકે છે. જો તે તેણીને ઇજા પહોંચાડે, તો તેના વિરુદ્ધ ઇજા પહોંચાડવા અથવા વાસ્તવિક શારીરિક નુકસાન પહોંચાડવાના આરોપ મૂકવામાં આવી શકે, અથવા તેને સામાન્ય મારપીટના ગુનામાં દોષિત ઠેરવવામાં આવી શકે. પરિણામે, હાલના કેસમાં મને સંતોષ છે કે બીજો આરોપ માન્ય છે અને તેના નિર્ણય માટે તેને જ્યુરી સમક્ષ મૂકવો જ જોઈએ, આઈબિડ પૃષ્ઠ ૫૩૩ (એ.ઈ.આર.): ૨૯૧ (ક્યુ.બી.)” (ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે)

૨૪. આર. વિ. આર., (૧૯૯૧) ૪ એ.આઈ.આઈ. ઈ.આર. ૪૮૧ માં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના એક નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકાય. તે કેસમાં, ઓક્ટોબર, ૧૯૮૯ માં પત્ની તેના વૈવાહિક ગૃહથી પહેલેથી જ અલગ થઈ ગઈ હતી. જોકે, છૂટાછેડાની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી નહોતી. નવેમ્બર, ૧૯૮૯ માં પતિ પત્નીના માતા-પિતાના ઘરે ગયો હતો અને તેણીની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેના સાથે જાતીય સંસર્ગ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેણે તેણી પર મારપીટ પણ કરી હતી. તેના વિરુદ્ધ બે આરોપોમાં આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જેમાં પ્રથમ બળાત્કારનો અને બીજો પત્નીને શારીરિક ઇજા પહોંચાડે તેવી મારપીટનો હતો. તેને બન્ને આરોપોમાં દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો.

૨૫. દોષસિદ્ધિની પુષ્ટિ કરતા, અને હેલના પ્રસ્તાવ અંગે ટિપ્પણી કરતા, લોર્ડ કીથે જણાવ્યું:

“સ્થિતિ એવી છે કે હેલના પ્રતિપાદનનો તે ભાગ, જેમાં એવું દાવો કરવામાં આવ્યું છે કે લગ્ન સમયે પત્ની સંભોગ માટે જે સંમતિ આપે છે, તે સંમતિ તે પાછી ખેંચી શકતી નથી, તે નિર્ધારિત થયેલા કેસોની શ્રેણીમાં અનુસરવામાં આવેલો નથી. સિદ્ધાંતોના આધાર પર એવું માનવા માટે કોઈ યોગ્ય કારણ નથી કે આખું પ્રતિપાદન આધુનિક સમયમાં લાગુ પડતું નથી એવું ઠરાવવામાં ન આવે, આઈબિડ, પૃષ્ઠ ૪૮૮ પર.” [ભાર મૂકવામાં આવ્યો]

૨૬. આ દેશના વર્તમાન દિવસે પ્રચલિત કાનૂની સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, પત્ની પોતાની કાયદેસર પરિણિતા પતિ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬ હેઠળ દંડનીય બળાત્કારના ગુનાના સંદર્ભે કાર્યવાહી આરંભી શકતી નથી. બળાત્કાર સંબંધિત કાયદાઓમાંથી વૈવાહિક અપવાદની સંકલ્પનાનો એક સ્ત્રોત (એવો નિયમ કે પતિ સામે પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરવાનો આરોપ મૂકી શકાય નહીં) એ વિચાર છે કે લગ્ન દ્વારા સ્ત્રી પોતાના પતિને, તે જ્યારે પણ તેની પાસેથી જાતીય સંબંધની માંગ કરે ત્યારે, તેની સાથે જાતીય સંબંધ રાખવા માટે અપરિવર્તનીય સંમતિ આપે છે. વૈવાહિક બળાત્કાર સંબંધિત મુદ્દાની ચર્ચા હું થોડું પાછળ કરીશ અને વિશેષ કરીને ત્યારે, જ્યારે તે જ મુદ્દો પીડિત પક્ષ તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલ દ્વારા ઉઠાવવામાં આવ્યો છે.

૨૭. હવે હું આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૭ વિષે વિચારણા કરું.

૨૮. 'અકુદરતી ગુનો' શબ્દ ભારતીય દંડ સંહિતાના ભાગ ૧૬ હેઠળ આવે છે, જે માનવ શરીરને અસર કરતા ગુનાઓ અંગે છે અને ઉક્ત ભાગમાં અંતિમ ગુના તરીકે સ્થાન પામે છે. આ ગુનાના શીર્ષકમાં 'અકુદરતી ગુનાઓ' શબ્દો વપરાયેલા છે. 'અકુદરતી' શબ્દનો અર્થ કુદરત વિરુદ્ધ; અસામાન્ય; સ્વાભાવિક ન હોય એવો થાય છે. 'શારીરિક સંભોગસંબંધિત' શબ્દનો અર્થ શારીરિક, ખાસ કરીને લૈંગિક જરૂરીયાતો અને પ્રવૃત્તિઓ સાથે સંબંધિત એવી બાબત થાય છે. આ રીતે અર્થઘટન કરતાં અકુદરતી ગુનો એવો અર્થ આપે છે કે જે લૈંગિક પ્રવૃત્તિઓ કુદરતના ક્રમ વિરુદ્ધ હોય. ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ તેમાં એવી વ્યાખ્યા આપે છે કે 'કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે કુદરતના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરવો.' ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ ની કલમ ૩૭૭ એ એવી જાહેરાત કરીને તેને ગુનો બનાવે છે કે "જે કોઈ કોઈપણ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે કુદરતના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરશે તેને આજીવન કારાવાસથી, અથવા કોઈપણ પ્રકારના કારાવાસથી, જેનો અવધિ દસ વર્ષ સુધી લંબાવી શકાય, દંડિત કરવામાં આવશે અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે." આગળની કલમ એ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે કલમમાં વર્ણવાયેલા ગુનામાં જરૂરી એવા શારીરિક સંભોગની રચના કરવા માટે પ્રવેશ પૂરતો ગણાશે.

૨૯. વ્યાખ્યામાં 'પ્રકૃતિના ક્રમના વિરુદ્ધ' શબ્દપ્રયોગનો કોઈ વિશદ ઉદ્દેશ કર્યા વિના તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, અને તેની વ્યાખ્યા કરવાનો પ્રશ્ન અદાલતોના અર્થઘટન માટે છોડી દેવામાં આવ્યો છે.

૩૦. અપ્રાકૃતિક ગુનો ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપોમાં અને વિવિધ નામોથી ઓળખાતી જાતીય તર્કવિરુદ્ધતાનું સૂચન કરે છે, જેમ કે સોડોમી, બગરી, બેસ્ટિયાલિટી, ટ્રિબેડિઝમ, સેડિઝમ, મેસોકિઝમ. “અપ્રાકૃતિક ગુનો” શબ્દનો અર્થ જાતીય તર્કવિરુદ્ધતા એવો થાય છે.

૩૧. કાયદાનો ઇતિહાસ

ભારતીય દંડ સંહિતાનો મસદો લોર્ડ મેકોલેએ તૈયાર કર્યો હતો અને તે બ્રિટિશ શાસનકાળ દરમિયાન ૧૮૬૧માં અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેથી, તેના પર બ્રિટિશ કાયદાઓનો મોટા પ્રમાણમાં પ્રભાવ રહ્યો છે. તે સમયમાં બ્રિટનમાં જેને અપરાધ માનવામાં આવતો હતો, તેને પણ મોટા પ્રમાણમાં આઈ.પી.સી. હેઠળ અપરાધ બનાવવામાં આવ્યો હતો. “૧૫૩૩ના બગરી અધિનિયમ હેઠળ સોડોમીના કૃત્યોને ફાંસીની સજાપાત્ર બનાવવામાં આવ્યા હતા, જેને ત્યારબાદ રાણી એલિઝાબેથ ૧ દ્વારા ૧૫૩૩માં ફરી અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો, અને ત્યારપછી તે બ્રિટિશ વસાહતોમાં સોડોમીના અનુવર્તી ફોજદારીકરણ માટેનું આધારપત્ર બન્યો.” તેથી, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭નું મૂળ ૧૫૩૩ના બગરી અધિનિયમમાંથી આવેલું છે. અહીં નોંધવું મહત્વપૂર્ણ છે કે આ કાયદો તેના અમલમાં આવ્યા પછીથી આજદિન સુધી સંસદ દ્વારા ક્યારેય સુધારવામાં આવ્યો નથી. આ કાયદો જુદેઓ-ક્રિશ્ચિયન નૈતિક અને આચારસંહિતાત્મક ધોરણો પર આધારિત છે, જે જાતીય સંબંધોને સંપૂર્ણપણે કાર્યોલક્ષી અર્થમાં, એટલે કે પ્રજનન માટે માને છે, અને આ આધારે સમલૈંગિકતાને અસ્વાભાવિક તથા પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધ માનવામાં આવે છે.

કલમ ૩૭૭ના અમલ માટે શું સ્વાભાવિક છે અને શું અસ્વાભાવિક છે તે નિર્ધારિત કરવું મહત્વપૂર્ણ બને છે. તેમ જ, સમલૈંગિકતા પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધ છે કે નહીં તે નિર્ધારિત કરવું પણ આવશ્યક બને છે.

૩૨. સ્વાભાવિક વિ. અસ્વાભાવિક

બ્લેક્સ લો ડિક્શનરીમાં સ્વાભાવિકની વ્યાખ્યા આ રીતે કરવામાં આવી છે: (૧) “એક મૂળભૂત ગુણધર્મ, જે એક વસ્તુને બીજીથી અલગ પાડે છે; કોઈ વસ્તુનો સાર. (૨) કોઈ કૃત્રિમ અથવા ગૂંથેલી વસ્તુથી ભિન્ન એવી શુદ્ધ અથવા સત્ય વસ્તુ. (૩) કોઈ વ્યક્તિ અથવા વસ્તુની મૂળભૂત વૃત્તિઓ અથવા પ્રેરણા”. શું સ્વાભાવિક છે તે નક્કી કરવા માટે કાર્યાત્મક આધારનો ઉદ્દેશ કરવામાં આવે છે, જેનો મૂળ અર્થ એવો છે કે શરીરના દરેક સાધન અથવા અંગનું કોઈ વિશિષ્ટ કાર્ય હોય છે, અને તેથી, એવા અંગનો તેના મુખ્ય કાર્ય સાથે અસંગત હેતુ માટે ઉપયોગ કરવો અસ્વાભાવિક ગણાય. આ તર્ક મુજબ, પેનાઇલ યોનિ સંભોગ સિવાયનો દરેક પ્રકારનો યૌન સંબંધ અસ્વાભાવિક ગણાશે. આ જ તર્કનો ઉપયોગ પ્રજનનકારક યૌન સંબંધ સિવાયની કોઈપણ બાબતને અસ્વાભાવિક ગણાવી નિંદવા માટે કરવામાં આવે છે. આ તર્ક પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ અતાર્કિક હોવા છતાં, વિવિધ કેસોમાં અદાલતો દ્વારા તેને માન્યતા આપવામાં આવી છે. ખાનુ વિ. એમ્પરર, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ સિંધ ૨૮૬ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે “શારીરિક સંભોગનો સ્વાભાવિક હેતુ એવો છે કે માનવ ગર્ભાધાનની શક્યતા હોવી જોઈએ, જે કોન્ટ્રાસ પર ઓસના કિસ્સામાં અશક્ય છે”. ભારતમાં અદાલતોએ “કુદરતી વ્યવસ્થાના વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ” શબ્દપ્રયોગનું એવું વ્યાપક અર્થઘટન કર્યું છે કે હવે તેમાં મૌખિક અને ગુદા સંભોગથી લઈને વાળેલી હથેળીઓ જેવા કૃત્રિમ છિદ્રોમાં અથવા જાંઘોની વચ્ચે પ્રવેશ સુધીનો સમાવેશ થાય છે. કલમ ૩૭૭ નો આવો વ્યાપક ઉપયોગ, જ્યારે તેની ભાષા પોતે જ બહુ સ્પષ્ટ નથી, ત્યારે કાયદાના મનસ્વી અમલ તરફ દોરી ગયો છે અને તેથી આ કલમની બંધારણીય માન્યતા અંગે પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવ્યા હતા. આ સિવાય, કલમ ૩૭૭ સ્પષ્ટપણે સમલૈંગિકતાને આ આધારે ગેરકાયદેસર ઠરાવે છે કે તે કુદરતી વ્યવસ્થાના વિરુદ્ધ છે. સ્વતંત્રતાના અધિકારને મૂળભૂત માનવ અધિકાર તરીકે

માન્યતા મળેલી હોવાને ધ્યાનમાં લેતાં, તેનાથી વિવિધ વિવાદો પણ ઊભા થયા છે. સમગ્ર વિશ્વમાં એવું માનવામાં આવે છે કે સમલૈંગિક કૃત્યોનું અપરાધીકરણ, ગોપનીયતાના અધિકારનું સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘન છે. કલમ ૩૭૭ ની મનસ્વીતા અને મૂળભૂત અધિકારોના ભંગને ધ્યાનમાં રાખી, આ કલમની બંધારણીય માન્યતા અદાલતમાં પડકારવામાં આવી હતી.

૩૩. બંધારણીય માન્યતા બંધારણની

કલમ ૩૭૭ ની બંધારણીય માન્યતાને દિલ્હી વડી અદાલતમાં નાઝ ફાઉન્ડેશન વિ. દિલ્હી સરકાર અને અન્ય, (૨૦૧૦) કિ.એલ.જે., ૯૪ (દિલ્હી) ના મામલામાં પડકારવામાં આવી હતી. આ મામલામાં દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ખાનગીમાં બે પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓ વચ્ચે સંમતિથી થતો યૌન સંબંધ આવરી લેવાના કારણે કલમ ૩૭૭ બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫, ૧૯ અને ૨૧ હેઠળ બાંધધરાયેલા મૂળભૂત અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરે છે. એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૧ ને માત્ર રાજ્યના અત્યંત આવશ્યક હિતના પ્રસંગે જ મર્યાદિત કરી શકાય, જે આ મામલામાં ગેરહાજર છે. અરજદારે એ પણ દલીલ કરી હતી કે કલમ ૩૭૭ પાછળનો વિધાનસભાનો આશય જૂની પડી ગયેલી અને ઐતિહાસિક અથવા તર્કસંગત આધાર વિનાની ગઢેલી માન્યતાઓ પર આધારિત છે. તેમણે એ પણ દલીલ કરી હતી કે અનુચ્છેદ ૧૫ માં વપરાયેલ “સેક્સ” શબ્દપ્રયોગમાં “લૈંગિક અભિમુખતા” નો પણ સમાવેશ થાય છે અને આથી અનુચ્છેદ ૧૫ મુજબ લૈંગિક અભિમુખતાના આધારે કોઈ ભેદભાવ થઈ શકતો નથી. વ્યાપક રીતે વડી અદાલત સમક્ષ એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવી હતી કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ ને, જેટલા અંશે તે પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓના સંમતિપૂર્ણ યૌન કૃત્યોને ગુનાહિત બનાવે છે, તેટલા અંશે બંધારણવિરોધી જાહેર કરવામાં આવે.

ભારત સંઘના બે વિભાગોએ આ મામલામાં સંપૂર્ણપણે વિરુદ્ધ સોગંદનામા દાખલ કર્યા હતા. ગૃહ મંત્રાલયે જાહેર આરોગ્ય, જાહેર અસ્વીકાર અને આ કૃત્ય

પ્રત્યેની સામાજિક ઘૂણાના આધારે કલમ ૩૭૭ ચથાવત્ રાખવાનું સમર્થન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. બીજી તરફ, આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલયે અરજદારોના દાવાને સમર્થન આપતાં જણાવ્યું હતું કે કાયદાપુસ્તકમાં કલમ ૩૭૭ ની હાજરીએ એચ.આઈ.વી./એડ્સ નિવારણના પ્રયત્નોને અવરોધ્યા છે અને તેની કાપછાંટથી એચ.આઈ.વી./એડ્સ થી પીડાતા સમલૈંગિકોના ઉપચારમાં મદદ મળશે.

_____ દિલ્હી વડી અદાલતે ગૃહ મંત્રાલયની દલીલને આ આધારે નકારી હતી કે લોકપ્રિય નૈતિકતા અથવા જાહેર અસ્વીકાર અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૨૧ હેઠળના અધિકારોને મર્યાદિત કરવાનો માન્ય આધાર બની શકતા નથી. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે જો એવી કોઈ નૈતિકતા હોય કે જે રાજ્યના અત્યંત આવશ્યક હિતની કસોટી પાર કરી શકે, તો તે બંધારણીય નૈતિકતા હોવી જોઈએ, જાહેર નૈતિકતા નહીં. ભારત વિવિધતામાં એકતાનો દેશ છે અને આપણા બંધારણના રચયિતાઓએ આ વિચારને માન્ય રાખી બંધારણમાં વિવિધ અનુચ્છેદોના સ્વરૂપે તેનો સમાવેશ કર્યો છે, જે વિવિધતાને માન્યતા આપે છે, તેનું રક્ષણ કરે છે અને તેની ઉજવણી કરે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ સમલૈંગિકોને માત્ર તેમની લૈંગિક અભિમુખતાના આધારે ગુનાહિત ઠેરવીને બંધારણીય નૈતિકતાનું ઉલ્લંઘન કરે છે. અંતે, અદાલતે અરજદારોની તમામ દલીલો સ્વીકારી અને કલમ ૩૭૭ ના તે ભાગને બંધારણવિરોધી જાહેર કર્યો, જે ખાનગીમાં પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓના સંમતિપૂર્ણ યૌન કૃત્યોને ગુનાહિત બનાવતો હતો. તેમ છતાં, અદાલતે એમ પણ ઠરાવ્યું હતું કે કલમ ૩૭૭ ની જોગવાઈઓ નાબાલિગોને આવરી લેતા અસંમતિપૂર્ણ લિંગસંબંધિત અપ્રાકૃતિક યૌન સંબંધો પર હજી પણ લાગુ રહેશે. દિલ્હી વડી અદાલતના આ ચુકાદા અને આદેશને સર્વોચ્ચ અદાલતમાં સુરેશ કુમાર કૌશલ અને અન્ય એક વિ. નાઝ ફાઉન્ડેશન અને અન્યના મામલામાં અખિલ ભારતીય મુસ્લિમ પર્સનલ લૉ બોર્ડ, એપોસ્ટોલિક ચર્ચિસ એલાયન્સ અને ઉત્કલ ક્રિશ્ચિયન કાઉન્સિલ સહિતના ધાર્મિક સંસ્થાઓના સમૂહો અને વ્યક્તિઓ દ્વારા પડકારવામાં આવ્યો હતો. તેમણે દલીલ કરી હતી કે કલમ ૩૭૭ સમાજના મૂલ્યો અને નૈતિકતાના રક્ષણ માટે વિધાનસભા દ્વારા ઘડવામાં આવી હતી.

સર્વોચ્ચ અદાલતે આવી દલીલ સ્વીકારી અને વડી અદાલતના આદેશને રદ કર્યો. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનસભા દ્વારા બનાવવામાં આવેલ દરેક કાયદા સાથે તેની બંધારણીયતા અંગેનો અનુમાન જોડાયેલો હોય છે. આ સિદ્ધાંત બંધારણપૂર્વ કાયદાઓને પણ લાગુ પડે છે. જો કોઈ ચોક્કસ કાયદામાં સુધારો કરવામાં આવતો નથી તો તે સૂચવી શકે છે કે વિધાનસભા તેને યોગ્ય ગણે છે અને કાયદાને જેમ છે તેમ જ રહેવા દે છે. સ્વતંત્રતા પછી ભારતીય દંડ સંહિતામાં લગભગ ૩૦ સુધારા કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં યૌન ગુનાઓ સંબંધિત પ્રકરણમાં પણ સુધારા કરવામાં આવ્યા છે, જેના અંતર્ગત અપ્રાકૃતિક ગુનાઓ આવે છે. તેમ છતાં, વિધાનસભાએ કાયદામાં સુધારો ન કરવાનું અથવા તેની પુનઃસમીક્ષા ન કરવાનું પસંદ કર્યું છે. આ દર્શાવે છે કે ભારતની પ્રજાનું નિર્વિવાદ રીતે પ્રતિનિધિત્વ કરનાર સંસદે આ જોગવાઈને દૂર કરવી યોગ્ય અથવા ઉચિત માનેલી નથી. સર્વોચ્ચ અદાલતે અંતે કલમ ૩૭૭ ને બંધારણીય રીતે માન્ય જાહેર કરી હતી. તેમ છતાં, અદાલતે વિધાનસભા માટે કાયદાને દૂર કરવા અથવા તેમાં સુધારો કરવાની બાબત ખુદી રાખી હતી. નાઝ ફાઉન્ડેશને સર્વોચ્ચ અદાલતના આ ચુકાદાને પડકારતી ક્યુરેટિવ અરજી દાખલ કરી છે. આ બાબત સર્વોચ્ચ અદાલત સમક્ષ વિચારાધીન છે. તેમ છતાં, હાલની સ્થિતિએ કલમ ૩૭૭ બંધારણીય રીતે માન્ય છે અને સમલૈંગિકતાને અપ્રાકૃતિક ગુના તરીકે ગણવામાં આવે છે. કારણ કે હાલ આ કલમ અમલમાં છે, તેથી અપ્રાકૃતિક ગુનાના મામલાઓમાં દંડનિર્ધારણની નીતિ જોવી પ્રાસંગિક બને છે.

૩૪. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ એક વિક્ટોરિયન કાયદો છે, જેને ત્રણ સ્પષ્ટ વિભાગોમાં વહેંચી શકાય છે— પ્રથમ, તે સમલૈંગિકો વચ્ચેની યૌન પ્રવૃત્તિઓને દંડનીય બનાવે છે; દ્વિતીય, તે વિપરીતલૈંગિકો વચ્ચેની કેટલીક નિશ્ચિત યૌન પ્રવૃત્તિઓને દંડનીય બનાવે છે; અને અંતે, તે પ્રાણીઓ સાથેની યૌન પ્રવૃત્તિઓ (બેસ્ટિયાલિટી)ને દંડનીય બનાવે છે. વર્તમાન સંદર્ભમાં, આપણે ગુનાઓના બીજા પ્રકારનું વિશ્લેષણ કરવાનું છે— વિપરીતલૈંગિકો વચ્ચેનું કામુક પ્રવેશ. ગુનાની રચના માટેના માપદંડો શું છે તે સમજવા માટે આ કલમના ઘટકોમાં ઊંડાણપૂર્વક જવું આવશ્યક છે. તે નીચે દર્શાવવામાં આવે છે;

૧) સ્વૈચ્છિક રીતે

૨) શરીરસંસર્ગ દ્વારા પ્રવેશ

૩) પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધ.

“સ્વેચ્છાએ” શબ્દ એ વાતને સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ કરે છે કે પત્નીની સંમતિ હોય કે ન હોય, આ કલમમાં કલ્પિત કોઈપણ શારીરિક સંભોગસંબંધી કૃત્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું નિઃસંદેહ અકુદરતી ગુના તરીકે દંડનીય ગણાશે.

૩૫. ઉપરોક્ત પરિપ્રેક્ષ્યમાં, હું, **સુરેશ કુમાર કૌશલ વિ. નાઝ ફાઉન્ડેશન અને અન્ય**, એ.આઈ.આર. ૨૦૧૪ એસ.સી. ૫૬૩ ના મામલામાં સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકું છું અને તેના પર અવલંબન રાખી શકું છું. સર્વોચ્ચ અદાલતના સંબંધિત અવલોકનો નીચે ઉતારવામાં આવે છે;

“૧૭.૧ તેની વ્યાખ્યા યોજનાની સાથે, વ્યાખ્યાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતો સાથે અને સમાજના પરિવર્તિત સ્વરૂપ સાથે સુસંગત નથી.

૧૭.૨ જે કોઈ પ્રકૃતિના નિયમના વિરુદ્ધ સ્વૈચ્છિક રીતે શારીરિક સંસર્ગ કરે છે, તેને દંડિત કરે છે. તેના પરિણામે નીચે જણાવેલ વ્યક્તિઓ દંડને પાત્ર બનશે – (એ) કોઈપણ વ્યક્તિ, જે પોતાની પત્ની સાથે શિશ્ન-યોનિ સંસર્ગ સિવાયનો સંસર્ગ કરે; (બી) કોઈપણ વ્યક્તિ, જે ગર્ભનિરોધકનો ઉપયોગ કર્યા વિના કોઈ સ્ત્રી સાથે સંસર્ગ કરે.

૧૭.૩ જ્યારે એક નહીં પરંતુ સંમતિ આપનાર ૨ પુરૂષો દ્વારા એક જ કૃત્ય કરવામાં આવે છે, ત્યારે નીચે મુજબની પરિસ્થિતિઓમાં તેને ગુનો માનવામાં આવી શકતો નથી, જ્યારે – (૧) કૃત્ય ખાનગીમાં કરવામાં આવ્યું હોય; (૨) કૃત્ય લૈંગિક આક્રમણના સ્વરૂપનું ન હોય અને તેમાં સંકળાયેલ બે વ્યક્તિઓમાંથી કોઈ એકને નુકસાન થતું ન હોય; અને (૩) પરસ્પર સંમતિ હોવાથી કોઈ બળ અથવા દબાણનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો ન હોય.

૧૭.૪ ને બંધારણીય જોગવાઈઓના પ્રકાશમાં વાંચવું આવશ્યક છે, જેમાં “એકલા છોડી દેવાના અધિકાર” નો સમાવેશ થાય છે. ખાનગી અને જાહેર

સ્થળે થતા અશ્લીલ કૃત્યો વચ્ચેનો ભેદ ભારતીય દંડ સંહિતામાં કાયદેસર રીતે માન્ય રાખવામાં આવ્યો છે.

૧૭.૫ (‘પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ’) શબ્દપ્રયોગ વિચિત્ર અને પ્રાચીન છે; તેને એવો અર્થ આપવો જોઈએ કે જે તે અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી તે સમયકાળ (૧૮૬૦) ને પ્રતિબિંબિત કરે.

૧૭.૬ તેનો અર્થઘટન તેના સ્થાનના સંદર્ભમાં એ રીતે કરવો જોઈએ કે તે એવી ક્રિયાને દંડનીય ઠરાવે છે જે કોઈ રીતે માનવ શરીર પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે, અને એવી ક્રિયાને નહીં જે અધ્યાય ૧૪ માં આવરી લેવાયેલા અપરાધો સામેનો ગુનો હોય. તેની ભાષા સ્વરૂપતઃ શરીરને થતી હાનિ અથવા પ્રતિકૂળ અસર વિષે છે, અને તે જ તે પરિસ્થિતિ છે *waarin* આ કલમ આવે છે. તેનો સંબંધ લૈંગિક આક્રમણ સાથે હોવો આવશ્યક છે. તેને અધ્યાય ૧૬ (માનવ શરીર પર અસર કરતા અપરાધો વિષે) ના અંતે સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે, અધ્યાય ૧૪ (જાહેર આરોગ્ય, સલામતી, સુવિધા, શિષ્ટતા અને નૈતિકતા પર અસર કરતા અપરાધો વિષે) માં નહીં.

૧૭.૭ પ્રકરણના મથાળા અને ઉપમથાળા . ના વ્યાપ અને પરિધિનું અર્થઘટન કરવા માટે માર્ગદર્શક છે. અરજદારોએ જી.પી. સિંહ, પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેટ્યુટરી ઇન્ટરપ્રિટેશન, ૧૩મી આવૃત્તિ, ૨૦૧૨, પૃષ્ઠ ૧૬૭ – ૧૭૦, , (૨૦૦૪) ૪ ૭૧ એ.સી. ૧, પૃષ્ઠ ૨૩ પર, પર આધાર મૂક્યો છે. મથાળા અથવા શીર્ષકોને, નીચેના વિધાન દ્વારા આવરી લેવાયેલા વિષયવસ્તુના લક્ષણોને સમૂહરૂપે સૂચવવા માટે અપાયેલ સંક્ષિપ્ત નામ તરીકે માનવામાં આવી શકે.

૧૭.૮ અમાન્ય રીતે અસ્પષ્ટ છે, પોલીસને નીતિનિર્ધારક સત્તાઓ સોંપે છે અને પરિણામે હેરાનગતિ તથા દુરુપયોગ થાય છે. અરજદારો (૧૯૬૧) ૧ એસ.સી.આર. ૯૭૦ ના પાનું ૯૮૯ પર આધાર રાખે છે, જેમાં આવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે, ‘જ્યાં કોઈ કાનૂન નિર્દિષ્ટ સત્તાધિકારીઓને નાગરિકો સામે પ્રતિબંધાત્મક કાર્યવાહી કરવાની સત્તા આપે છે, ત્યાં

આવશ્યક છે કે તે સ્પષ્ટપણે એ સત્તાધિકારીઓની ફરજનો ભાગ બનાવે કે તેઓ પોતે આ બાબતે સંતોષ મેળવે કે કાનૂનમાં જે બાબતોને ઉક્ત સત્તાના પ્રયોગ માટે પૂર્વશરત તરીકે માનવામાં આવી છે, તેવી પરિસ્થિતિઓ અસ્તિત્વમાં છે. જો આવા પૂર્વશરતોમાંથી કોઈ એક બાબત અંગે કાનૂન મૌન હોય, તો તે નિઃસંદેહ એક ગંભીર દોષ બને છે અને અનિવાર્ય રીતે તેને જોગવાઈઓના ક્ષેત્રથી બહાર લઈ જાય છે. અપીલકર્તાઓ દિલ્લી વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા સુરેશ કુમાર કૌશલ વિ. નાઝ ફાઉન્ડેશન મામલામાં આપવામાં આવેલા ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૨૧, ૨૨, ૫૦, ૭૪ અને ૮૪ પર પણ આધાર રાખે છે, જેમાં એલ.જી.બી.ટી. સમુદાયના સભ્યોને હેરાન કરવા માટે તેની વપરાશના વિવિધ દાખલાઓનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉલ્લેખો નાઝ ફાઉન્ડેશન દ્વારા તેની વૈધતા પડકારતી રિટ અરજીના પરિચ્છેદ ૩૩ અને ૩૫ પર આધારિત હતા. તેને વિવિધ દસ્તાવેજોથી સમર્થન મળેલું હતું, જેમ કે જુલાઈ ૨૦૦૨નો હ્યુમન રાઈટ્સ વોચ અહેવાલ, શીર્ષક “અબ્યુઝની મહામારી: ભારતમાં એચ.આઈ.વી./એઈડ્સ આઉટરીચ કાર્યકરોની પોલીસ દ્વારા હેરાનગતિ”, જેમાં યાતના અને લૈંગિક શોષણના બનાવોનો ઉલ્લેખ હતો; (૨૦૦૭) જ એમ.એલ.જે. ૮૪૮, જેમાં પોલીસ દ્વારા એક હિજરા સાથે કરાયેલા લૈંગિક શોષણ અને યાતના વિષે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી; તેમજ મહાનગર દંડાધિકારીનો એવો આદેશ, જેમાં બે સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ કલમ ૩૭૭ હેઠળ ગુનાનો આક્ષેપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે કલમની વ્યાખ્યામાં પ્રવેશ અંગે સ્પષ્ટ આવશ્યકતા દર્શાવેલ છે

૩૭૭. ૧૭.૧૦ અતિઅધિકારક્ષેત્ર છે કારણ કે તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી કોઈ વર્ગીકરણ પ્રગટ થતું નથી.

૧૭.૧૧ અપીલકર્તાઓ દલીલ કરે છે કે આ જોગવાઈ અતિ વ્યાપક રીતે શબ્દબદ્ધ કરવામાં આવી છે, કારણ કે તેમાં નીચેની બાબતોનો સમાવેશ થઈ શકે છે: (૧) પતિ અને પત્ની વચ્ચેનો શારીરિક સંભોગ; (૨) મનુષ્યના ગર્ભાધાનની શક્યતા વિના, માત્ર કામસુખ માટે પુરુષ અને સ્ત્રી

વચ્ચેનો શારીરિક સંભોગ; (૩) પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચે ગર્ભનિરોધક સાધનોનો ઉપયોગ; (૪) પતિ અને પત્ની વચ્ચે મલમાર્ગીય સંભોગ; (૫) સંમતિથી પુરુષ અને પુરુષ વચ્ચેનો શારીરિક સંભોગ; (૬) અસંમતિથી પુરુષ અને પુરુષ વચ્ચેનો શારીરિક સંભોગ; (૭) સંમતિ સાથે અથવા સંમતિ વિના, બાળક સાથેનો શારીરિક સંભોગ.

૧૭.૧૨ આ કલમમાં, આ તમામ કેસોમાંથી તે કયા કેસની તપાસ કરી શકે તે અંગેની વિવેકાધિકારની અમલવારી માટે કોઈ સિદ્ધાંત અથવા નીતિ નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ નથી. ગુનો તેના વ્યાપમાં અત્યંત ખાનગી સ્થળો, ગૃહ, ને આવરી લઈને આચરવામાં આવી શકે છે કે કેમ તે બાબતે પણ તે મૌન છે.

૧૭.૧૩ એલજીબીટી સમુદાયને તેના નિશાન પર લે છે, કારણ કે તે યૌન અભિરુચિ જેવી અંગત અને સ્વાભાવિક લાક્ષણિકતાને ગુનાહિત ઠરાવે છે. પોતાના ઘરની ગોપનીયતાની અંદર વ્યક્તિઓ દ્વારા સહમતિથી કરવામાં આવતા યૌન કૃત્યોને પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં આવરી લેતાં, તે સમાનતાના અધિકારને વિરોધાભાસી છે.

૧૮. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧૧ –વૉઈસિસ અગેન્સ્ટ ૩૭૭નું પ્રતિનિધિત્વ કરતા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શ્યામ દિવાને નીચે મુજબની દલીલો રજૂ કરી:

૧૮.૧ એ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫, ૧૯(૧)(એ) અને ૨૧નો અધિકારાતીત છે, કારણ કે તે એલજીબીટી સમુદાયની ગૌરવભાવના અને વ્યક્તિત્વનો ભંગ કરે છે. યૌન અધિકારો અને યૌનતા માનવ અધિકારો છે અને તેમની ખાતરી આપવામાં આવી છે. વૈજ્ઞાનિક રીતે સ્થાપિત થયું છે કે પરસ્પર સંમતિથી થતું સમલૈંગિક વર્તન “પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ” નથી. એલજીબીટી વ્યક્તિઓ કોઈ વિશેષ અધિકારો માંગતા નથી. તેઓ માત્ર સમાનતાના પોતાના અધિકારની માંગ કરે છે કે તેઓ જે છે તે માટે તેમને

ગુનેગાર ન ઠેરવવામાં આવે. આપણું સંવિધાન કોઈપણ નાગરિકને, સમલિંગી વ્યક્તિઓ સાથેના સંબંધો અને યૌન સંબંધો પર ગુનાહિતતાનો છાયો પાથરીને, એ જ લિંગની અન્ય વ્યક્તિઓ સાથેના સંબંધોને સંપૂર્ણ રીતે વિકાસ કરવાનો અધિકાર નકારેતું નથી. ન્યાયમૂર્તિ વિવિધ બોક્ષે , ૧૯૫૧ એસસીઆર ૬૨૧ માં જણાવ્યું હતું: ‘જ્યારે મૂળભૂત અધિકારોના અધ્યાયની કોઈ કલમના અર્થઘટન અંગે શંકા હોય, ત્યારે અત્યંત ગૌરવપૂર્વક ઊંચેરવામાં આવેલી સ્વતંત્રતાઓના પક્ષમાં અર્થઘટન કરવું આપણી ફરજ છે.’ તેના અર્થઘટન અને અમલમાં તે એલજીબીટી વ્યક્તિઓને નિશાન બનાવે છે અને તેમને તેમની સંપૂર્ણ નૈતિક નાગરિકતાથી વંચિત રાખે છે. આ અદાલતે અટકાયત હેઠળના આરોપીઓ, સફાઈકર્મીઓ અને બોન્ડેડ મજૂરો સંબંધિત કેસોમાં ‘ગૌરવ’ની સંકલ્પનાનું અર્થઘટન કરવા માટે વિશાળ માનવાધિકાર ન્યાયશાસ્ત્ર વિકસાવ્યું છે. દિલ્હી વડી અદાલતે ભારતીય દંડ સંહિતાના આક્ષેપાર્થક ભાગને અલગ પાડવા માટે પોતાની સત્તાનો ઉપયોગ કર્યો છે. શ્રી દીવાને ભારતીય દંડ સંહિતાના વિધાન ઇતિહાસનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો અને દલીલ કરી કે આ જોગવાઈ એલજીબીટી વ્યક્તિઓના મૂળભૂત અધિકારોના ભંગને કાયમી બનાવે છે. શ્રી દીવાને લખનૌ (૨૦૦૨ અને ૨૦૦૬), બેંગલોર (૨૦૦૪ અને ૨૦૦૬), દિલ્હી (૨૦૦૬), ચેન્નઈ (૨૦૦૬), ગોવા (૨૦૦૭), અને અલીગઢ (૨૦૧૧) ખાતે બનેલી ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ કરીને આ મુદ્દો સ્પષ્ટ કર્યો કે એલજીબીટી વ્યક્તિઓને પોલીસ દ્વારા નિર્ભય દંડમુક્તિ સાથે નિશાન બનાવવામાં આવ્યા છે અને તળિયાના સ્તરે ન્યાયતંત્ર પીડિતોએ સહન કરેલા હેરાનગતિને માન્યતા આપવામાં અત્યંત ધીમું રહ્યું છે. તેમણે ‘હોમોસેક્સ્યુઅલિટી: એ ડિલેમા ઇન ડિસ્કોર્સ, કોર્સિની કન્સાઈઝ એન્સાયક્લોપીડિયા ઓફ સાયકોલોજી એન્ડ બિહેવિયરલ સાયન્સ’, પ્રો. ઉપેન્દ્ર બક્ષી અને પ્રો. એસ.પી. સાહે દ્વારા લખાયેલા લેખો, કાનૂન પંચનો ૧૭૨મો અહેવાલ જેમાં ભારતીય દંડ સંહિતામાંથી કઢી નાખવાની ભલામણ સામેલ હતી, તેમનો પણ આધાર લીધો અને દલીલ કરી કે તે ગોપનીયતાના અધિકાર અને ગૌરવના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાથી અસંવિધાન્ય ઠરાવવામાં આવી છે. તેમણે ૨૨.૩.૨૦૧૨ના રોજ એટોર્ની જનરલ દ્વારા કરવામાં આવેલા

નિવેદન પર પણ આધાર રાખ્યો કે ભારત સરકારને વડી અદાલતના આદેશમાં કોઈ કાનૂની ભૂલ દેખાતી નથી અને તે તેને સ્વીકારે છે. શ્રી દીવાને વધુ દલીલ કરી કે ભારતીય દંડ સંહિતા એક વર્ગ તરીકે એલજીબીટી વ્યક્તિઓને નિશાન બનાવે છે અને તેથી તે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૫નું ઉલ્લંઘન કરે છે.

૧૯. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ તરફથી વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી આનંદ ગ્રોવરે નીચે મુજબ રજૂઆતો કરી:

૧૯.૧ ખાનગી સ્થાને પરસ્પર સંમતિ આપનાર પુખ્તવયના વ્યક્તિઓ વચ્ચે “પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ” જેવી અભિવ્યક્તિ હેઠળ આવતી અમુક જાતીય ક્રિયાઓને દંડનીય બનાવે છે. આ અભિવ્યક્તિનું અર્થઘટન એવું કરવામાં આવ્યું છે કે તેનો અર્થ યોનિમાર્ગ સિવાયનો લિંગીય સંભોગ એવો થાય. જો કે ઉપરથી નિષ્પક્ષ જણાતી હોવા છતાં, વિશાળ સમાજ દ્વારા આ ક્રિયાઓની ઓળખ અને ધારણા એવી કરવામાં આવે છે કે તેમાં સમલૈંગિક પુરુષો સંલગ્ન હોય છે.

૧૯.૨ સમલૈંગિક પુરુષોની મૂળભૂત યૌન વ્યક્તિત્વની અભિવ્યક્તિરૂપ એવા આ કૃત્યોને ફોજદારી ગુનો જાહેર કરીને, તેમને ગુનેગાર ઠેરવવામાં આવે છે, જેના પરિણામે તેમની માનવીય ગૌરવને હાનિ પહોંચે છે.

૧૯.૩ ઘરનાં ગાઢ અંગત સંબંધોના ક્ષેત્રમાં થતા અતિક્રમણથી રક્ષણ આપે છે અને આ અધિકારનું ઉલ્લંઘન થાય છે, ખાસ કરીને સમલૈંગિક પુરુષોના સંદર્ભમાં. તેથી પ્રશ્ન એ છે કે શું ગોપનીયતાનું રક્ષણ એવા સંમતિ આપનાર પુખ્તવયના વ્યક્તિઓને ઉપલબ્ધ છે કે જેઓ “પ્રકૃતિના નિયમના વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ” માં પ્રવૃત્ત થઈ શકે.

૧૯.૪ હવે તેમાં વાંચવામાં આવેલ તાત્વિક ચથોચિત પ્રક્રિયાના ન્યાયસંગત, વાજબી અને ચુકિતસંગત માપદંડને પૂર્ણ કરતું નથી

૧૯.૫ ગે પુરુષો માટેની આરોગ્ય સેવાઓને અપરાધીકરણ અસરગ્રસ્ત બનાવે છે અને તેથી નીચે મુજબના તેમના આરોગ્યના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે

૧૯.૬ અસ્પષ્ટ છે અને વર્ગીકરણ રજૂ કરવાની માંગ કરે છે, તે ચુકિતપૂર્ણ માપદંડો પર આધારિત નથી અને જે હેતુને તે આગળ ધપાવવા માંગે છે તે રાજ્યનો વૈધ હેતુ નથી.

૧૯.૭ પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધના અપ્રાકૃતિક અપરાધોનો ઇતિહાસ અને મુગલકાળ, બ્રિટિશકાળ તથા સ્વાતંત્ર્યપશ્ચાત ભારતમાં તેમના અમલવારીનો ઇતિહાસ દર્શાવે છે કે આ સંકલ્પના બ્રિટિશોએ રજૂ કરી હતી અને ભારતમાં આવા કૃત્યોને અપરાધ ગણાવતો કોઈ કાયદો નહોતો. તે ચહૂદી-ખ્રિસ્તી નૈતિક અને આચારધોરણો પર આધારિત છે, જે લૈંગિક સંબંધને માત્ર કાર્યાત્મક દ્રષ્ટિએ, અર્થાત્ પ્રજનન માટે, માને છે. સ્વાતંત્ર્યપશ્ચાત આ કલમ વિધિગ્રંથમાં યથાવત્ રહી અને હવે તેને ભારતીય મૂલ્યો અને નૈતિકતાનો ભાગ તરીકે જોવામાં આવે છે.

૧૯.૮ જો કે ઉપરથી નિષ્પક્ષ દેખાતી હોય, તેમ છતાં ચુકાદાઓનું વિશ્લેષણ દર્શાવે છે કે વિષમલૈંગિક દંપતિઓને વ્યવહારમાં આ કલમના વ્યાપમાંથી બહાર રાખવામાં આવ્યા છે અને સમલૈંગિક પુરુષોને પ્રતિબંધિત કૃત્યો સાથેના તેમના સંબંધના કારણે નિશાન બનાવવામાં આવે છે.

૧૯.૯ સમલૈંગિક પુરુષો પર અસર કરનાર આચરણોના ગુનાહિતીકરણથી તેમના ગૌરવ, વ્યક્તિત્વ અને ઓળખ, ગોપનીયતા, સમાનતા તથા

આરોગ્યના અધિકાર પર ઊંડો પ્રભાવ પડે છે, કારણ કે તે સમલૈંગિક પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવી શકતા તમામ પ્રકારના યૌન સંભોગને ગુનો ઠરાવે છે, કારણ કે તેઓ જેમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે તે પ્રવેશાત્મક યૌન ક્રિયાઓ મૂળભૂત રીતે શિશ્ન દ્વારા અયોનિ સંબંધિત હોય છે. તેનો એક વર્ગ તરીકે તેમના પર અસંગત રીતે વધુ પ્રભાવ પડે છે, ખાસ કરીને એ કારણે કે તે માત્ર યૌન સંભોગના અમુક એવા સ્વરૂપોને મર્યાદિત કરે છે જેમાં વિપરીતલૈંગિક વ્યક્તિઓ પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. સમલૈંગિક વલણની અભિવ્યક્તિ, જે સમલૈંગિક વ્યક્તિઓની સહજ અને અપરિવર્તનીય વિશેષતા છે, તેને દ્વારા ગુનાહિત બનાવવામાં આવી છે. આ કલમનો પરિણામ એવો થાય છે કે તે ઓળખને જ ગુનાહિત બનાવે છે અને આચરણ તરીકે કાર્ય કરે છે, કારણ કે સામાન્ય રીતે સમલૈંગિક અથવા ટ્રાન્સજેન્ડર વ્યક્તિઓ જ (નેશનલ કોએલિશન ફોર ગે એન્ડ એલિટી વિ. મિનિસ્ટર ઓફ જસ્ટિસ એન્ડ અન્યો, ૧૯૯૮ (૧૨) બી.સી.એલ.આર. ૧૫૧૭ (સી.સી.), ક્વીન એમ્પ્રેસ વિ. ખૈરાતી, ૧૮૮૪ આઈ.એલ.આર. ૬ એ.એલ.એલ. ૨૦૪, નોશિરવાન વિ. એમ્પરર પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો) હેઠળ પ્રતિબંધિત યૌન પ્રથાઓ સાથે સંકળાયેલા હોય છે. જ્યાં વિપરીતલૈંગિક સંબંધોની, ખાસ કરીને લગ્નની, ગોપનીયતાને વૈધતાનું આવરણ અપાયેલું છે, ત્યાં સમલૈંગિક સંબંધોને સામાજિક અસ્વીકાર અને તપાસ હેઠળ મૂકવામાં આવે છે. આ કલમનું અર્થઘટન એવું કરવામાં આવ્યું છે કે તેની લાગુ પડતાને સમલિંગી યૌન કૃત્યો સુધી મર્યાદિત કરવામાં આવે છે (ગોવિંદરાજુલુ, ઇન રે, (૧૮૮૬) ૧ વીઅર

૩૮૨. એ.આઈ.આર. ૧૯૮૨ કર ૪૬,). જાતીય આત્મીયતા માનસિક આરોગ્ય, મનોવૈજ્ઞાનિક કલ્યાણ અને સામાજિક સમાયોજન માટે મૂળભૂત અને મહત્વપૂર્ણ છે. સમલૈંગિક પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવતા જાતીય કૃત્યોને ગુનો ઠેરવીને, તેમને આ મૂળભૂત માનવીય અનુભવથી વંચિત રાખવામાં આવે છે, જ્યારે એ જ બાબત વિપરીતલિંગી વ્યક્તિઓને અનુમતિ આપવામાં આવે છે. આ કલમે સમલૈંગિક વ્યક્તિઓને ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી અને ઉત્પીડનના અસંગત જોખમ સામે મૂકી દીધા

હતા. ઉત્પીડન અને દુર્વ્યવહારની દસ્તાવેજીકૃત ઘટનાઓ નોંધાયેલી છે, ઉદાહરણ તરીકે, લખનૌ ૨૦૦૧ અને લખનૌ ૨૦૦૬.

૧૯.૧૦ અપરાધીકરણ સમાજમાં મૌન અને અસહિષ્ણુતાની સંસ્કૃતિ ઊભી કરે છે અને સમલૈંગિક વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ કલંક અને ભેદભાવને સતત જાળવી રાખે છે. સમલૈંગિક વ્યક્તિઓ તેમના કુટુંબ સમક્ષ પોતાની લૈંગિક અભિરુચિ જાહેર કરવામાં સંકોચ અનુભવે છે. જેમણે પોતાની લૈંગિક અભિરુચિ જાહેર કરી છે તેઓને આઘાત, અસ્વીકાર અને તિરસ્કારનો સામનો કરવો પડે છે અને કેટલાક પર તો દુર્વ્યવહાર તથા લગ્ન દ્વારા પોતાને “સારું” કરી લેવા માટે દબાણ પણ કરવામાં આવે છે. સમલૈંગિકતા હવે કોઈ રોગ કે માનસિક વિકાર માનવામાં આવતી નથી, પરંતુ માનવીય લૈંગિકતાનો એક વૈકલ્પિક સ્વરૂપ અને અપરિવર્તનીય લક્ષણ માનવામાં આવે છે, તેમ છતાં તેઓને ઇલેક્ટ્રો-કન્વલ્સિવ થેરાપી જેવી રૂપાંતરણ સારવારને વશ કરવામાં આવે છે, જે બદલી શકાય તેવી નથી. વાસ્તવમાં, અમેરિકન સાયકિયાટ્રી એસોસિએશન અને અમેરિકન સાયકોલોજિકલ એસોસિએશને લોરેન્સ વિ. ટેક્સાસ મામલામાં અમિકસ બ્રીફ દાખલ કરીને સમલિંગી લૈંગિક કૃત્યોના અપરાધીકરણથી થતી હાનિ અને તેના કોઈ આધાર ન હોવાની બાબત દર્શાવી હતી.

૧૯.૧૧ મૂળભૂત અધિકારોનું અર્થઘટન વ્યાપક અને હેતુલક્ષી રીતે કરવું આવશ્યક છે જેથી વ્યક્તિની ગૌરવભાવના અને માનવ વ્યક્તિનું મૂલ્ય વધુ સશક્ત બને. બંધારણ એક જીવંત દસ્તાવેજ છે અને નવા ઊભા થતા પ્રશ્નો તથા પડકારોને પહોંચી વળવા માટે તે લવચીક રહેવું જોઈએ. કલમ ૧૪, ૧૯ અને ૨૧ હેઠળના અધિકારોને એકસાથે વાંચવા જોઈએ. સમાનતાનો અધિકાર અને ગૌરવ તથા ગોપનીયતાનો અધિકાર પરસ્પર સંકળાયેલા છે અને અન્ય અધિકારોનો યથાર્થ અમલ સુનિશ્ચિત કરવા માટે તેમનું પૂર્ણ પાલન થવું જરૂરી છે. અમારા બંધારણ હેઠળ ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોનો વ્યાપ વિસ્તૃત કરવા અને તેમને અસરકારક બનાવા માટે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. તેમાં

યુ.ડી.એચ.આર., આઈ.સી.સી.પી.આર. અને આઈ.સી.ઈ.એસ.સી.આર.નો સમાવેશ થાય છે, જેઓ ભારત દ્વારા અનુમોદિત કરવામાં આવ્યા છે. વિશેષરૂપે, આઈ.સી.સી.પી.આર. અને આઈ.સી.ઈ.એસ.સી.આર.ને અધિનિયમ ૧૯૮૩ની જોગવાઈ દ્વારા દેશીય કાયદાનો ભાગ બનાવવામાં આવ્યા છે (૧૯૮૧) ૧ એસ.સી.સી. ૬૦૮, (૨૦૦૬) ૮ એસ.સી.સી. ૨૧૨, (૧૯૭૮) ૧ એસ.સી.સી. ૨૪૮, ૯૬૯) ૩ એસ.સી.સી. ૫૬૨, (૧૯૮૦) ૨ એસ.સી.સી. ૩૬૦, ૨ એસ.સી.સી. ૫૩૪, એસ.સી.સી. ૬૪૭, (૧૯ ૩૩, (૧૯૯૯) ૧ એસ.સી.સી. ૭૫૯, (૨૦૦૫) ૩ એસ.સી.સી. ૫૫૧, . (૨૦૦૫) ૨ એસ.સી.સી. ૪૩૬, ૧૨ એસ.સી.સી. ૧૦, (૨૦૧૦) ૭ એસ.સી.સી. ૨૬૩).

૧૯.૧૨ તમામ વ્યક્તિઓને, ખાસ કરીને સમલૈંગિક પુરુષોને, ખાતરી આપવામાં આવેલા ખાનગીપણાના, ગૌરવના અને આરોગ્યના અધિકારોનું ઉદ્ધંધન કરે છે.

૧૯.૧૩ મૂળભૂત ન્યાયિક પ્રક્રિયાના માપદંડોને પૂર્ણ કરતું નથી, કારણ કે તે કોઈ યોગ્ય કારણ વિના વ્યક્તિના ખાનગી ક્ષેત્રમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે, જે અનુમત્ય નથી. છેલ્લા થોડાં વર્ષોમાં મનિકા ગાંધી પ્રકરણ બાદ આ સિદ્ધાંત ભારતીય ન્યાયતંત્રમાં સમાવવામાં આવ્યો છે. કોઈ કાયદો ન્યાયસંગત, નિષ્પક્ષ અને યુક્તિસંગત છે કે કેમ તેની કસોટી રાજ્યની કાર્યવાહીની માન્યતા, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના ક્ષેત્રમાં, તપાસતી વખતે લાગુ કરવામાં આવી છે ((૧૯૮૩) ૨ એસ.સી.સી., (૨૦૧૦) ૭ એસ.સી.સી. ૨૬૩, (૨૦૧૨) ૨ સ્કેલ ૧૨૬, ગવર્મેન્ટ ઓફ એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી મારફતે (૨૦૧૧) ૧૧). માનવ મર્યાદાની ખાતરી બંધારણનો અને અમારી બંધારણીય સંસ્કૃતિનો એક ભાગ છે. તે વ્યક્તિઓના પૂર્ણ વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિને સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેમાં એવા કાર્યો અને પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવાનો અધિકાર સમાવિષ્ટ છે, જે માનવીય સ્વત્વની અભિવ્યક્તિનું ન્યૂનતમ આવશ્યક સ્વરૂપ રચે છે.

આ અધિકાર ગોપનીયતાના અધિકાર સાથે અતિ નિકટથી સંબંધિત છે. મર્યાદા વ્યક્તિગત આત્મસાક્ષાત્કાર અને સ્વાયત્તતા સાથે જોડાયેલી છે. વ્યક્તિગત અંતરંગતા અને યૌન સંબંધો વ્યક્તિની સ્વઅભિવ્યક્તિનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. ગોપનીયતા, મર્યાદા અને દૈહિક અખંડિતતાના અધિકારનાં પરિપ્રેક્ષ્યમાં, કોઈ વ્યક્તિએ યૌન પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવો કે ન લેવો તે અંગેના તેના નિર્ણય પર કોઈ પ્રતિબંધ હોવો જોઈએ નહીં. સંમતિ આપનાર પુખ્ત વયના લોકો વચ્ચેના કેટલાક સંબંધોને ગુનો બનાવીને, માત્ર પોતાના અસ્તિત્વથી જ તે લોકોને હીન બનાવે છે, તેમની મર્યાદાને હાસ પામાડે છે અને યૌન સંબંધોની તપાસ લાદે છે. તેનો અમલ થાય કે ન થાય તેનાથી ભિન્ન નથી. માનવીના અસ્તિત્વના આવશ્યક અનુભવરૂપ યૌન અભિવ્યક્તિને નકારીને, તે વિશેષ કરીને સમલૈંગિક પુરુષોની મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. બે પુરુષો વચ્ચેનું યૌન સંબંધ ક્યારેય લિંગ-ચોનિ સંબંધ હોઈ શકતું નથી અને તેથી સમલૈંગિક પુરુષો વચ્ચેના લગભગ તમામ લિંગ પ્રવેશાત્મક કૃત્યો ગુનાઓ બને છે. સમાજ આ કૃત્યોને સમલૈંગિક પુરુષો સાથે સંકળે છે, તેથી તેઓ ગુનો કર્યાના શંકાસ્પદ બની જાય છે, જેના પરિણામે ભય અને અશક્તતા ઊભી થાય છે અને (૧૯૮૦) ૩ એસ.સી.સી. ૫૨૬, . (૨૦૧૦) ૩ એસ.સી.સી. ૭૮૬, ખરક સિંહ, નોઈઝ પોલ્યુશન રે (૨૦૦૫) ૫ એસ.સી.સી. ૭૩૩, ડીકે બસુ વિ. સ્ટેટ ઓફ ડબ્લ્યુબી, કેનેડા [૧૯૯૫] ૨ એસ.સી.આર. ૫૧૩, લો વિ. કેનેડા (મિનિસ્ટર ઓફ એમ્પ્લોયમેન્ટ એન્ડ ઇમિગ્રેશન [૧૯૯૯] ૧ એસ.સી.આર. ૪૯૭, લોરેન્સ વિ. ટેક્સાસ, નેશનલ કોઅલિશન ઓફ ગે એન્ડ લેસ્બિયન ઇક્વાલિટી એન્ડ ઓર્સ.).

૧૯.૧૫ જીવનના અધિકારનો સ્વાસ્થ્ય સંબંધિત અધિકાર આંતરિક ભાગ છે, તેને આઈ.સી.ઈ.એસ.સી. દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવી છે, જેને માનવ અધિકારોના સંરક્ષણ અધિનિયમ ૧૯૯ ની કલમ દ્વારા દેશના આંતરિક કાયદામાં સ્વીકારવામાં આવ્યો છે. આઈ.સી.ઈ.એસ.સી.આર. રાજ્યોએ તમામ વ્યક્તિઓના સ્વાસ્થ્યનું રક્ષણ અને પરિપૂર્તિ કરવા માટે પગલાં લેવાની આવશ્યકતા મૂકે છે.

રાજ્યઓ પર ભેદભાવ વિના, ખાસ કરીને વસ્તીના નબળા અને ઉપેક્ષિત વર્ગોને, આરોગ્ય સેવાઓ, માહિતી, શિક્ષણ, સુવિધાઓ અને સામગ્રીની ઉપલબ્ધતા અને પહોંચ સુનિશ્ચિત કરવાની ફરજ છે. સરકારએ એચ.આઈ.વી.ના સર્વાધિક જોખમમાં રહેલાઓ, જેમાં એમ.એસ.એમ. અને ટ્રાન્સજેન્ડર વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે, તેમની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવા પ્રતિબદ્ધતા વ્યક્ત કરી છે. સુરક્ષા વિના પેનાઈલ-એનલ યૌન સંબંધ દ્વારા એચ.આઈ.વી. સંક્રમિત થવાનો જોખમ પેનાઈલ-વેજાઈનલ યૌન સંબંધ કરતાં વધુ છે. એમ.એસ.એમ.માં એચ.આઈ.વી.નો પ્રસાર ૭.૩% છે, જે સામાન્ય વસ્તીમાં રહેલા પ્રસાર કરતાં અસંગત રીતે ઘણો વધુ છે, અને સામાન્ય વસ્તીમાં તે ૦.૫% કરતાં ઓછો છે. ઘણા રાજ્યોમાં આ પ્રસાર સતત વધી રહ્યો છે અને તેનું કારણ એમ.એસ.એમ. વસ્તીના કલંકીકરણમાં નિશ્ચિત છે, જેના પરિણામે તેમને કોન્ડોમ જેવી પ્રતિરોધક સેવાઓ સહિતની યૌન સ્વાસ્થ્ય સેવાઓ આપવામાં આવતી નથી. દબાણને કારણે કેટલાક એમ.એસ.એમ. સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન પણ કરે છે, અને તેથી તેઓ સંક્રમણના સેતુરૂપ વસ્તી તરીકે કાર્ય કરે છે. અપરાધીકરણ કલંક અને ભેદભાવમાં વધારો કરે છે અને એચ.આઈ.વી. પ્રતિરોધ કાર્યક્રમોમાં અવરોધરૂપ બને છે. તે એચ.આઈ.વી. સંબંધિત આંકડાઓના સંગ્રહને રોકીને, માહિતીના પ્રસારમાં અડચણ ઉભી કરીને, એમ.એસ.એમ. સાથે કામ કરતી સંસ્થાઓ પર હેરાનગતિ, ધમકીઓ અને બંધ લાદીને, તથા કોન્ડોમની આપૂર્તિને ગુનાને પ્રોત્સાહન આપતી માનવામાં આવતી હોવાથી અટકાવીને આરોગ્ય સેવાઓને નિષ્ફળ બનાવે છે; આરોગ્ય સેવાઓ સુધી પહોંચ મર્યાદિત કરે છે અને સમુદાયને ગુપ્તતામાં ધકેલી દે છે; લક્ષણોની જાણ કરવામાં અવરોધ ઉભો કરે છે; સમુદાય વિરુદ્ધ યૌન હિંસા અને હેરાનગતિમાં વધારો કરે છે; અને સુરક્ષિત સ્થળોના અભાવને જન્મ આપે છે, જેના કારણે જોખમી યૌન વર્તન વધે છે. અપરાધમુક્તકરણના નકારાત્મક પરિણામો ખૂબ ઓછા છે, જે હોય તો, અને અભ્યાસોએ દર્શાવ્યું છે કે લૈંગિક સંક્રમિત રોગોમાં ઘટાડો અને માનસિક અનુકૂલનમાં વધારો થયો છે.

૧૯.૧૬ અસ્પષ્ટ અને મનસ્વી છે. તે એવી સ્પષ્ટતા પ્રાપ્ત કરવામાં અસમર્થ છે કે જેથી તેનાથી પ્રભાવિત વ્યક્તિઓને તેનો સાચો આશય જાણવા મળે, કારણ કે તે પ્રતિબંધને સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવતું નથી. “પ્રકૃતિના ક્રમના વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ” શબ્દપ્રયોગની અધિનિયમમાં વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નથી. વિધાનસભાકીય માર્ગદર્શનના અભાવે, કયા કૃત્યો તેનો સમાવેશ કરે છે તે નક્કી કરવાનું અદાલતો પર છોડી દેવામાં આવ્યું છે. કેસોના અભ્યાસથી જણાય છે કે તેનો અમલ અસંગત અને અત્યંત વિવિધ બની ગયો છે. મૌખિક સંભોગને બાકાત રાખવાથી લઈને હવે મૌખિક સંભોગ, ગુદ સંભોગ અને વાળેલી હથેળીઓ જેવી કૃત્રિમ છિદ્રોમાં અથવા જાંઘોની વચ્ચે પ્રવેશને, તેમને અનુકૃતિાત્મક કૃત્યો અથવા જાતીય તર્કવિરુદ્ધતાના કૃત્યો ગણાવીને, સમાવેશ કરવા સુધી, તેનો વ્યાપ એટલો વિસ્તૃત કરવામાં આવ્યો છે કે કયા કૃત્યો પ્રતિબંધિત છે તેની કોઈ યુક્તિસંગત કલ્પના રહેતી નથી. માત્ર એટલું જ સ્પષ્ટ છે કે શિશ્ન-યોનિ સંબંધિત કૃત્યો તેનો સમાવેશ કરતા નથી. આથી દંડાત્મક કાનૂનનો મનસ્વી અમલ થાય છે, જે અનુચ્છેદ ૧૪નું ઉલ્લંઘન કરે છે (સંદર્ભ માટે જુઓ (૧૯૮૨) ૨૭૧, કે.એ. અબ્બાસ વિ. યુ.ઓ.આઈ. અને અન્ય (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.સી. ૭૬૦, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૦ ઓલ ૬૫૦, (૨૦૦૯) ૧૫ એસ.સી.સી. ૪૫૮).

૧૯.૧૭ પ્રકૃતિવિરુદ્ધ દૈહિક સંભોગ અને પ્રકૃતિવિરુદ્ધ ન હોય તેવા દૈહિક સંભોગ વચ્ચે ભેદ દર્શાવે છે. આ વર્ગીકરણ અગમ્ય છે. તે મનસ્વી છે અને વૈજ્ઞાનિક નથી. વિધાનિક માર્ગદર્શનના અભાવે, શું વસ્તુ પ્રકૃતિવિરુદ્ધ ગણાય તે નક્કી કરવાનો પ્રશ્ન અદાલત પર છોડી દેવામાં આવ્યો છે. આ સંદર્ભમાં કસોટી પ્રસૂતિની સંભાવના વિનાના કૃત્યોથી અનુકૃતિરૂપ કૃત્યો તરફ અને ત્યાંથી ચૌન તર્કવિરુદ્ધતા સમકક્ષ કૃત્યો તરફ ખસતી ગઈ છે. આ માપદંડોનું કોઈ વાસ્તવિક અને નિષ્પક્ષ આધાર પર નિર્ધારણ કરી શકાતું નથી. જે વર્ગીકરણનો ઉદ્દેશ ચૌન નૈતિકતા અંગેના વિક્ટોરિયન ખ્યાલને અમલમાં મૂકવાનો છે, જેમાં માત્ર પ્રજનનક્ષમ ચૌન સંબંધોને જ

સ્થાન અપાયું હતું, તે અયોગ્ય છે; કારણ કે અપ્રજનનક્ષમ યૌન સંબંધોની નિંદા કરવી હવે રાજ્યનો કાયદેસર હેતુ રહ્યો નથી. વધુમાં, જાહેર નૈતિકતાનો વિકાસ કરવો એ વિષયનિષ્ઠ બાબત છે અને તે વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતામાં હસ્તક્ષેપને ન્યાયસંગત ઠરાવી શકતું નથી, ખાસ કરીને કારણ કે તે બહુમતીવાદી છે. એમ માની લઈએ કે આ કલમ ૧૮૬૧માં અમલમાં મૂકાઈ ત્યારે માન્ય હતી, તો પણ આજના દિવસે તેની અયોગ્યતા સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદિત છે અને સમયગાળાના પરિવર્તન સાથે તે હવે માન્ય ગણાઈ શકતી નથી. (જુઓ (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૩૦૫, (૧૯૯૪) ૩ એસ.સી.સી. ૫૬૯, (૨૦૦૬) ૮ એસ.સી.સી. ૨૧૨, (૨૦૦૮) ૩ એસ.સી.સી. (૧૯૮૯) ૨ એસ.સી.સી. ૧૪૫,).

૧૯.૧૮ તેની અસરના દૃષ્ટિકોણથી સમલૈંગિકો સામે અતિશય અસંગત અને ભેદભાવપૂર્ણ છે. કાયદાનું મૂલ્યાંકન માત્ર તેના પ્રસ્તાવિત હેતુઓના આધારે જ નહીં, પરંતુ તેના પરિણામો અને અસરોના આધારે પણ કરવું આવશ્યક છે. ચહેરા પર નિષ્પક્ષ દેખાતી હોવા છતાં, આ કલમ મુખ્યત્વે પુરુષો વચ્ચેની તેવી જાતીય પ્રવૃત્તિને ગેરકાયદેસર ઠરાવે છે, જે તેના સ્વભાવથી જ શિશ્ન-અયોનિ પ્રકારની નથી. જ્યારે વિપરીતલૈંગિક વ્યક્તિઓ મૌખિક અને ગુદ માર્ગે સંભોગ કરે છે, ત્યારે સ્ત્રી અવયસ્ક હોય અથવા અનિરુદ્ધ હોય તે સિવાય તેમની વર્તણૂક તપાસના ક્ષેત્રમાં આવતી નથી. હકીકતમાં, અદાલતો એ પણ વિપરીતલૈંગિક દંપતિઓને ના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બહાર રાખ્યાં છે. જ્યારે સમલૈંગિક વર્તનને ગુનો બનાવવામાં આવે છે, ત્યારે આવી જાહેરાત પોતે જ ભેદભાવ આચરવા માટેનું આમંત્રણ સમાન બને છે. તે સામાજિક પૂર્વગ્રહોને પણ વધુ મજબૂત બનાવે છે. ((૧૯૯૨) ૨ એસ.સી.સી. ૩૪૩, ૮૨ કેન્ટ. ૪૬, લોરેન કોઅલિશન ફોર ગે એન્ડ લેસ્બિયન ઇક્વાલિટી, ધીરેન્દ્ર નાદન વિ. સ્ટેટ-ક્રિમિનલ કેસ નં. એચએએ૦૦૮૫ & ૮૬ ઓફ ૨૦૦૫ (ફિજી વડી અદાલત).

૧૯.૧૯ લૈંગિક અભિમુખતાના આધારે ભેદભાવ કરીને ઉદ્ધંધન કરે છે, કારણ કે ઉપરી રીતે નિષ્પક્ષ દેખાતી હોવા છતાં તે વિપરીતલૈંગિક વ્યક્તિઓની સરખામણીએ સમલૈંગિક પુરુષો સાથે અસમાન વર્તન કરે છે અને તેમના ઉપર ભાર મૂકે છે. તેનો સામાન્ય આશય તેમાં ઉદ્દેષિત આધારો પર ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરવાનો છે. એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે, કારણ કે તેમાં “સ્ત્રીઓ” શબ્દપ્રયોગ વપરાયેલો છે, તેથી તેમાં આવેલ “લિંગ” શબ્દનો સ્વભાવ પણ એ જ પ્રકારનો હોવો જોઈએ. તેમ છતાં, એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે તેને એવી રીતે મંજૂરી આપવી નહીં જોઈએ કે જેથી તેની સમજ મર્યાદિત થઈ જાય અને તેને માત્ર પુરુષ અને સ્ત્રી એવા દ્વિબંડીય ભેદ સુધી સીમિત કરી દેવામાં આવે. જ્યારે તેને તૃતીય લિંગ તરીકે પોતાની ઓળખ આપતાં ટ્રાન્સજેન્ડર વ્યક્તિઓ પર લાગુ કરવામાં આવે છે ત્યારે આ વધુ સ્પષ્ટ બને છે. ઉદાહરણ તરીકે, ભારત સરકારે પાસપોર્ટ અરજીપત્રકના લિંગના કોલમમાં “અન્ય” એવો વિકલ્પ રજૂ કર્યો છે. આ ફક્ત ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે “લિંગ” શબ્દપ્રયોગને પુરુષ અથવા સ્ત્રી એવા જૈવિક લિંગના દ્વિબંડીય ધોરણ કરતાં વિશાળ અર્થમાં વાંચવામાં આવે. સંવિધાન એક જીવંત દસ્તાવેજ છે અને અદાલત અધિકારોમાં તાત્પર્યસભર સામગ્રીનો શ્વાસ ભરી શકે છે. લિંગના આધારે ભેદભાવ સામેનો મૂળભૂત હેતુ એ છે કે જે વ્યક્તિઓ સામાન્ય અથવા પ્રાકૃતિક માનવામાં આવતી લૈંગિક અથવા લિંગભૂમિકાઓ સાથે સુસંગત ન હોય તેમના વિરુદ્ધ ભિન્ન વર્તન અટકાવવું. લૈંગિક સંબંધો લિંગસંબંધી રૂઢિપ્રયોગો સાથે અતિસૂક્ષ્મ રીતે જોડાયેલા હોય છે. તે અનુસાર, લિંગના આધારે ભેદભાવમાં અનિવાર્ય રીતે લૈંગિક અભિમુખતાના આધારે ભેદભાવનો પણ સમાવેશ થાય છે. લિંગભેદની જેમ, લૈંગિક અભિમુખતાના આધારે ભેદભાવ માનવ વ્યક્તિત્વની અપરિવર્તનીય અને મૂળભૂત લાક્ષણિકતા સામે દોરાયેલો હોય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન પણ “લિંગ” નામના આધારમાં લૈંગિક અભિમુખતાનો સમાવેશ થયેલો હોવાનું સ્વીકારે છે. કોઈ કાયદાના પ્રભાવનું નિર્ધારણ, તે કાયદાની વિષયવસ્તુ, લાક્ષણિકતાઓ અને પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લઈને, સંદર્ભાનુરૂપ રીતે કરવું આવશ્યક છે. તે વ્યક્તિઓની લૈંગિક અભિમુખતાના દૃષ્ટિકોણે રહેલા ભેદોને ધ્યાનમાં લેતું નથી અને સમલૈંગિક વ્યક્તિઓના એક વર્ગ સાથે

સંબંધિત અને સંકળાયેલ લૈંગિક વર્તનને દંડનીય બનાવે છે. તે સમલૈંગિક પુરુષો માટે સ્વાભાવિક લૈંગિક અભિવ્યક્તિ ગણાતા કૃત્યોને દંડનીય બનાવે છે, કારણ કે તેઓ ફક્ત શિશ્ન દ્વારા યોનિબાહ્ય પ્રવેશવાળા કૃત્યોમાં જ પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. પ્રતિબંધિત આધારે કરવામાં આવેલ ભેદને, તેનો ઉદ્દેશ કેટલો પણ પ્રશંસનીય હોય, મંજૂરી આપી શકાતી નથી. જો કોઈ કાયદો માત્ર પ્રતિબંધિત આધારના આધારે જ કેટલીક વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ ભેદભાવ કરે છે, તો તેને રદ કરવો જ જોઈએ, અ, પ્રિએન્ડ વિ. અલ્બર્ટા, ૧૯૪૬ પી.સી. ૬૬, [૧૯૫૫] એસ.સી.આર. ૫૬૮). શ્રી ગ્રોવરે વધુમાં રજૂ કર્યું કે અન્ય દેશોની અદાલતોએ સમલિંગી લૈંગિક વર્તનને દંડનીય બનાવતા સમાન કાયદાઓને, તેઓ ગોપનીયતા, ગૌરવ અને સમાનતાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન કરે છે એ આધાર પર, રદ કર્યા છે.

૨૦. શ્રી અશોક દેસાઈ, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ, જેમણે શ્રી શ્યામ બેનેગલ તરફથી હાજરી આપી હતી, તેમણે દલીલ કરી કે ભારતીય દંડ સંહિતા, જે બંધારણપૂર્વ કાયદો છે, તેનો અર્થઘટન એવી રીતે કરવો જોઈએ કે જેથી વ્યક્તિઓની સ્વતંત્રતા અને ગૌરવનું રક્ષણ સુનિશ્ચિત થઈ શકે. તેમણે રજૂ કર્યું કે અદાલતે બદલાતી સામાજિક મૂલ્યો અને કાયદાની કાળસંદર્ભિત યુક્તિસંગતતાનો પણ સંજ્ઞાન લેવો જોઈએ. શ્રી દેસાઈએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે સમાજનો અભિગમ ઝડપથી બદલાઈ રહ્યો છે અને જે કૃત્યોને અગાઉ ગુનો ગણવામાં આવતા હતા, તેમને હવે દંડનીય બનાવવામાં ન આવવું જોઈએ. તેમણે તબીબી સાહિત્યનો ઉલ્લેખ કરીને દર્શાવવાનો પ્રયાસ કર્યો કે લૈંગિકતા માનવ અવસ્થા છે અને તેને દુર્વૃત્તિ અથવા પાપ અથવા ગુનાહિતતા તરીકે જોવી જોઈએ નહીં. વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ભારતીય દંડ સંહિતાના કારણે, જેણે સમલૈંગિકતાને કલંકિત કરી છે, માત્ર સમલૈંગિકો જ નહીં પરંતુ તેમના પરિવારોને પણ કલંક અને ભેદભાવનો સામનો કરવો પડે છે. તેમણે ભારતીય દંડ સંહિતાને દૂર કરવા અંગે કરવામાં આવેલી ભલામણો અને વિધિ આયોગના અહેવાલનો, આઉટલુક મેગેઝિન દ્વારા વિવિધ લૈંગિક પ્રથાઓમાં સંકળાયેલા વ્યક્તિઓના આંકડાઓ દર્શાવતું કરવામાં આવેલ સર્વેક્ષણનો, તેમજ સ્વામી અગ્નિવેશ,

સોલી જે. સોરાબજી (વરિષ્ઠ વકીલ), કેપ્ટન લક્ષ્મી સહગલ, અરુણા રોય, અમર્ત્ય સેન અને પ્રોફેસર ઉપેન્દ્ર બક્ષી સહિતના પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિઓ દ્વારા ભારતીય દંડ સંહિતાને દૂર કરવા માટે આપવામાં આવેલ સમર્થનનો ઉલ્લેખ કર્યો અને રજૂ કર્યું કે આક્ષેપિત આદેશ યથાવત્ રાખવો જોઈએ. વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે આગળ દલીલ કરી કે ભારતીય દંડ સંહિતા, જે સમલિંગી સંબંધોમાં સંમતિ આપનાર પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓ પર લાગુ પડે છે, તે અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૫ હેઠળની સમાનતાની બંધારણીય ખાતરીનું ઉલ્લંઘન કરે છે અને પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીમાં પડકારવામાં આવેલ કલમના અપરાધીકરણ નિવારણ માટે વડી અદાલતે યોગ્ય રીતે યોગયાકાર્તા સિદ્ધાંતોનો અમલ કર્યો હતો. તેમણે વિભાજ્યતાના સિદ્ધાંતનો આશ્રય લેવા અંગે વડી અદાલતના નિર્ણયને સમર્થન આપ્યું. શ્રી રામ જેઠમલાણી, વરિષ્ઠ વકીલ, જેમણે કેસમાં મૌખિક દલીલ કરી નહોતી, પરંતુ લેખિત રજૂઆતો દાખલ કરી હતી, તેમણે પણ આક્ષેપિત આદેશને સમર્થન આપ્યું અને દલીલ કરી કે ભારતીય દંડ સંહિતાને અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરનાર જાહેર કરતી વખતે વડી અદાલતે કોઈ ભૂલ કરી નહોતી.

૨૧. એમિકસ તરીકે કેસની દલીલ કરનાર વિદ્વાન એટર્ની જનરલે અમારા ધ્યાનને ગૃહ મંત્રાલય તરફથી દાખલ કરાયેલ તા. ૧.૩.૨૦૧૨ના સોગંદનામા તરફ દોર્યું, જેથી દર્શાવવામાં આવે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની બંધારણીય માન્યતા સંબંધિત મુદ્દાની તપાસ કરવા માટે રચાયેલ મંત્રીઓના સમૂહે ભલામણ કરી હતી કે આવિષ્કૃત આદેશમાં કોઈ ભૂલ નથી, પરંતુ બાબતમાં અંતિમ અભિપ્રાય સર્વોચ્ચ અદાલત લઈ શકે. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે રજૂ કર્યું કે વડી અદાલતે આપેલી ઘોષણા પરિણામે ભારતીય દંડ સંહિતા કાયદાપુસ્તકમાંથી દૂર થતી નથી, પરંતુ તેમાં એક જોગવાઈ ઉમેરવામાં આવે જેથી સ્પષ્ટ થાય કે તેમાં રહેલ કોઈ બાબત ખાનગીમાં પોતાની સંમતિથી વર્તનાર બે પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓ વચ્ચેની કોઈપણ ચૌન પ્રવૃત્તિ પર લાગુ પડશે નહીં. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે આ બાબત પર પણ ભાર મૂક્યો કે અદાલતે બદલાતી સામાજિક મૂલ્યોની નોંધ

લેવી જોઈએ અને ૧૮મી સદીના બ્રિટનમાં પ્રચલિત નૈતિક મતોને નામંજૂર કરવા જોઈએ.

૨૨. શ્રી પી.પી. મલ્હોત્રા, વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલ, જેઓ ગૃહ મંત્રાલય તરફથી હાજર રહ્યા હતા, તેમણે દિલ્લી વડી અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલ સોગંદનામાનો ઉલ્લેખ કર્યો, જેમાં ગૃહ મંત્રાલયે સમલૈંગિકતાના અપરાધમુક્તિકરણનો વિરોધ કર્યો હતો અને દલીલ કરી હતી કે તેના જરમા અહેવાલમાં આયોગે ભારતીય દંડ સંહિતા યથાવત્ રાખવાની ભલામણ કરી હતી, કારણ કે તે અંગેનો સામાજિક અસ્વીકાર અત્યંત પ્રબળ હતો. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે જે વિધાનમંડળ જનઈચ્છાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે, તેણે તેને કાઢી ન નાખવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને અસાધારણ નૈતિક મૂલ્યોનો આચાર કરીને તે સમાજ પર લાદવાનું કાર્ય અદાલતનું નથી. તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે સ્વતંત્રતાના ૬૦ વર્ષ બાદ પણ સંસદે ભારતીય દંડ સંહિતાને દૂર કરવું કે તેમાં સુધારો કરવો યોગ્ય માન્યો નથી અને તેથી વડી અદાલતે આ જોગવાઈને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૨૧ના વિરોધમાં અતિશક્તિસીમાતીત જાહેર કરી હોય તે માટે કોઈ આધાર નથી.

૨૩. આરોગ્ય મંત્રાલયની તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન અતિરિક્ત સોલિસિટર જનરલ શ્રી મોહન જૈને રજૂ કર્યું કે તેમના જોખમી યૌન વર્તનને કારણે, સામાન્ય માનવીઓની સરખામણીએ એમએસએમ અને મહિલા યૌનકર્મીઓમાં એચઆઈવી/એઇડ્સ થવાનો જોખમ ઊંચો છે. તેમણે દર્શાવ્યું કે ૨૦૦૮ની સ્થિતિએ, એમએસએમની અંદાજિત સંખ્યા ૧૨.૪ લાખ હતી.

૨૪. અમે વિદ્વાન વડીલોના દલીલો/રજૂઆતોનો વિચાર કર્યો છે અને તેમણે દાખલ કરેલ વિગતવાર લેખિત રજૂઆતોનું અવલોકન કર્યું છે. અમે નોંધ પર મુકવામાં આવેલ વિશાળ પ્રમાણના સાહિત્ય તથા અન્ય અધિકારક્ષેત્રોના તે ચુકાદાઓ પણ વાંચ્યા છે, જેમનો ઉલ્લેખ આક્ષેપિત

આદેશમાં કરવામાં આવ્યો છે અને જેના પર પડકારાધીન આદેશને સમર્થન આપનાર વિદ્વાન વકીલો દ્વારા આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

૨૫. અમે સૌપ્રથમ વિધાનના ન્યાયિક પુનર્વિલોકનના વ્યાપ સંબંધિત મુદ્દાનો વિચાર કરીશું. કારણ કે આઈ.પી.સી. બંધારણપૂર્વ કાનૂન છે, અને બંધારણ અમલમાં આવ્યા પછી તેને જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેને ધ્યાનમાં લેતાં, આવી જોગવાઈને અસંવિધાનિક જાહેર કરવાની ઉચ્ચ અદાલતોની સત્તાઓની પરિસીમા અને વ્યાપનું વિશ્લેષણ કરવું ઉપયોગી રહેશે. ઉપરોક્ત મુદ્દા સાથે સંબંધ ધરાવતી બંધારણની કલમો ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૯, ૨૧, ૩૨, ૨૨૬ અને ૩૭૨ આ મુજબ છે:

“૧૩. મૂળભૂત અધિકારો સાથે અસંગત અથવા તેમનો અપમાન કરનાર કાયદાઓ.—(૧) આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં તરત જ ભારતના પ્રદેશમાં અમલમાં રહેલા બધા કાયદાઓ, જ્યાં સુધી તેઓ આ ભાગની જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હોય, ત્યાં સુધી એવી અસંગતતાની હદે, રદબાતલ ગણાશે.

(૨) રાજ્ય એવો કોઈ કાયદો બનાવશે નહીં, જે આ ભાગ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારોને છીનવી લે અથવા તેમાં કાપ મૂકે, અને આ ખંડના ઉદ્દેશ્યમાં બનાવવામાં આવેલો કોઈપણ કાયદો, ઉદ્દેશ્ય જોઈતો હદ સુધી, અમાન્ય રહેશે.

(૩) આ અનુચ્છેદમાં, પ્રસંગથી અન્યથા અપેક્ષિત ન હોય તો,—

(એ) “કાયદો”માં કોઈપણ અધ્યાદેશ, આદેશ, ઉપનિયમ, નિયમ, વિનિયમ, અધિસૂચના, પ્રથા અથવા રૂઢિનો સમાવેશ થાય છે, જેને ભારતના પ્રદેશમાં કાયદાનું બળ પ્રાપ્ત હોય;

(બી) “અમલમાં રહેલા કાયદા”માં ભારતના પ્રદેશમાં આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા

પસાર કરાયેલા અથવા બનાવાયેલા અને અગાઉ ૨૬ ન કરાયેલા કાયદાઓનો સમાવેશ થાય છે, ભલે એવો કોઈ કાયદો અથવા તેનો કોઈ ભાગ તે સમયે સર્વથા અથવા નિશ્ચિત વિસ્તારોમાં અમલમાં ન હોય.

(૪) આ અનુચ્છેદમાં રહેલ કોઈપણ વાત આ બંધારણના કોઈપણ સંશોધન પર, જે હેઠળ કરવામાં આવ્યું હોય, લાગુ પડશે નહિ

૧૪. કાયદા સમક્ષ સમાનતા.— રાજ્ય ભારતના પ્રદેશની અંદર કોઈપણ વ્યક્તિને કાયદા સમક્ષ સમાનતા અથવા કાયદાઓના સમાન રક્ષણથી વંચિત રાખશે નહીં.

૧૫. ધર્મ, જાતિ, વર્ણ, લિંગ અથવા જન્મસ્થળના આધાર પર ભેદભાવનો પ્રતિષેધ –

(૧) રાજ્ય માત્ર ધર્મ, જાતિ, વંશ, લિંગ, જન્મસ્થળ અથવા તે પૈકીના કોઈ એકના આધારે કોઈપણ નાગરિક વિરુદ્ધ ભેદભાવ કરશે નહીં. (૨) કોઈપણ નાગરિક, માત્ર ધર્મ, જાતિ, વંશ, લિંગ, જન્મસ્થળ અથવા તે પૈકીના કોઈ એકના આધારે, નીચે જણાવેલ બાબતો સંબંધે કોઈપણ નિર્બળતા, દાચિત્વ, પ્રતિબંધ અથવા શરતને આધીન બનાવવામાં આવશે નહીં –

(એ) દુકાનો, જાહેર રેસ્ટોરાંઓ, હોટેલો અને જાહેર મનોરંજનના સ્થળોમાં પ્રવેશનો અધિકાર; અથવા

(બી) રાજ્યના નાણાંમાંથી સંપૂર્ણપણે અથવા ભાગરૂપે જાળવવામાં આવતા, અથવા સામાન્ય જનતાના ઉપયોગ માટે સમર્પિત ફૂવાઓ, ટાંકા, સ્નાનઘાટો, રસ્તાઓ અને જાહેર વિહારસ્થળોના ઉપયોગ.

(૩) આ અનુચ્છેદમાં કશું પણ રાજ્યને સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાની અટકાવશે નહીં. આ અનુચ્છેદમાં અથવા ખંડ (૨) માં કશું પણ રાજ્યને નાગરિકોના કોઈ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ઉન્નતિ માટે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અને

અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે કોઈ વિશેષ જોગવાઈ કરવાની અટકાવશે નહીં. (પ) આ અનુચ્છેદમાં અથવા ના ખંડ () ના ઉપખંડ (જી) માં કશું પણ રાજ્યને કાયદા દ્વારા, નાગરિકોના કોઈ સામાજિક અને શૈક્ષણિક રીતે પછાત વર્ગોના ઉન્નતિ માટે અથવા અનુસૂચિત જાતિઓ અથવા અનુસૂચિત જનજાતિઓ માટે, જ્યાં સુધી એવી વિશેષ જોગવાઈઓ તેમનાં શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પ્રવેશ સાથે સંબંધિત હોય, જેમાં ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, ભલે તે રાજ્ય દ્વારા સહાયપ્રાપ્ત હોય કે નિઃસહાય, ખંડ (૧) માં ઉલ્લેખિત અલ્પસંખ્યક શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સિવાય, કોઈ જોગવાઈ કરવાની અટકાવશે નહીં

૧૯. વાણી-સ્વાતંત્ર્ય વગેરે સંબંધિત કેટલાક હકોનું સંરક્ષણ. - (૧) તમામ નાગરિકોને નીચેનો હક હશે -

(એ) વાણી અને અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતા માટે;

(બી) શાંતિપૂર્ણ રીતે અને નિશસ્ત્ર ભેગા થવા; મંડળીઓ અથવા સંઘોની રચના કરવા;

(ડી) ભારતના સમગ્ર રાજ્યક્ષેત્રમાં સર્વત્ર મુક્તપણે ગમન કરવું;

(ઈ) ભારતના પ્રદેશના કોઈપણ ભાગમાં નિવાસ કરવા અને વસવાટ સ્થાપિત કરવા; અને

(એફ) લોપ કરવામાં આવ્યું

(જી) કોઈપણ વ્યવસાયનો અભ્યાસ કરવા, અથવા કોઈપણ રોજગાર, વેપાર અથવા ધંધો ચલાવવા.

(૨) ઉપકલમ (એ) ના ખંડ (૧) માં કશું પણ એવું માનવામાં આવશે નહીં કે જે કોઈ પ્રવર્તમાન કાયદાની અમલવારીને અસર કરે, અથવા રાજ્યને કોઈ એવો કાયદો બનાવવાથી અટકાવે, જ્યાં સુધી એવો કાયદો

ઉક્ત અક્ત ઉપકલમ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારના ઉપયોગ પર

ભારતની સર્વસત્તા અને અખંડિતતા, રાજ્યની સુરક્ષા, વિદેશી રાજ્યો સાથેના મિત્રતાપૂર્ણ સંબંધો, જાહેર વ્યવસ્થા, શિષ્ટતા અથવા નૈતિકતા, અથવા અદાલતના અવમાન, માનહાનિ અથવા કોઈ અપરાધ કરવા પ્રેરણા સંબંધે વાજબી પ્રતિબંધો મૂકે.

(૩) ઉક્ત ખંડની ઉપખંડ (બી) માં આવેલ કોઈ બાબત, ઉક્ત ઉપખંડ દ્વારા પ્રદાન કરવામાં આવેલા અધિકારના ઉપયોગ પર ભારતની સર્વભૌમતા અને અખંડિતતા અથવા જાહેર વ્યવસ્થાના હિતમાં યુક્તિયુક્ત પ્રતિબંધો મૂકે છે તે હદ સુધી, અમલમાં રહેલા કોઈ કાયદાની પ્રવર્તનને અસર કરશે નહીં, અથવા રાજ્યને આવા પ્રતિબંધો મૂકતો કોઈ કાયદો બનાવવા પ્રતિબંધિત કરશે નહીં.

(૪) ઉક્ત ખંડની ઉપખંડમાં આવેલ કોઈ પણ બાબત, જ્યાં સુધી તે ભારતની સર્વસત્તા અને અખંડિતતા અથવા જાહેર વ્યવસ્થા અથવા નૈતિકતાના હિતમાં, લાગુ કરાયેલા કોઈ પણ પ્રવર્તમાન કાયદા દ્વારા ઉક્ત ઉપખંડથી પ્રદાન કરાયેલા અધિકારના ઉપયોગ પર યુક્તિસંગત પ્રતિબંધો મૂકે છે, ત્યાં સુધી એવા કાયદાના પ્રચલનને અસર કરશે નહીં, અથવા રાજ્યને આવા પ્રતિબંધો મૂકતો કોઈ પણ કાયદો બનાવવાથી અટકાવશે નહીં.

(૫) ઉક્ત કલમના ઉપખંડો (ડી) અને (ઈ) માં આવેલ કોઈ બાબત, જ્યાં સુધી તે કોઈ પ્રવર્તમાન કાયદા દ્વારા ઉક્ત ઉપખંડો દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ અધિકારોના ઉપભોગ પર, સામાન્ય જનહિતમાં અથવા કોઈ અનુસૂચિત જનજાતિના હિતોના રક્ષણાર્થે, વાજબી પ્રતિબંધો મૂકે છે ત્યાં સુધી, તેવા કાયદાના અમલને અસર કરશે નહીં, અથવા રાજ્યને તેવા વાજબી પ્રતિબંધો મૂકતો કોઈ કાયદો બનાવવામાં અટકાવશે નહીં.

(૬) ઉક્ત ઉપખંડ (જી) માં આવેલું કશું પણ, સામાન્ય જનહિતમાં, ઉક્ત ઉપખંડ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારના ઉપયોગ પર વાજબી પ્રતિબંધો મૂકે છે એટલી હદ સુધી, અમલમાં રહેલા કોઈપણ વર્તમાન

કાયદાની અમલવારીને અસર કરશે નહીં અથવા રાજ્યને આવા પ્રતિબંધો મૂકતો કોઈપણ કાયદો બનાવતા અટકાવશે નહીં, અને વિશેષ કરીને, ઉક્ત ઉપખંડમાં આવેલું કશું પણ, જે હદ સુધી તે નીચેના વિષય સાથે સંબંધિત હોય તે હદ સુધી, અમલમાં રહેલા કોઈપણ વર્તમાન કાયદાની અમલવારીને અસર કરશે નહીં અથવા રાજ્યને નીચેના વિષય સંબંધિત કોઈપણ કાયદો બનાવતા અટકાવશે નહીં, —

(૧) કોઈપણ વ્યવસાયના અભ્યાસ માટે અથવા કોઈપણ રોજગાર, વેપાર અથવા ધંધો ચલાવવા માટે આવશ્યક વ્યાવસાયિક અથવા તકનીકી લાયકાતો, અથવા

(૨) રાજ્ય દ્વારા, અથવા રાજ્યની માલિકીની હોય અથવા રાજ્યના નિયંત્રણ હેઠળ હોય તેવી કોઈ નિગમ દ્વારા, કોઈપણ વેપાર, વ્યવસાય, ઉદ્યોગ અથવા સેવા ચલાવવી, ભલે તે નાગરિકોને સંપૂર્ણ અથવા આંશિક રીતે બહાર રાખીને હોય કે અન્યથા.

૨૧. જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ. — કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા અનુસાર સિવાય, કોઈપણ વ્યક્તિને તેના જીવન અથવા વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરવામાં આવશે નહીં.

૩૨. આ ભાગ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ અધિકારોના અમલીકરણ માટેના ઉપાયો.— (૧) આ ભાગ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ અધિકારોના અમલીકરણ માટે યોગ્ય કાર્યવાહી દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતનો આશરો લેવાનો અધિકાર બાંહેધરીપૂર્વક પ્રદાન કરવામાં આવે છે. (૨) આ ભાગ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલ કોઈપણ અધિકારના અમલીકરણ માટે, જે યોગ્ય હોય તેવા નિર્દેશો અથવા આદેશો અથવા રિટો, જેમાં હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડેમસ, પ્રોહિબિશન, ક્વો વોરન્ટો અને સર્ટિઓરારી સ્વરૂપની રિટોનો સમાવેશ થાય છે, જારી કરવાની સત્તા સર્વોચ્ચ અદાલતને રહેશે.

(૩) ખંડ (૧) અને (૨) દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતને પ્રદાન કરવામાં આવેલી સત્તાઓને અછડતું ન આવે તે રીતે, સંસદ કાયદા દ્વારા કોઈ પણ અન્ય અદાલતને તેની અધિકારક્ષેત્રની સ્થાનિક હદોમાં, ખંડ (૨) હેઠળ સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અમલમાં મૂકી શકાય એવી તમામ અથવા કોઈ પણ સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવા માટે સશક્ત કરી શકે છે. (૪) આ અનુચ્છેદ દ્વારા બાંહેધરી આપવામાં આવેલ અધિકારને, આ બંધારણમાં અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં આવી હોય તે સિવાય, સ્થગિત કરવામાં આવશે નહીં.

૨૨૬. વડી અદાલતોની રિટો જારી કરવાની સત્તા.— (૧) માં કશુંપણ સમાવાયેલ હોવા છતાં, દરેક વડી અદાલતને, જે પ્રદેશો સંબંધે તે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરે છે તે સમગ્ર પ્રદેશોમાં, કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સત્તાધિકારીને, જેમાં યોગ્ય કેસોમાં કોઈપણ સરકારનો સમાવેશ થાય છે, તે પ્રદેશોની અંદર નિર્દેશો, આદેશો અથવા રિટો, જેમાં હેબિયસ કોર્પસ, મેન્ડેમસ, પ્રોહિબિશન, ક્વો વોરન્ટો અને સર્ટિયોરારીના સ્વરૂપની રિટો, અથવા તેમાંથી કોઈપણ, ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા કોઈપણ અધિકારોના અમલીકરણ માટે અને અન્ય કોઈપણ હેતુ માટે, જારી કરવાની સત્તા રહેશે.

(૨) ઉપકલમ (૧) દ્વારા કોઈપણ સરકાર, સત્તાધિકારી અથવા વ્યક્તિને નિર્દેશો, આદેશો અથવા રિટો જારી કરવાની જે સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી છે, તેવી સત્તાનો ઉપયોગ એવી વડી અદાલત દ્વારા પણ કરી શકાય છે, જે તેવા પ્રદેશો અંગે અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરે છે, જેના અંદર દાવાના કારણનો સંપૂર્ણ અથવા અંશતઃ ઉદ્ભવ થાય છે; ભલે તેવી સરકાર અથવા સત્તાધિકારીનું મુખ્ય મથક અથવા તેવી વ્યક્તિનું નિવાસસ્થાન તે પ્રદેશોની અંદર ન હોય.

(૩) જ્યાં કોઈ પક્ષ વિરુદ્ધ, કલમ (૧) હેઠળની અરજીએ અથવા તે સંબંધિત કોઈપણ કાર્યવાહી માં, પ્રતિબંધાજ્ઞા અથવા સ્થગિતી દ્વારા કે અન્ય કોઈપણ રીતે, કોઈ અંતરિમ આદેશ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેના વિના—

(એ) તેવા પક્ષકારને તેવી અરજીની અને એવા આંતરિમ આદેશ માટે કરાયેલ વિનંતિના સમર્થનમાં રહેલા તમામ દસ્તાવેજોની નકલો આપવી; અને

(બી) આવી પક્ષકારને સુનાવણીનો અવસર આપી, તેવા આદેશને રદ કરાવવા માટે વડી અદાલતમાં અરજી કરે અને જે પક્ષકારના હિતમાં એવો આદેશ કરવામાં આવ્યો હોય તે પક્ષકારને અથવા તે પક્ષકારના વકીલને આવી અરજીની નકલ આપે, તો વડી અદાલત એવી અરજીનો નિકાલ તે અરજી પ્રાપ્ત થયેલી તારીખથી અથવા એવી અરજીની નકલ આ રીતે આપવામાં આવેલી તારીખથી, જેમાંથી જે તારીખ પાછળની હોય તે તારીખથી બે અઠવાડિયાની અવધિમાં કરશે, અથવા જ્યાં તે અવધિના છેલ્લા દિવસે વડી અદાલત બંધ હોય ત્યાં ત્યારબાદના તે આગામી દિવસના અંત પહેલાં, જેને દિવસે વડી અદાલત ખુલી હોય; અને જો એવી અરજીનો આ રીતે નિકાલ કરવામાં ન આવે, તો વચગાળાનો આદેશ તે અવધિ પૂર્ણ થતાં, અથવા જે કિસ્સામાં જે રીતે લાગુ પડે તે મુજબ, ઉક્ત આગામી દિવસ પૂર્ણ થતાં, આપમેળે રદ થયેલો ગણાશે.

(જ) આ અનુચ્છેદ દ્વારા વડી અદાલતને અપાયેલી સત્તા, ઉપખંડ (૨) દ્વારા સર્વોચ્ચ અદાલતને અપાયેલી સત્તાને હાનિકારક ન ગણાશે

૩૭૨. વર્તમાન કાયદાઓનો અમલ યથાવત્ રહેવા અને તેમની અનુકૂલનતા.— (૧) આ સંવિધાન દ્વારા ઉલ્લેખિત અધિનિયમોના રદ થવા છતાં, પરંતુ આ સંવિધાનની અન્ય જોગવાઈઓને આધીન રહીને, આ સંવિધાનના પ્રારંભ પહેલાં તરત જ ભારતના પ્રદેશમાં અમલમાં રહેલા તમામ કાયદાઓ, સક્ષમ વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ પ્રાધિકરણ દ્વારા તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવે અથવા તે રદ કરવામાં આવે અથવા તેમાં સુધારો કરવામાં આવે ત્યાં સુધી, તે પ્રદેશમાં અમલમાં યથાવત્ રહેશે.

(૨) ભારતના પ્રદેશમાં અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈઓને આ સંવિધાનની જોગવાઈઓ સાથે સુસંગત બનાવવા માટે, રાષ્ટ્રપતિ આદેશ દ્વારા તેવા કાયદામાં, રદબાતલ કે સુધારા રૂપે, જેટલા અનુરૂપ ફેરફારો અને સુધારાઓ આવશ્યક અથવા યોગ્ય હોય તે કરી શકે છે, અને એ પણ નિર્ધારિત કરી શકે છે કે આદેશમાં ઉલ્લેખિત એવી તારીખથી તે કાયદો આ રીતે કરવામાં આવેલા અનુરૂપ ફેરફારો અને સુધારાઓને આધીન રહી અમલમાં આવશે, અને આવા કોઈપણ અનુરૂપ ફેરફાર અથવા સુધારાને કોઈપણ અદાલતમાં પ્રશ્નાધીન બનાવવામાં આવશે નહીં. (૩) ઉપખંડ (૨) માં રહેલી કોઈપણ જોગવાઈને નીચે મુજબ માનવામાં આવશે નહીં—

(એ) આ બંધારણના પ્રારંભથી ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થયા પછી કોઈપણ કાયદામાં કોઈપણ અનુકૂલન અથવા ફેરફાર કરવાની સત્તા રાષ્ટ્રપતિને આપવી; અથવા

(બી) ઉક્ત ઉપકલમ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અનુરૂપ બનાવવામાં આવેલ અથવા ફેરફાર કરાયેલ કોઈપણ કાયદાને રદ કરવા અથવા તેમાં સુધારો કરવા માટે સક્ષમ એવા કોઈપણ વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ સત્તાધિકારીને નિવારવામાં આવે નહીં. સ્પષ્ટીકરણ ૧.—આ અનુચ્છેદમાં “પ્રવર્તમાન કાયદો” અભિવ્યક્તિમાં ભારતના પ્રદેશમાં આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં કોઈ વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા પસાર કરાયેલ અથવા બનાવવામાં આવેલ અને અગાઉથી રદ ન કરાયેલ એવો કાયદો સામેલ ગણાશે, ભલે તે અથવા તેના ભાગો તે સમયે સંપૂર્ણપણે અથવા વિશિષ્ટ વિસ્તારોમાં અમલમાં ન હોય. સ્પષ્ટીકરણ ૨.—ભારતના પ્રદેશમાં કોઈ વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા પસાર કરાયેલ અથવા બનાવવામાં આવેલ એવો કોઈપણ કાયદો, જેને આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં તત્કાળ ભારતના પ્રદેશની બહાર પણ અસર હતી તેમજ ભારતના પ્રદેશમાં પણ અસર હતી, તે ઉપરોક્ત મુજબના આવા અનુરૂપીકરણો અને ફેરફારોને આધીન રહી, તેવી પ્રદેશબાહ્ય અસર ચાલુ રાખશે. સ્પષ્ટીકરણ ૩.—આ અનુચ્છેદમાં કંઈપણ એવું અર્થઘટન કરવામાં

આવશે નહીં કે જે કોઈ અસ્થાયી પ્રવર્તમાન કાયદાને તેની અવધિ પૂર્ણ થવા માટે નિર્ધારિત તારીખ પછી અથવા જો આ બંધારણ અમલમાં આવ્યું ન હોત તો જે તારીખે તે પૂર્ણ થયો હોત તે તારીખ પછી ચાલુ રાખે. સ્પષ્ટીકરણ ૪.—ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા એક્ટ, ૧૯૩૫ ની કલમ ૮૮ હેઠળ કોઈ પ્રાંતના ગવર્નર દ્વારા જાહેર કરવામાં આવેલ અને આ બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં તત્કાળ અમલમાં રહેલ કોઈ અધ્યાદેશ, જો તેના પૂર્વે અનુરૂપ રાજ્યના ગવર્નર દ્વારા પરત ખેંચવામાં ન આવ્યો હોય, તો આ પ્રકારના પ્રારંભ પછી કલમ (૧) હેઠળ કાર્યરત તે રાજ્યના વિધાનમંડળની પ્રથમ બેઠકથી છ અઠવાડિયાની અવધિ પૂર્ણ થતાં અમલમાં રહેવાનું બંધ કરશે, અને આ અનુચ્છેદમાં કંઈપણ એવું અર્થઘટન કરવામાં આવશે નહીં કે જે આવા કોઈ અધ્યાદેશને ઉક્ત અવધિ પછી અમલમાં ચાલુ રાખે.”

૨૬. આ અનુચ્છેદોનું સાધારણ વાચન દર્શાવે છે કે વડી અદાલત અને આ સર્વોચ્ચ અદાલતને સંવિધાનપૂર્વ કોઈપણ કાયદાને, તે સંવિધાન સાથે જેટલો અસંગત હોય તેટલી હદ સુધી, અને સંવિધાન અમલમાં આવ્યા પછી બનાવવામાં આવેલ કોઈપણ કાયદાને, તે સંવિધાનના ભાગ ૩ દ્વારા પ્રદાન કરાયેલા અધિકારોને જેટલો કબજે કરે અથવા સંક્ષિપ્ત કરે તેટલી હદ સુધી, શૂન્ય જાહેર કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત છે. હકીકતમાં, આ સર્વોચ્ચ અદાલત ઉપર દેશના કાયદાઓની સંવિધાનની કસોટી પર તપાસ કરવાની અને જ્યારે તથા જો તે માટે અનુરોધ કરવામાં આવે ત્યારે યોગ્ય ઉપાય પ્રદાન કરવાની સંવિધાનિક ફરજ નિર્મિત કરવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, વિધાન અંગેની ન્યાયિક પુનર્વિલોકનની સત્તા પૂર્ણ છે. તેમ છતાં, સત્તાવિભાજનના મહત્વને ધ્યાનમાં રાખીને અને સંસદીય અધિનિયમો જે લોકશાહીના મૂલ્યને પ્રતિબિંબિત કરે છે તેના પ્રત્યે આદરભાવના કારણે, કાયદાઓની સંવિધાનિક માન્યતા સામેના પડકારોનો વ્યવહાર કરતી વખતે ન્યાયતંત્ર દ્વારા આત્મસંયમ અપનાવવામાં આવ્યો છે. સંયમનું આ સ્વરૂપ સંવિધાનિક માન્યતાની અનુમાનની સિદ્ધાંતમાં પ્રગટ થયું છે.

૨૭. સિદ્ધાંતનું સંક્ષિપ્ત રીતે પ્રતિપાદન બંધારણીય ખંડપીઠે નીચેના શબ્દોમાં કર્યું હતું:

“... (બી) કે કોઈ અધિનિયમની સંવિધાનિક માન્યતાના પક્ષમાં હંમેશા એક અનુમાન રહેલું હોય છે અને જે વ્યક્તિ તેના પર આક્ષેપ કરે છે તેના ઉપર એ દર્શાવવાનો ભાર હોય છે કે સંવિધાનિક સિદ્ધાંતોનું સ્પષ્ટ ઉદ્ધાન થયું છે;

(સી) કે એવો અનુમાન કરવો આવશ્યક છે કે વિધાનમંડળ પોતાના લોકોની જરૂરિયાતને સમજે છે અને તેની યોગ્ય મૂલવણી કરે છે, કે તેના કાયદાઓ અનુભવથી સ્પષ્ટ થયેલી સમસ્યાઓ તરફ નિર્દેશિત છે અને કે તેના ભેદકરણો પૂરતા આધાર પર આધારિત છે;

(ડી) કે વિધાનમંડળ નુકસાનના સ્તરોને માન્યતા આપવામાં સ્વતંત્ર છે અને તે પોતાની મર્યાદાઓને એવા કેસો સુધી મર્યાદિત રાખી શકે છે જ્યાં તેની આવશ્યકતા સર્વાધિક સ્પષ્ટ માનવામાં આવે છે;

(પ) કે બંધારણીય માન્યતાની પૂર્વધારણાને ટકાવી રાખવા માટે અદાલત સામાન્ય જાણકારીના વિષયો, સામાન્ય અહેવાલના વિષયો અને સમયકાળના ઇતિહાસને ધ્યાનમાં લઈ શકે છે અને વિધાનકાળે અસ્તિત્વમાં હોવાનું કલ્પી શકાય તેવી દરેક તથ્યસ્થિતિ અસ્તિત્વમાં હતી એવું માન્ય ધરી શકે છે; અને

(એફ) કે, જ્યારે વિધાનમંડળ તરફથી સદ્ભાવના તથા અસ્તિત્વમાં રહેલી પરિસ્થિતિઓ વિષેની જાણકારી હોવાનો અનુમાન કરવાનું હોય છે, ત્યારે જો કાયદાના મુખપૃષ્ઠ પર અથવા વર્ગીકરણ કયા આધાર પર ચુકિતપૂર્ણ રીતે કરવામાં આવ્યું છે એવું માનવામાં આવી શકે તેવા, અદાલતના ધ્યાન પર લાવવામાં આવેલી આસપાસની પરિસ્થિતિઓમાં કંઈ પણ ન હોય, તો બંધારણીય માન્યતાનું અનુમાન એટલી હદ સુધી લઈ જવાઈ શકતું નથી કે હંમેશા એમ જ માનવામાં આવે કે કેટલાક વ્યક્તિઓ અથવા નિગમોને પ્રતિકૂળ અથવા ભેદભાવપૂર્ણ વિધાનના આધીન રાખવા માટે કોઈ અપ્રગટ અને અજ્ઞાત કારણો અવશ્ય હશે.” ઉપર નોંધાયેલા સિદ્ધાંતોનો બંધારણ –

પૂર્વના કાયદાઓ પરનો પ્રયોગ નીચેના શબ્દોમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો:

“૧૮. તેમાં ન તો કોઈ શંકા છે અને ન તો કોઈ વિવાદ છે કે ભારતના બંધારણની કલમ ૧ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એવું કહે છે કે બંધારણના પ્રારંભ પહેલાં ભારતના પ્રદેશમાં અમલમાં રહેલા બધા કાયદાઓ, જેટલા અંશે તેઓ ભાગ ૩ ની જોગવાઈઓ સાથે અસંગત હોય, એટલા અંશે શૂન્ય ગણાશે. આ બાબતને ધ્યાનમાં રાખતાં કે આ અધિનિયમ બંધારણ – પૂર્વનો કાનૂની અધિનિયમ છે, તેથી તેની બંધારણીય માન્યતા અંગેનો પ્રશ્ન એવો માનીને નક્કી કરવો પડશે કે તે બંધારણના પ્રારંભ સમયે અમલમાં રહેલો કાયદો હતો. જો એ સ્થિતિમાં એવું ઠરે કે જોગવાઈ બંધારણવિરોધી છે, તો તેના ભાવિ પ્રભાવને ધ્યાનમાં લેતાં તે માત્ર બંધારણના પ્રારંભથી જ શૂન્ય ગણાશે. ભારતના બંધારણની કલમ ૧ ના બળે બંધારણ – પૂર્વની કોઈ કાનૂની જોગવાઈ બંધારણીય બની જતી નથી. તે માત્ર એટલી જ જોગવાઈ કરે છે કે બંધારણ – પૂર્વના કાયદાઓ બંધારણની જોગવાઈઓના આધીન રહીને લાગુ પડી શકે અને અમલમાં રહી શકે, જ્યાં સુધી તેઓમાં સક્ષમ વિધાનમંડળ અથવા અન્ય સક્ષમ સત્તાધિકારીઓ દ્વારા ફેરફાર, રદ અથવા સુધારો કરવામાં ન આવે.” તે કેસનો ઉલ્લેખ કરતાં, પંજાબ એક્સાઈઝ અધિનિયમ, ૧૯૧૪ ની કલમ ૩૦ ની બંધારણીય માન્યતા વિષે આ અદાલતે અવલોકન કર્યું:

“૭. બંધારણ પૂર્વનું વિધાન છે આ અધિનિયમ (કાયદો) બંધારણ પૂર્વેની કાયદાકીય જોગવાઈ છે.. તેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૭૨ (આર્ટિકલ ૩૭૨) અંતર્ગત સુરક્ષિત રાખવામાં આવ્યો છે, અર્થાત્ તે બંધારણની જોગવાઈઓ મુજબ સંરક્ષિત છે, તેમ છતાં ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૧૮ની કસોટી પર તેની વૈધતાને પડકારવાનો કાયદેસર અધિકાર ઉપલબ્ધ છે. ઉઠાવવામાં આવેલા પ્રશ્નો પર વિચાર આરંભતાં પહેલાં, એ જાણવું પ્રાસંગિક રહેશે કે કોઈ કાયદો તે સમયની સામાજિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને માન્ય વિધાન તરીકે ઠરી શક્યો હોય, તો પણ ત્યારબાદ દેશીય તેમજ આંતરરાષ્ટ્રીય

સ્તરે થયેલા પરિવર્તનોને કારણે એવો કાયદો અમાન્ય પણ જાહેર થઈ શકે છે.” “જોન વધામત્તમ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા, એઆઈઆર ૨૦૦૩ એસસી ૨૯૦૨ ના કેસમાં, આ નામદાર કોર્ટે ભારતીય ઉત્તરાધિકાર અધિનિયમ (ઈન્ડિયન સકસેશન એક્ટ ની કલમ ૧૧૮ ને સમાન બાબત (*in pari materia*) ધરાવતી યુ.કે. ના કાયદાની જોગવાઈમાં કરવામાં આવેલા સુધારાનો સંદર્ભ આપતાં અવલોકન કર્યું હતું કે :”

કોઈ જોગવાઈની બંધારણીયતા, આ તો સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે, સમયગાળા દરમિયાન થયેલા કાનૂની અર્થઘટનના પરિવર્તનોને ધ્યાનમાં રાખીને જ નિર્ધારિત કરવી પડે.” બદલાતી કાનૂની પરિસ્થિતિનો ઉલ્લેખ કરતાં અને માનવ અધિકારો અંગેની વિશ્વ પરિષદ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવેલી વિકાસના અધિકાર બાબતની ઘોષણા તેમજ સંયુક્ત રાષ્ટ્રના નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો સંબંધિત કરાર, ૧૯૬૬ની કલમ-૧૮ને ધ્યાનમાં રાખીને, આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

“આ સુસ્થાપિત છે કે બંધારણની કલમ ૧૩(૧) ને ધ્યાનમાં લેતાં~~બંધારણની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને~~, આક્ષેપિત વિધાનની બંધારણીયતા ૨૬-૧-૧૯૫૦ના રોજ અસ્તિત્વમાં રહેલા કાયદાઓના આધારે વિચારણીય છે; પરંતુ એવું કરતાં અદાલતને ત્યારબાદ બનેલી અનુવર્તી ઘટનાઓને ધ્યાનમાં લેતાં રોકવામાં આવતી નથી. વધુમાં, આ પણ સુસ્થાપિત છે કે કાયદો જ્યારે બનાવવામાં આવ્યો ત્યારે બંધારણીય હોઈ શકે, પરંતુ સમયગાળા બાદ બદલાયેલ પરિસ્થિતિને કારણે તે જ કાયદો અબંધારણીય ગણાવી શકાય.” બંધારણીયતાનો અનુમાન:

૨૮. સંસદ અથવા રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા બનાવવામાં આવેલ દરેક કાયદા સાથે તેની બંધારણીયતા અંગેની એક અનુમાનિત ધારણા જોડાયેલી હોય છે. આનો આધાર એ પૂર્વધારણા પર છે કે વિધાનમંડળ, લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું અને તેમના પ્રત્યે જવાબદાર મંડળ હોવાને

કારણે, તેમની જરૂરિયાતોથી અવગત છે અને બંધારણની મર્યાદાઓની અંદર રહીને તેમના શ્રેષ્ઠ હિતમાં કાર્ય કરે છે. એવું સૂચવવા માટે કશું જ નથી કે આ સિદ્ધાંત બંધારણપૂર્વ કાયદાઓ પર લાગુ નહીં પડે, જેઓ સંસદ દ્વારા સ્વીકારવામાં આવ્યા છે અને સુધારા સાથે અથવા વગર ઉપયોગમાં લેવાયા છે. જો કોઈ નિશ્ચિત કાયદામાં કોઈ સુધારો કરવામાં આવ્યો ન હોય, તો તે વિધાનમંડળે તે કાયદાને જેમનો તેમ રાખવાનો જે નિર્ણય લીધો હોય તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરી શકે છે, અને આ નિર્ણય કાયદામાં સુધારો અને ફેરફાર કરવાનો અથવા નવો કાયદો બનાવવાનો નિર્ણય કરતાં કોઈ રીતે ભિન્ન નથી. આ પરિપ્રેક્ષ્યમાં, બંધારણપૂર્વ તથા બંધારણોત્તર બંને પ્રકારના કાયદાઓ સંસદ મારફતે ભારતના લોકોની ઈચ્છાની અભિવ્યક્તિ છે અને તેઓ બંધારણીય છે એવી અનુમાનિત ધારણા રાખવામાં આવે છે.

૨૯. વિભાજ્યતાનો સિદ્ધાંત અને કોઈ અધિનિયમને સંકુચિત અર્થઘટન દ્વારા વાંચવાની પ્રથા બંને સંવિધાનિક માન્યતાની અનુમાનની સિદ્ધાંતમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશેષરૂપે તેમાં માન્ય ગણવામાં આવ્યા છે, જે કાયદાને, જે સંવિધાનપૂર્વ છે, માત્ર એસસી ૬૨૮ ની હદ સુધી અમાન્ય બનાવે છે, આ અદાલતની સંવિધાન પીઠે વિભાજ્યતાના પ્રશ્ન અંગેના અનેક પૂર્વવર્તી ચુકાદાઓનો ઉલ્લેખ કરીને નીચે મુજબ નોંધ્યું હતું:

“વિભાજ્યતાનો સિદ્ધાંત, જેમ કે અત્યારે દર્શાવવામાં આવશે, વિધાનમંડળની આ અનુમાનિત મનશા પર આધારિત છે કે જો કોઈ અધિનિયમનો કોઈ ભાગ શૂન્ય ઠરે, તો તે તેના બાકીના ભાગની માન્યતા પર અસર કરવો જોઈએ નહીં, અને એવી મનશા અધિનિયમની જ શરતોમાંથી નિર્ધારિત કરવી જોઈએ. વિધાનના વિષયવસ્તુનું ચથાર્થ સ્વરૂપ જ નિર્ધારક પરિબળ છે, અને અધિનિયમમાં કરવામાં આવેલ વર્ગીકરણ વિભાજ્યતાના પક્ષમાંના નિષ્કર્ષને ઘણો આધાર આપી શકે છે, તેમ છતાં તેની ગેરહાજરીથી તે અવશ્ય જ નિષિદ્ધ થતું નથી.

જ્યારે કોઈ અધિનિયમ અંશતઃ શૂન્ય હોય, ત્યારે જો તેનો બાકીનો ભાગ અમાન્ય ભાગથી વિભાજ્ય હોય, તો બાકી રહેલા ભાગ અંગે તેનો અમલ કરવામાં આવશે. આ નિયમના હેતુસર એ બાબત અપ્રસંગિક છે કે અધિનિયમની અમાન્યતા તેનો વિષયક્ષેત્ર વિધાનમંડળની સત્તાની પરિધિની બહાર હોવાના કારણે ઊભી થાય છે કે તેની જોગવાઈઓ સંવિધાનિક પ્રતિબંધોનું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાના કારણે ઊભી થાય છે.

૨૬. કાયદાની સ્થિતિ એવી હોવાથી, હવે આ વિચારવું આવશ્યક બને છે કે પડકારવામાં આવેલી જોગવાઈઓ જુગારપ્રવૃત્તિ સ્વરૂપની સ્પર્ધાઓ પર તેમની અમલવારીના સંદર્ભમાં વિરોધ છે કે નહીં, એ માન્યતા પર કે નિશ્ચિતપણે 'ઇનામી સ્પર્ધા' ની વ્યાખ્યા એટલી વ્યાપક છે કે તેમાં નોંધપાત્ર હદ સુધી કૌશલ્ય આધારિત સ્પર્ધાઓનો પણ સમાવેશ થાય. આ પ્રશ્નના નિર્ધારણ માટે અમેરિકન અદાલતો દ્વારા ઘડવામાં આવેલા અર્થઘટનના કેટલાક નિયમોનો ઉલ્લેખ કરવો ઉપયોગી રહેશે, જ્યાં વિરોધતાનો પ્રશ્ન અનેક અધિકૃત નિર્ણયો હેઠળ વિચારાધીન રહ્યો છે. તેનો સાર નીચે મુજબ કરી શકાય છે:

૧. કાયદાની માન્ય જોગવાઈઓ અમાન્ય જોગવાઈઓથી જુદી પાડી શકાય તેવી છે કે કેમ તે નક્કી કરતી વખતે, વિધાનમંડળનો આશય જ નિર્ધારક પરિબળ બને છે. લાગુ પાડવાનો કસોટીનો માપદંડ એ છે કે, જો વિધાનમંડળને જાણ હોત કે કાયદાનો બાકીનો ભાગ અમાન્ય છે, તો શું તે માન્ય ભાગને અધિનિયમિત કરત. વિડે કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ, ખંડ ૮૨, પૃષ્ઠ ૧૫૬; સધરલેન્ડ ઓન સ્ટેટ્યૂટરી કન્સ્ટ્રક્શન, ખંડ ૨, પૃષ્ઠ ૧૭૬-૧૭૭.

૨. જો માન્ય અને અમાન્ય જોગવાઈઓ એટલી અવિરોધી રીતે પરસ્પર મિશ્રિત હોય કે તેમને એકબીજાથી અલગ પાડી શકાય તેમ ન હોય, તો કોઈ એક ભાગની અમાન્યતા પરિણામે સમગ્ર અધિનિયમની અમાન્યતા નિષ્પન્ન થવી જોઈએ. બીજી તરફ, જો તે જોગવાઈઓ એટલી સ્પષ્ટપણે ભિન્ન અને અલગ હોય કે જે અમાન્ય છે તેને દૂર કર્યા પછી જે બાકી રહે છે તે પોતાના સ્વરૂપે જ બાકીના ભાગથી સ્વતંત્ર એવી સંપૂર્ણ સંહિતા

બને, તો બાકીની જોગવાઈઓ અમલમાં ન રહી હોય છતાં તે યથાવત્ રાખવામાં આવશે. જુઓ ફૂલીની કોન્સ્ટિટ્યુશનલ લિમિટેશન્સ, ખંડ ૧, પૃષ્ઠ ૩૬૦-૩૬૧; કોર્ડ ઓન સ્ટેચ્યુટરી કન્સ્ટ્રક્શન, પૃષ્ઠ ૨૧૭-૨૧૮.

૩. જ્યારે માન્ય જોગવાઈઓ અમાન્ય જોગવાઈઓથી ભિન્ન અને અલગ હોઈ, ત્યારે પણ જો તે બધી એક જ એવી યોજના નો ભાગ બને છે કે જેનો સમગ્રરૂપે અમલમાં આવવાનો આશય હોય, તો તે સ્થિતિમાં પણ તેના એક ભાગની અમાન્યતા પરિણામે સમગ્ર યોજના નિષ્ફળ જશે. સંદર્ભ માટે જુઓ, કોર્ડ ઓન સ્ટેચ્યુટરી કન્સ્ટ્રક્શન, પૃષ્ઠ ૨૧૮-૨૧૯.

૪. તે જ રીતે, જ્યારે કાયદાની માન્ય અને અમાન્ય જોગવાઈઓ પરસ્પર સ્વતંત્ર હોય અને કોઈ એકીકૃત યોજના નો ભાગ ન બનાવતી હોય, પરંતુ અમાન્ય ભાગ કાઢી નાખ્યા પછી જે બાકી રહે છે તે એટલું અલ્પ અને ખંડિત હોય કે તે વિધાનમંડળમાંથી પસાર થઈ બહાર આવ્યું ત્યારે જે હતું તેનાથી તત્પતઃ ભિન્ન બની જાય, ત્યારે પણ તેને સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર કરવામાં આવશે.

૫. કાયદાની માન્ય અને અમાન્ય જોગવાઈઓનું વિભાજ્યપણું એ બાબત પર નિર્ભર નથી કે કાયદો એ જ કલમમાં કે ભિન્ન કલમોમાં ઘડવામાં આવ્યો છે કે નહીં; (જુઓ ફૂલીઝ કોન્સ્ટિટ્યુશનલ લિમિટેશન્સ, ખંડ ૧, પૃષ્ઠ ૩૬૧-૩૬૨); મહત્વનું તત્ત્વ બાબતનું સ્વરૂપ નહીં, પરંતુ તેનું સાર છે, અને તે સમગ્ર અધિનિયમ તથા તેમાં આવેલી સંબંધિત જોગવાઈઓની પ્રસ્થિતિના પરીક્ષણ પરથી નિર્ધારિત કરવાનું રહે છે.

૬. જો અમાન્ય ભાગને અધિનિયમમાંથી દૂર કર્યા પછી જે બાકી રહે છે તે તેમાં ફેરફારો અને સુધારાઓ કર્યા વિના અમલમાં મૂકી શકાય તેમ ન હોય, તો તેનું સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ શૂન્ય તરીકે રદ કરવું જ પડે, કારણ કે

અન્યથા તે ન્યાયિક વિધાન સમાન ગણાશે. આ સંદર્ભે સધરલેન્ડ ઓન સ્ટેટ્યૂટરી કન્સ્ટ્રક્શન, ખંડ ૨, પૃષ્ઠ ૧૯૪ જુઓ.

૭. વિરોધતાના પ્રશ્ન અંગે વિધાનમંડળની મનશા નિર્ધારિત કરતાં, તે કાયદાનો વિધાન-ઇતિહાસ, તેનો હેતુ, તેનું શીર્ષક તથા તેની પ્રસ્તાવનાને ધ્યાનમાં લેવું વાજબી ગણાશે. વિડ સુથરલેન્ડ ઓન સ્ટેટ્યૂટરી કન્સ્ટ્રક્શન, વોલ્યુમ ૨, પૃષ્ઠ ૧૭૭-૧૭૮.”

૩૦. બંધારણીય માન્યતાના નિર્ધારણનો બીજો એક મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત એ છે કે, અદાલતો કોઈ કાયદાને બંધારણવિરોધિતાના આધારે અમાન્ય અથવા અધિકારાતીત જાહેર કરવામાં અનિચ્છુક રહે છે. અદાલતો એવી વ્યાખ્યા સ્વીકારશે જે બંધારણીય માન્યતાના પક્ષમાં હોય, તેના કરતાં એવી નહીં સ્વીકારે જે કાયદાને બંધારણવિરોધી બનાવી દે. કાયદાને બંધારણવિરોધી જાહેર કરવું અદાલતો દ્વારા અપનાવવામાં આવતા અંતિમ ઉપાયોમાંનું એક છે. અદાલતો પ્રાધાન્યપૂર્વક જોગવાઈને અસરકારક, કાર્યક્ષમ અને અધિનિયમના હેતુની સિદ્ધિ સુનિશ્ચિત થાય તે માટે ‘રીડિંગ ડાઉન’ અથવા ‘રીડિંગ ઇન્ટુ’ ના સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કરશે. આ તે સિદ્ધાંતો છે જે આ અદાલત દ્વારા સતત અપનાવવામાં આવેલ અભિપ્રાયમાંથી સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થાય છે, જેમાં (૨૦૧૩) ૧ એસ.સી.સી. ૭૪૫ માં આવેલ તાજેતરના ચુકાદાનો પણ સમાવેશ થાય છે.) (૧૯૮૩) ૧ એસ.સી.સી. ૩૦૫ માં આ અદાલતની બંધારણીય પીઠે, પેન્શનની ગણતરી માટેના સુધારેલ સૂત્રના સંદર્ભમાં નિવૃત્તિની તારીખ સાથે સંબંધિત પેન્શનરોને ભિન્ન પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો બંધારણના આકર્ષે છે કે કેમ, તે પ્રશ્નનો હકારાત્મક ઉત્તર આપતાં, વિભાજ્યતાના સિદ્ધાંતના પ્રયોગરૂપે કાયદાની જોગવાઈઓને રીડિંગ ડાઉન કરવાની પ્રથાનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું હતું. તે ચુકાદામાં કરાયેલ કેટલીક નોંધો નીચે ઉતારવામાં આવે છે:

“૬૬. જો આક્ષેપિત સ્મૃતિપત્રોમાંથી સેવામાં હોવા અને નિર્દિષ્ટ તારીખ પછી નિવૃત્ત થવાની ઘટના અલગ કરવામાં આવે, તો તમામ પેન્શનધારકો ઉદારિકૃત પેન્શન યોજનાથી શાસિત થશે. ત્રીજા પગાર પંચની ભલામણ અનુસાર જેમ પગારનું પુનર્ગણન કરવાનું આવશ્યક

હતું, તેમ નિર્દિષ્ટ તારીખથી અમલમાં આવનાર ઉદારિકૃત પેન્શન યોજનાની જોગવાઈઓ અનુસાર પેન્શનનું પુનર્ગણ કરવું પડશે. તેથી એવું જણાય છે કે આક્ષેપિત સ્મૃતિપત્રોના આક્ષેપાર્થક ભાગને અલગ કરીને તેમને મર્યાદિત અર્થમાં વાંચવાથી ઉદારિકૃત પેન્શન યોજના અસ્પષ્ટ, અમલાતીત અથવા કાર્યઅયોગ્ય બનશે નહીં.

૬૭. સ્મરણપત્રોનું સંકુચિત અર્થઘટન કરતાં, શું આ અદાલત કાયદેસર્જન કરી રહી છે? નિઃસંદેહ 'નહીં'. જ્યારે અમે વર્ગીકરણના આધારને ભંગકર્તા હોવાનું માનીને રદ કરીએ છીએ, ત્યારે અમે માત્ર અસંવિધાનિક ભાગને નિષ્ફળ બનાવી સંવિધાનસંગત ભાગને યથાવત્ રાખીએ છીએ.

૬૮. હવે અમે આ મુદ્દા પર વિદ્વાન એટર્ની જનરલની છેલ્લી રજૂઆતનો વિચાર કરી શકીએ. વિદ્વાન એટર્ની જનરલે એમ કહ્યું કે વિભાજ્યતાનો સિદ્ધાંત વર્ગને વિસ્તૃત કરવા માટે લાગુ કરી શકાય નહીં અને તેમના પોતાના શબ્દોમાં, 'પૃથક્કરણ હંમેશા વ્યાપને ઘટાડે છે, તેને ક્યારેય વિસ્તૃત કરતું નથી'. અદાલતને એવા કોઈ સિદ્ધાંત વિશે નિશ્ચિતતા નથી કે જે અદાલતને વિધાનાત્મક કાર્યવાહીનો અસંવિધાનિક ભાગ રદ કરવામાંથી અટકાવે, ભલે તેનાથી ઉપાયની પહોળાઈ અને વ્યાપમાં વધારો થવાની પ્રવૃત્તિ હોય. જ્યારે વર્ગીકરણને અગ્રાહ્ય માનવામાં આવે અને વર્ગીકરણના અસંવિધાનિક ભાગને દૂર કરીને, મર્યાદા સૂચવતા શબ્દો રદ કરીને, તે ઉપાયને યથાવત્ રાખી શકાય, ત્યારે તેનું પરિણામરૂપ અસર વર્ગને વિસ્તૃત કરવાની થઈ શકે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, અદાલત અધિનિયમમાં રહેલા મર્યાદા સૂચવતા શબ્દો રદ કરી શકે છે.

તેને જ ઉપાયનું મર્યાદિત અર્થઘટન કરવું કહેવાય છે. અમને એવો કોઈ સિદ્ધાંત જાણીતો નથી કે 'વિરુદ્ધ' કાયદેસરની જોગવાઈના વ્યાપને મર્યાદિત કરે છે અને તેને ક્યારેય વિસ્તૃત કરી શકતું નથી." ઉપાયનું મર્યાદિત અર્થઘટન કરવાની પ્રથાનો આધાર કમિશનર ઓફ સેલ્સ ટેક્સ,

મધ્ય પ્રદેશ, ઇન્ડોર માં સંક્ષિપ્ત રીતે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હતો અને નીચેના શબ્દોમાં જણાવવામાં આવ્યો હતો:

“કોઈ અધિનિયમની માન્યતા પર વિચાર કરતી વખતે તેની બંધારણીયતા પક્ષે અનુમાન માનવામાં આવે છે અને જે વ્યક્તિ તેના પર પ્રહાર કરે છે તેના ઉપર એ દર્શાવવાનો ભાર છે કે બંધારણીય સિદ્ધાંતોનું સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘન થયું છે. બંધારણીયતાના અનુમાનને ટકાવવા માટે અદાલત સામાન્ય જાણકારીના વિષયો, સામાન્ય અહેવાલના વિષયો, સમયપરિસ્થિતિનો ઇતિહાસ ધ્યાનમાં લઈ શકે છે અને કલ્પી શકાય તેવી દરેક હકીકતની સ્થિતિનું અનુમાન કરી શકે છે; હંમેશા એવું અનુમાન કરવું પડે કે વિધાનમંડળ પોતાની પ્રજાની જરૂરિયાતોને સમજે છે અને તેની યોગ્ય મૂળવણી કરે છે અને ભેદભાવ, જો હોય તો, પૂરતા આધાર પર આધારિત છે. એ સારી રીતે સ્થિર થયેલું છે કે બંધારણીય અમાન્યતા ટાળવા માટે અદાલતો કલમને ઉદાર અર્થઘટન આપવા ન્યાયસંગત ગણાશે. આ સિદ્ધાંતોએ, જ્યાં કલમોની માન્યતા જાળવી રાખવા માટે તે જરૂરી બને, ત્યાં કલમનું સીમિત અર્થઘટન કરીને વાંચવાના નિયમને જન્મ આપ્યો છે.” એ વાંચનને સીમિત અર્થમાં લેવાની પ્રથાની મર્યાદાઓ ઓળખી હતી:

“૬૯. માનનીય એટોર્ની જનરલ અને માનનીય સોલિસિટરએન્સે જનરલ અમારા સમક્ષ ભારપૂર્વક જોસ્પૂર્વક એ બાબત ઠસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો કે, સ્જૂ કર્યું કે, કલમ ૩૧-સી (Article 31C) ને અબંધારણીયતાના પડકારમાંથી બચાવવા માટે તેનો મર્યાદિત અર્થ ઘટાવવો (read down) જોઈએ. તેને અસંવિધાનિકતાના પડકારથી બચાવવા માટે તેનો મર્યાદિત અર્થઘટન કરવો જોઈએ. એવી દલીલ કરવામાં આવી કે, તે કલમમાં એવો આશય સમાવેશિત રીતે વાંચવો યોગ્ય ગણાશે કે માત્ર એવા જ કાયદાઓને કલમો ૧૪ અને ૧૯ હેઠળના પડકારથી રક્ષણ પ્રાપ્ત થશે, જે સંવિધાનની મૂળભૂત રચનાને નુકસાન પહોંચાડતા નથી અથવા તેનો વિનાશ કરતા નથી. કોઈ

કાયદાની જોગવાઈઓનું સંવિધાનિક પડકારથી રક્ષણ થાય તે હેતુસર તેનું મર્યાદિત અર્થઘટન કરવાનો સિદ્ધાંત સુપ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ, આ સંદર્ભમાં માનનીય વકીલની દલીલ સ્વીકારવી અમને અશક્ય જણાય છે, કારણ કે તેમ કરવાથી મર્યાદિત અર્થઘટનના સિદ્ધાંતનો ઘોર વિકાર થશે અને જ્યારે વ્યાપક શબ્દો અનાયાસે વપરાયા હોય ત્યારે જ લાગુ પડતા તેના એકમાત્ર અથવા યથાર્થ તર્કધારથી તે સિદ્ધાંત વંચિત થઈ જશે. મર્યાદિત અર્થઘટનની પદ્ધતિનો આશ્રય કાયદા નિર્માતાઓની સંવેદનશીલતાને બચાવવા માટે લેવો નહિ, તેમજ પોતાને ગમતો કાયદો પસાર થયો હોવાનું કલ્પવા માટે તો ક્યારેય નહિ. ઓછામાં ઓછું, ખાસ કરીને જ્યારે સંસદ સંવિધાનમાં સુધારો હાથ ધરે છે ત્યારે, સંસદે જે શબ્દોમાં કહ્યું હોય તે અર્થમાં તેને સ્વીકારવી જ જોઈએ.” આ બાબત વધુમાં માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી હતી.

મજૂર કોંગ્રેસ અને અન્ય. ૧૯૯૧ સપ્લી. (૧) એસસીસી ૬૦૦. તેમના સહમતિસભર અભિપ્રાયમાં, રાય, ન્યાયાધીશે નોંધ્યું:

અગાઉ અહીં ઉદ્ઘૃત કરાયેલા ચુકાદાઓના યોગ્ય વિચારવિમર્શ પરથી તેમજ સીર્વાઈએ તેમના ‘ઇન્ડિયાનું બંધારણીય કાનૂન’ નામક ગ્રંથમાં કરેલા અવલોકનો પરથી અને કોયન હાવર્ડ દ્વારા ઓસ્ટ્રેલિયન ફેડરલ બંધારણીય કાનૂનમાં આપેલા અર્થ પરથી, એ સ્પષ્ટ અને પ્રગટ થાય છે કે જ્યાં અધિનિયમમાં એવો કોઈ શબ્દપ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોય કે જે સ્વતઃ અધિકારક્ષેત્રવિહોલો જણાતો હોય, ત્યાં અધિનિયમની જોગવાઈઓને મર્યાદિત અર્થઘટન કરીને, અમાન્ય ભાગને અલગ પાડી અને બાકાત રાખીને અથવા તે શબ્દનું એવું અર્થઘટન કરીને કે જેથી તે બંધારણીય રીતે માન્ય બને અને તે ઉક્ત અધિનિયમ પસાર કરનાર વિધાનમંડળના અધિકારક્ષેત્રની અંદર આવે, તેને બંધારણીય રીતે માન્ય બનાવવો શક્ય હોય છે. તેમ છતાં, તેનો કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં એવો અર્થ થતો નથી કે જ્યાં અધિનિયમ, નિયમ અથવા વિનિયમની જોગવાઈઓના માત્ર સાદા વાંચનથી નીકળતો સ્પષ્ટ અને શાબ્દિક અર્થ એવો હોય કે તે કોઈ કાયમી કર્મચારીની સેવા સમાપ્ત કરવા માટે, તે અંગે કોઈ કારણ નોંધ્યા વિના અને બંધારણમાં અવલોકિત પ્રાકૃતિક

ન્યાયના સિદ્ધાંતો તથા કાનૂન સમક્ષ સમાનતાનું પાલન કર્યા વિના, મનસ્વી, અમાર્ગિત, અંકુશરહિત અને અમર્યાદિત સત્તા પ્રદાન કરે છે, ત્યાં તે જોગવાઈને બંધારણીય અમાન્યતાથી બચાવવા માટે તેમાં એવા શબ્દો ઉમેરીને અથવા દાખલ કરીને મર્યાદિત અર્થઘટન કરી શકાતી નથી, જેમ કે એવું કહેવું કે સમાપ્તિના આદેશના કારણે નોંધવા આવશ્યક હોવાનું તે અભિપ્રેત કરે છે. અધિનિયમની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતાં, જ્યાં જોગવાઈની સ્પષ્ટ ભાષા નિષ્કલંક અને અદ્વિઅર્થી અર્થ આપે છે, ત્યાં તેને બંધારણીય અમાન્યતાથી બચાવવા માટે મર્યાદિત અર્થઘટન દ્વારા અમુક અભિવ્યક્તિઓ ગૃહિત કરીને તેનું અર્થઘટન કરવું અનુમત્ય નથી.

૩૧. ઉપર નોંધાયેલા ચુકાદાઓમાંથી, નીચે મુજબના સિદ્ધાંતો તારવી શકાય છે:

(૧) ભારતની વડી અદાલત અને સર્વોચ્ચ અદાલતને, બંધારણના અમલ પહેલાં ઘડાયેલો હોય કે પછી ઘડાયેલો હોય, કોઈપણ કાયદાને શૂન્ય જાહેર કરવાની સત્તા પ્રદાન કરવામાં આવી છે. આવી સત્તાનો ઉપયોગ બંધારણ સાથેની અસંગતતા/ભાગ ૩ ના ઉલ્લંઘન જેટલી હદ સુધી કરી શકાય છે.

(૨) બંધારણીયતા અંગેનો અનુમાન તમામ કાયદાઓના પક્ષમાં રહે છે, જેમાં બંધારણપૂર્વ કાયદાઓ પણ સમાવેશ થાય છે, કારણ કે સંસદ, લોકોના પ્રતિનિધિ તરીકેની પોતાની ક્ષમતામાં, લોકોની જરૂરિયાતો અને બંધારણની મર્યાદાઓના પ્રકાશમાં લોકોના હિત માટે કાર્ય કરતી હોવાનું માનવામાં આવે છે.

—(૩) વિભાજ્યતાનો સિદ્ધાંત એ સુનિશ્ચિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે કાયદાનો માત્ર એટલો જ ભાગ, જે બંધારણવિરુદ્ધ છે, તેવો જાહેર કરવામાં આવે અને બાકીની જોગવાઈઓ બચી રહે. આ સિદ્ધાંતનો ઉપયોગ કાયદાની યોજના અને હેતુ તેમજ વિધાનમંડળના આશયને ધ્યાનમાં રાખીને કરવો જોઈએ અને જ્યાં બંને ભાગો એકબીજા સાથે અવિભાજ્ય રીતે મિશ્રિત થયેલા હોય ત્યાં તેનો ઉપયોગ ટાળવો જોઈએ.

(જ) અદાલત કોઈ કાયદાને બંધારણવિરુદ્ધ ઠરાવવામાંથી બચાવવા માટે તેની મર્યાદિત અર્થઘટનનો આશ્રય લઈ શકે છે. પરંતુ આવું કરતી વખતે, તે કાયદાના મૂળ તત્ત્વમાં ફેરફાર કરી શકતી નથી અને પોતાની દૃષ્ટિએ વધુ ઈચ્છનીય હોય એવો નવો કાયદો રચી શકતી નથી.

૩૨. ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને વર્તમાન કેસમાં લાગુ કરતાં, અમે આ નોંધવું યોગ્ય માનીએ છીએ કે જ્યારે વડી અદાલત અને આ સર્વોચ્ચ અદાલત ભારતીય દંડ સંહિતાની સંવિધાનિક માન્યતાનું પુનર્વિલોકન કરવા અને બંધારણ સાથેની અસંગતતા જેટલી હદ સુધી તેને રદ કરવા સક્ષમ છે, ત્યારે સ્વ-સંચમ આચરવો આવશ્યક છે અને વિશ્લેષણ સંવિધાનિક માન્યતાની પૂર્વધારણાથી માર્ગદર્શિત થવું જોઈએ. ઈ.સ. ૧૯૫૦માં બંધારણના સ્વીકાર પછી, આ કાયદામાં આશરે ૩૦ સુધારા કરવામાં આવ્યા છે, જેમાં તાજેતરનો સુધારો ઈ.સ. ૨૦૧૩માં કરવામાં આવ્યો હતો, જે ખાસ કરીને લૅંગિક ગુનાઓ સાથે સંબંધિત છે, અને ભારતીય દંડ સંહિતા તે જ વર્ગમાં આવે છે. ૧૭૨મા કાનૂન આયોગે ખાસ કરીને તે કલમને દૂર કરવાની ભલામણ કરી હતી અને આ મુદ્દો વારંવાર ચર્ચા માટે ઉપસ્થિત થયો છે. તેમ છતાં, વિધાનમંડળે કાયદામાં સુધારો કરવાનો અથવા તેનો પુનર્વિચાર કરવાનો વિકલ્પ સ્વીકાર્યો નથી. આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંસદ, જે નિર્વિવાદ રીતે ભારતના લોકોની પ્રતિનિધિ સંસ્થા છે, તેને આ જોગવાઈ દૂર કરવી યોગ્ય લાગી નથી. આવા નિષ્કર્ષને આ હકીકતથી વધુ બળ મળે છે કે ભારત સંઘે દિલ્હી વડી અદાલતના આદેશ સામે અપીલમાં પડકાર ન કરવાનો નિર્ણય કર્યો હોવા છતાં, સંસદે કાયદામાં કોઈ સુધારો કર્યો નથી. ચદ્ધપિ તેથી કાયદો સંવિધાનિક પડકારથી અસ્પર્શ્ય બની જતો નથી, તેમ છતાં તેના સ્વરૂપ, વ્યાપ, પરિસીમા અને અર્થગ્રહણ અંગેની અમારી સમજણને તે માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ.

૩૩. તેથી, એવું કહેવું યોગ્ય છે કે જ્યાં સુધી સ્પષ્ટ બંધારણીય ઉલ્લંઘન સાબિત ન થાય, ત્યાં સુધી કોઈ કાયદો માત્ર એટલા કારણે કે તેનો પ્રયોગ પ્રચલનમાંથી બહાર થઈ ગયો છે અથવા તેના હેતુની વૈધતા અને તેની

આવશ્યકતા અંગે સમાજની ધારણા બદલાઈ ગઈ છે, તે આધારે આ અદાલતને તેને રદ કરવાની સત્તા પ્રાપ્ત નથી.

૩૪. હવે અમે સંબંધિત જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરી શકીએ. . “ બળાત્કાર. – જે પુરુષ, અહીં પછી અપવાદરૂપે દર્શાવવામાં આવેલા કેસ સિવાય, કોઈ સ્ત્રી સાથે નીચે આપેલ છ વર્ણનોમાંથી કોઈ એક હેઠળ આવતી પરિસ્થિતિઓમાં યૌનસંબંધ સ્થાપે છે, તે “બળાત્કાર” કરે છે એમ કહેવાય છે:–

પ્રથમ. –તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ.

બીજું. –તેની સંમતિ વિના.

ત્રીજું. –તેની સંમતિથી, જ્યારે તેની સંમતિ તેને અથવા તેમાં રસ ધરાવતા કોઈપણ વ્યક્તિને મરણ અથવા ઈજા થવાનો ભય પેદા કરીને મેળવવામાં આવી હોય.

ચોથું. –તેની સંમતિથી, જ્યારે પુરુષ જાણે છે કે તે તેનો પતિ નથી, અને તેની સંમતિ એ કારણે આપવામાં આવી છે કે તે માને છે કે તે બીજો એવો પુરુષ છે જેના સાથે તે કાયદેસર રીતે લગ્નિત છે અથવા પોતાને લગ્નિત માને છે.

પાંચમું. –તેની સંમતિથી, જ્યારે આવી સંમતિ આપતી વેળાએ, માનસિક અસ્વસ્થતા અથવા નશાની સ્થિતિને કારણે અથવા તેના દ્વારા વ્યક્તિગત રીતે કે અન્ય મારફતે કોઈ મતાકારક અથવા આરોગ્યહાનિકારક પદાર્થ અપાતા, તે જે બાબત માટે સંમતિ આપે છે તેની પ્રકૃતિ અને પરિણામો સમજવામાં અસમર્થ હોય.

છઠ્ઠું. –તેની સંમતિ સાથે અથવા વિના, જ્યારે તેની ઉંમર સોળ વર્ષથી ઓછી હોય.

સ્પષ્ટીકરણ. –બળાત્કારના ગુનાને આવશ્યક એવા યૌનસંબંધની રચના માટે પ્રવેશ પૂરતો છે.

અપવાદ.-કોઈ પુરુષ દ્વારા પોતાની જ પત્ની સાથે કરાયેલ ચૌનસંબંધ, જો પત્નીની ઉંમર પંદર વર્ષથી ઓછી ન હોય, તો તે બળાત્કાર ગણાતો નથી.

૩૭૬. બળાત્કાર માટેની સજા.--(૧) જે કોઈ, ઉપકલમ (૨) દ્વારા નિર્ધારિત પ્રકરણો સિવાય, બળાત્કાર કરે છે, તેને કોઈપણ પ્રકારની કેદથી એવી મુદત માટે દંડિત કરવામાં આવશે, જે સાત વર્ષથી ઓછી ન હોય, પરંતુ જે આજીવન અથવા એવી મુદત સુધીની હોઈ શકે છે, જે દસ વર્ષ સુધી વિસ્તરી શકે, અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે, જો સુધી બળાત્કાર પામેલ સ્ત્રી તેની પોતાની પત્ની ન હોય અને તેની વય બાર વર્ષથી ઓછી ન હોય; તેવા કિસ્સામાં, તેને કોઈપણ પ્રકારની કેદથી એવી મુદત માટે દંડિત કરવામાં આવશે, જે બે વર્ષ સુધી વિસ્તરી શકે, અથવા દંડથી, અથવા બન્નેથી:

શરતે કે, અદાલત ચુકાદામાં ઉદ્દેશ કરવાનાં પૂરતા અને વિશેષ કારણોસર સાત વર્ષથી ઓછી મુદતની કેદની સજા ફટકારી શકે છે.

(૨) જે કોઈ, -

(એ) પોલીસ અધિકારી હોવા છતાં બળાત્કાર કરે છે -

(૧) તે જે પોલીસ સ્ટેશનમાં નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો છે તેની હદોની અંદર; અથવા

(૨) કોઈપણ સ્ટેશન હાઉસના પરિસરમાં, તે જે પોલીસ સ્ટેશનમાં નિયુક્ત થયેલો હોય તેમાં આવેલું હોય કે ન હોય; અથવા

(૩) તેની અટકાયત હેઠળ રહેલી સ્ત્રી પર, અથવા તેને અધિનસ્ત પોલીસ અધિકારીની અટકાયત હેઠળ રહેલી સ્ત્રી પર; અથવા

(બી) જાહેર સેવક હોવાને કારણે, પોતાની સત્તાવાર સ્થિતિનો લાભ લઈને પોતાની કસ્ટડીમાં રહેલી સ્ત્રી પર અથવા પોતાના અધિનસ્ત જાહેર સેવકની કસ્ટડીમાં રહેલી સ્ત્રી પર બળાત્કાર કરે; અથવા

(સી) જેલ, રિમાન્ડ હોમ અથવા હાલમાં અમલમાં રહેલા કોઈપણ કાયદા દ્વારા અથવા તેના હેઠળ સ્થાપિત અન્ય અટકાયતના સ્થળના વ્યવસ્થાપન પર અથવા કર્મચારીવર્ગમાં હોઈ, અથવા સ્ત્રીઓ અથવા

બાળકોની સંસ્થામાં હોઈ, પોતાની સત્તાવાર પદનો લાભ લઈ એવી જેલ, રિમાન્ડ હોમ, સ્થળ અથવા સંસ્થામાં રહેલા કોઈપણ નિવાસી ઉપર બળાત્કાર કરે; અથવા

(ડી) હોસ્પિટલના સંચાલનમાં અથવા હોસ્પિટલના કર્મચારીવર્ગમાં હોઈ, પોતાની સત્તાવાર સ્થિતિનો લાભ લઈ તે હોસ્પિટલમાં રહેલી સ્ત્રી પર બળાત્કાર કરે; અથવા

(ઈ) ગર્ભવતી હોવાનું જાણતા હોવા છતાં કોઈ સ્ત્રી પર બળાત્કાર કરે; અથવા

(એફ) જ્યારે સ્ત્રી બાર વર્ષની ઉંમરથી ઓછી હોય ત્યારે તેની ઉપર બળાત્કાર કરે છે; અથવા

(જી) સામૂહિક સમૂહ બળાત્કાર કરે, તો તેને કઠોર કેદની એવી સજા કરવામાં આવશે જેની મુદત દસ વર્ષથી ઓછી નહીં હોય, પરંતુ જે આજીવન માટે પણ હોઈ શકે, અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે:

પરંતુ શરત એ છે કે અદાલત ચુકાદામાં ઉદ્દેશ કરવાના પૂરતા અને વિશેષ કારણો હોય, તો દસ વર્ષથી ઓછી મુદત માટે કોઈપણ પ્રકારની કેદની સજા ફટકારી શકે છે.

સ્પષ્ટીકરણ ૧. – જ્યાં કોઈ સ્ત્રી પર, વ્યક્તિઓના સમૂહમાંના એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા, તેમના સામૂહિક ઇરાદાને આગળ વધારવા માટે બળાત્કાર કરવામાં આવે, ત્યાં દરેક એવી વ્યક્તિએ આ ઉપકલમના અર્થમાં સમૂહ બળાત્કાર કર્યો હોવાનું માનવામાં આવશે.

સ્પષ્ટીકરણ ૨. – “સ્ત્રીઓ અથવા બાળકોની સંસ્થા” નો અર્થ એવી સંસ્થા થાય છે કે જેને અનાથાલય અથવા અવગણાયેલી સ્ત્રીઓ અથવા બાળકોના ગૃહ તરીકે કે વિધવાઓના ગૃહ તરીકે અથવા અન્ય કોઈ નામે ઓળખવામાં આવતી હોય, અને જે સ્ત્રીઓ અથવા બાળકોના સ્વીકાર અને સંભાળ માટે સ્થાપિત અને સંચાલિત કરવામાં આવી હોય.

સ્પષ્ટીકરણ ૩. – “હોસ્પિટલ ” નો અર્થ હોસ્પિટલનો પરિસર થાય છે અને તેમાં આરોગ્યલાભ દરમિયાન વ્યક્તિઓના સ્વીકાર અને સારવાર માટેની, અથવા તબીબી ધ્યાન કે પુનર્વસનની જરૂરિયાત ધરાવતા વ્યક્તિઓ માટેની કોઈપણ સંસ્થાનો પરિસર પણ સમાવેશ પામે છે.

૩૭૭. અકુદરતી ગુનાઓ. – જે કોઈ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે કુદરતના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરે, તેને આજીવન કારાવાસથી, અથવા કોઈપણ પ્રકારના એવા કારાવાસથી, જેની મુદત દસ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે, દંડિત કરવામાં આવશે અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે. સ્પષ્ટીકરણ. – આ કલમમાં વર્ણવેલા ગુનાને રચવા માટે આવશ્યક એવા શારીરિક સંભોગ માટે પ્રવેશ પૂરતો ગણાશે.”

૩૫. આગળ વધતાં પહેલાં, અમારે કેટલાક શબ્દો અને પ્રયોગોના શબ્દકોશીય અર્થો પણ નોંધવા યોગ્ય છે, જેમનો આ કેસ સાથે સંબંધ છે.

બગરી – પ્રકૃતિ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ; કોઈ પુરુષ અથવા સ્ત્રી દ્વારા પશુ સાથે, કોઈ પુરુષ દ્વારા પુરુષ સાથે, અથવા કોઈ પુરુષ દ્વારા કોઈ સ્ત્રી સાથે અપ્રાકૃતિક રીતે કરવામાં આવતો સંભોગ. આ શબ્દનો ઉપયોગ ઘણીવાર “સોડમી” સાથે પરસ્પર વિનિમયરૂપે થાય છે. (બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી ડફ્ટી આવૃત્તિ, ૧૯૯૦) કાર્નલ – શરીર, તેની વાસનાઓ અને તેની ભૂખો સાથે સંબંધિત; પ્રાણિસ્વરૂપ; માંસલ; ઇન્દ્રિયસુખપ્રધાન; અશુદ્ધ; જાતીય. પીપલ વિ. બેટિલાના, ૫૨ કેલ. એપ. ૨ડી ૬૮૫, ૧૨૬ પી. ૨ડી ૯૨૩, ૯૨૮ (બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી ડફ્ટી આવૃત્તિ, ૧૯૯૦) કાર્નલ નૉલેજ – સહવાસ; સંભોગ; કોઈ પુરુષ દ્વારા કોઈ સ્ત્રી સાથે શારીરિક જાતીય સંબંધ સ્થાપિત કરવાનો કૃત્ય; જાતીય સંભોગ. બાળક સાથે કાર્નલ નૉલેજનો અર્થ સંમતિ માટે નિર્ધારિત વયથી નીચી વય ધરાવતી બાળકી સાથે કરવામાં આવેલ ગેરકાયદેસર જાતીય સંભોગ થાય છે. તે કાનૂની જોગવાઈ મુજબનો અપરાધ છે, અને સામાન્ય રીતે ગંભીર

અપરાધ ગણાય છે. એવો અપરાધ લોકપ્રિય રીતે “સ્ટેટ્યુટરી રેપ” તરીકે ઓળખાય છે. ભેદન એક આવશ્યક તત્વ હોવા છતાં, જો પુરુષના જાતીય અંગ દ્વારા સ્ત્રીના જાતીય અંગમાં અતિસૂક્ષ્મ ભેદન પણ થયું હોય, તો “કાર્નલ નૉલેજ” માનવામાં આવે છે. , ૨૦૦૦ એસ.ઈ.રડી ૨૭, ૨૮. યોનિમાર્ગમાં પ્રવેશ થવો અથવા કૌમાર્યછદ ફાટવું જરૂરી નથી; યોનિમુખ અથવા લેબિયા સુધીનો પ્રવેશ પૂરતો છે. . ક., ૨૮૫ પી.રડી ૨૩૬. (બ્લેક્સ લાઉલૅ) નેચર – (૧) કોઈ એક વસ્તુને બીજીથી ભિન્ન પાડતી મૂળભૂત ગુણવત્તા; કોઈ વસ્તુનું તત્વ. (૨) કૃત્રિમ અથવા બનાવટી વસ્તુથી ભિન્ન એવી શુદ્ધ અથવા સત્ય વસ્તુ. (૩) કોઈ વ્યક્તિ અથવા વસ્તુની મૂળભૂત પ્રવૃત્તિઓ અથવા આવેગો (બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી ડમી આવૃત્તિ).

કલમ ૩૭૭ ઇંગ્લેન્ડનો વિધાનિક ઇતિહાસ

૩૬. ઇંગ્લેન્ડમાં સામાન્ય કાનૂન હેઠળ ગુના તરીકે સોડોમીના પ્રથમ નોંધાયેલા ઉલ્લેખો ફ્લેટા, ૧૨૯૦ માં અને ત્યારબાદ બ્રિટન, ૧૩૦૦ માં વર્ણવાયેલા હતા. બંને ગ્રંથોમાં સોડોમાઈટોને જીવતા સળગાવી દેવાની સજા નિર્ધારિત કરવામાં આવી હતી. આવા ગુનાઓનો નિરાકરણ ધાર્મિક અદાલતો દ્વારા કરવામાં આવતો હતો.

બગરી અધિનિયમ, ૧૫૩૩, સત્તાવાર રીતે બગરીના દુર્ગુણની સજા માટેનો અધિનિયમ (૨૫ હેન. ૮ ચ. ૬), ઇંગ્લેન્ડની સંસદનો એવો અધિનિયમ હતો જે ૧ ના શાસનકાળ દરમિયાન પસાર થયો હતો. તે દેશનો પ્રથમ નાગરિક સોડોમી કાયદો હતો. તેમાં બગરીને ઈશ્વર અને મનુષ્યની ઈચ્છા વિરુદ્ધનો અસ્વાભાવિક લૅંગિક કૃત્ય તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરીને, તે ગુનાના અમલ માટે મૃત્યુદંડ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ સીને તેની વ્યાખ્યા માત્ર ગુદા પ્રવેશ અને પશુસંગ સુધી મર્યાદિત રાખી હતી. તે ૧૮૨૮ માં ૨૬ ન થાય ત્યાં સુધી અમલમાં રહ્યો હતો.

૧૫૩૩ નો બગરી અધિનિયમ રાણી એલિઝાબેથ ૧ દ્વારા ૧૫૬૩ માં ફરી અમલમાં મૂકાયો, જેના પછી તે બ્રિટિશ વસાહતોમાં સોડોમીના અનુવર્તી ફોજદારીકરણ માટે આધારપત્ર બન્યો. ૧૮૧૭ માં મૌખિક-જનન અંગ સંબંધિત લૅંગિક ક્રિયાઓને બગરીની વ્યાખ્યામાંથી દૂર કરવામાં આવી હતી. તે ઓફેન્સિસ ધ પર્સન અધિનિયમ ૧૮૨૮ (ચ. ૩૧) ની જોગવાઈ દ્વારા અને લૉ (ઈન્ડિયા) એક્ટ ૧૮૨૮ (ચ. ૭૪) ની જોગવાઈ દ્વારા રદ કરવામાં આવ્યો હતો. તેની જગ્યાએ ઓફેન્સિસ અગેન્સ્ટ ધ પર્સન ૧૮૨૮ અને ૧૮૨૮ ની કલમ ૬૩ અમલમાં આવી, જેમાં બગરીને મૃત્યુદંડપાત્ર ગુના તરીકે યથાવત્ રાખવામાં આવ્યો હતો. ઓફેન્સિસ અગેન્સ્ટ ધ પર્સન અધિનિયમ ૧૮૬૧ અમલમાં આવતાં ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં બગરી હવે મૃત્યુદંડપાત્ર ગુનો રહ્યો ન હતો. તેને ૧૦ વર્ષથી આજીવન કેદ સુધીની સજા કરવામાં આવતી હતી.-

ભારત

૩૭. ભારત દેશમાં સોડોમીનો ગુનો ૨૫.૭.૧૮૨૮ના રોજ ઈસ્ટ ઇન્ડીઝમાં ફોજદારી ન્યાયના વહીવટમાં સુધારો કરવા અંગેના અધિનિયમ (૯. જ્યોર્જ. ૪) દ્વારા અમલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો.

અધ્યાય ૭૪ કલમ ૬૩ “સોડોમી” – “અને એવું અધિનિયમિત કરવામાં આવે છે કે, માનવજાતિના કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે અથવા કોઈપણ પ્રાણી સાથે કરવામાં આવેલ બગરીના જઘન્ય ગુનામાં દોષિત ઠરાવવામાં આવેલ દરેક વ્યક્તિને ગુનેગાર તરીકે મૃત્યુદંડ ભોગવવો પડશે”.

૧૮૩૭માં, એક મુસદ્દા દંડ સંહિતા તૈયાર કરવામાં આવી હતી જેમાં સમાવેશ થતો હતો: “ઈ.સ. ૧૮૩૭માં, એક મસૂદો તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં આનો સમાવેશ થતો હતો: “જે કોઈ અપ્રાકૃતિક કામવાસના સંતોષવાના ઇરાદાથી તે હેતુસર કોઈ વ્યક્તિ અથવા કોઈ પ્રાણીને સ્પર્શે છે, અથવા અપ્રાકૃતિક કામવાસના સંતોષવાના હેતુસર પોતાની સંમતિથી કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા પોતાને સ્પર્શવા દે છે, તેને કોઈપણ પ્રકારની કેદથી એવી મુદત માટે દંડિત કરવામાં આવશે જે ચૌદ વર્ષ સુધી લંબાઈ શકે, અને જે બે વર્ષથી ઓછી ન હોવી જોઈએ”; અને કલમ ૩૬૨ – “જે કોઈ અપ્રાકૃતિક કામવાસના સંતોષવાના ઇરાદાથી તે હેતુસર, તે વ્યક્તિની

સ્વતંત્ર અને સમજપૂર્વકની સંમતિ વિના, કોઈ વ્યક્તિને સ્પર્શે છે, તેને કોઈપણ પ્રકારની કેદથી એવી મુદત માટે દંડિત કરવામાં આવશે જે આજીવન સુધી લંબાઈ શકે અને જે સાત વર્ષથી ઓછી ન હોવી જોઈએ, અને તે દંડ માટે પણ જવાબદાર રહેશે.” પ્રારંભિક અહેવાલમાં લોર્ડ મેકોલેએ મસૂદા સંહિતા અંગે નોંધ ૧૩ માં આ કલમોને ટિપ્પણી વિના પરિષદમાં રહેલા લોર્ડશીપના વિચારાધીન રાખી, આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે:

“કલમો ૩૬૧ અને ૩૬૨ એવા ઘૂણાસ્પદ પ્રકારના ગુનાઓને સંબંધિત છે કે જેના વિષયમાં શક્ય તેટલું ઓછું કહેવું ઇચ્છનીય છે. આ ગુનાઓ માટે અમે જે બે કલમોનો ઉપબંધ કર્યો છે, તે બાબતે કાઉન્સિલમાં તેમના લોર્ડશીપના નિર્ણય પર અમે કોઈ ટિપ્પણી કર્યા વિના છોડીએ છીએ. અમે, મુખ્ય લખાણમાં હોય કે નોંધોમાં, એવું કંઈપણ સમાવેશ કરવા ઇચ્છતા નથી કે જે આ તર્કવિરુદ્ધિકારક વિષય પર જાહેર ચર્ચાને જન્મ આપે; કારણ કે અમારું સ્પષ્ટ મંતવ્ય છે કે આવી ચર્ચાથી સમાજની નૈતિકતાને જે નુકસાન પહોંચશે તે, મહાન પરિમાણ સાથે ઘડાયેલ વિધાનાત્મક ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થનારા સંભવિત લાભ કરતાં ઘણું વધારે હશે.” [શરીર વિરુદ્ધના ગુનાઓ અંગેની નોંધ એમ, ભારતીય કાનૂન આયોગના ૧૮૩૭ ના અહેવાલમાં, ૧૪ ઓક્ટોબર, ૧૮૩૭.] તેમ છતાં, રેપ કમિશનર’સ ખંડ ૨૮ માં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે આ કલમો તથા ટિપ્પણીઓના અભાવે “અત્યંત અયોગ્ય અસ્પષ્ટતા” સર્જી હતી. કેટલાક સભ્યોએ નોંધ્યું હતું કે આ વિષયક વર્તમાન કાનૂન મૃત અક્ષર સમાન છે અને એ પણ કે ઉક્ત ગુનો મેસેચ્યુસેટ્સના સુધારેલ કાયદાઓમાં કઢાઈ ગયો હતો અને ફ્રેન્ચ દંડ સંહિતામાં પણ દેખાતો નથી, જો સુધી પીડિતની ઉંમર ૧૦ વર્ષથી ઓછી ન હોય.

“૪૫૧. કાનૂન આયોગના સભ્યોએ નિરીક્ષણ કર્યું છે કે કલમો ૩૬૧ અને ૩૬૨ ગુનાઓના એક ઘૂણાસ્પદ વર્ગ સાથે સંબંધિત છે, જેના વિષયમાં શક્ય તેટલું ઓછું કહેવું ઇચ્છનીય છે. તેથી, તેઓ તેમાં પ્રસ્તાવિત જોગવાઈઓ વિષે કોઈ ટિપ્પણી કર્યા વગર તેને કાઉન્સિલમાં

ગવર્નર-જનરલના નિર્ણય પર છોડી દે છે. શ્રી એ.ડી. કેમ્પબેલે, શ્રી બ્લેન સાથે સહમત રહી, તે ખોટી નાજુકતાની ટીકા કરી છે, જેણે તેમના મત મુજબ આ કલમોમાં અત્યંત અનુચિત અસ્પષ્ટતા પેદા કરી છે અને એ અનિશ્ચિત રાખ્યું છે કે શું તે માત્ર અશ્લીલ અયોગ્ય સ્વતંત્રતાઓ સુધી મર્યાદિત છે કે પછી દર્શાવેલ સ્વરૂપના ગુનાના વાસ્તવિક આચરણ સુધી વિસ્તરે છે.

જપર. અમને એટલું પૂરતું સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેનો હેતુ ગુનાના મૂળ પર પ્રહાર કરવાનો હતો, એ રીતે કે જે પ્રથમ કૃત્ય તે ગુનાની દિશામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેને, જો ન્યાયાધીશ યોગ્ય ગણે, તો વાસ્તવમાં સંપન્ન થયેલા ગુનાને જેવો જ દંડપાત્ર બનાવવામાં આવે. આ એક નવો સિદ્ધાંત છે, અને જો કમિશનરોએ ખાસ કરીને અહીં અવલોકિત ગુનાઓના સંદર્ભમાં તેમણે તેને કયા કારણસર સ્વીકાર્યો તે સમજાવ્યું હોત, તો વધુ યોગ્ય બન્યું હોત. અમારું માનવું છે કે પ્રશ્નમાં આવેલી કલમો સામે એક અત્યંત ગંભીર આક્ષેપ છે, કારણ કે “સ્પર્શ કરે છે” શબ્દના અર્થક્ષેત્રમાં આવી શકે તેવા અત્યંત ક્ષુદ્રક કૃત્ય માટે પણ જો કોઈ વ્યક્તિને આવા ઘૃણાસ્પદ આક્ષેપનો ભોગ બનવું પડે અને તેના આધારે જાહેર વિચારણાની અપકીર્તિ સહન કરવી પડે, તો આ કલમો અપવાદારોપણ માટે માર્ગ પ્રસસ્ત કરશે.

જપ૩. કર્નલ સ્લીમન આ બન્ને જોગવાઈઓનો લોપ કરવાની સલાહ આપે છે, કારણ કે તેમના મત મુજબ પ્રકૃતિ વિરુદ્ધના અપરાધોને સમાજની નિંદા પર મૌનરૂપે છોડી દેવું સર્વોચ્ચ યોગ્ય છે. આ સૂચનને બળ આપવા માટે એટલું નોંધવું યોગ્ય રહેશે કે આ વિષયક અસ્તિત્વમાં રહેલો કાયદો લગભગ નિષ્પ્રભ બની ગયો છે, જે વાત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ત્રણ વર્ષમાં કલકત્તાની નિઝામત અદાલત સમક્ષ માત્ર છ કેસો આવ્યા હતા, જોકે અમને ભય છે કે પ્રશ્નાધીન આ ઘૃણાસ્પદ અપરાધની આવર્તનતા “યથાવત્ રહે છે”, જેમ શ્રી એ.ડી. કેમ્પબેલ કહે છે, “આ ધરતી પરનો એક ભયાનક કલંક.”

૪૫૪. અમે નોંધીએ છીએ કે શ્રી લિવિંગસ્ટોન લુઇઝિયાના માટેની પોતાની સંહિતામાં આ સ્વરૂપના ગુનાઓનો કોઈ ઉલ્લેખ કરતા નથી, અને તેઓ મેસેચ્યુસેટ્સના સુધારેલા કાયદાઓમાં પણ બાકાત રાખવામાં આવ્યા છે, જેમાં “વ્યક્તિઓના જીવન અને શરીર વિરુદ્ધના ગુનાઓ” વિષયક અધ્યાય અંગ્રેજી ફોજદારી કાયદા આયોગના રમા અહેવાલ સાથે સંલગ્ન છે. ફ્રેન્ચ દંડ સંહિતા મુજબ, આ વર્ણનના ગુનાઓ કાયદાના વ્યાપમાં આવતા નથી, જો સુધી તે હિંસા દ્વારા કરવામાં આવ્યા હોય અથવા કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોય; પરંતુ ભોગવનારની ઉંમર દસ વર્ષથી ઓછી હોય તો તેનો અપવાદ છે.” [કાયદા વિષયક ટિપ્પણીમાં, ૧૮૪૮ના અહેવાલમાં, ૩૬૧ અને ૩૬૨ નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.]

૩૮. હાલ જે રીતે અસ્તિત્વમાં છે તે મુજબનો કાયદો વિધાન પરિષદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ગવર્નર જનરલે તેને ૬.૧૦.૧૮૬૦ ના રોજ મંજૂરી આપી હતી. જેના કાર્યક્ષેત્રમાં આવતા કૃત્યો અંગેની સમજ અપ્રજનનાત્મક (ખાનુર) માંથી ચૌન સંભોગના અનુકરણરૂપ (એ.આઈ.આર. ૧૮૬૮ ગુજ ૩૫૨) અને ત્યારબાદ ચૌન તર્કવિરુદ્ધતા (એ.આઈ.આર. ૧૮૬૩, ૧૮૯૧ ફિ એલ.જે. ૪૮૮) સુધી બદલાઈ છે. ચુકાદાઓમાં તેનું દૃષ્ટાંત આપવામાં આવ્યું છે:

આર. વિ. જેક્બ્સ (૧૮૧૭), રસ. એન્ડ રાય. ૩૩૧, સી. સી. આર. – સોડોમીનો ગુનો માત્ર ગુદામાર્ગે જ થઈ શકે. ગોવિંદરાજુલા ઈન રે. (૧૮૮૬) ૧ વીર ૩૮૨ – મોંમાં શિશ્ન દાખલ કરવું આઈ.પી.સી. હેઠળ ગુનો ગણાશે નહીં. ખાનુ વિ. એમ્પરર એ.આઈ.આર. ૧૮૨૫ સિંદ ૨૮૬.

આ કેસમાં મુખ્ય મુદ્દો એ છે કે શું આરોપીએ (જે ગોમોરાહના પાપરૂપ ‘કોઈટસ પેર ઓસ’ એક નાનકડા બાળક સાથે કર્યાનો, અને જેમાં તે બાળક તેની ઉપર થયેલા કૃત્યમાં નિર્દોષ સહભાગી હતો, એવો સ્પષ્ટ રીતે દોષિત છે) તેથી કરીને , . હેઠળ ગુનો કર્યો છે કે નહીં. , . એવી કેટલીક વ્યક્તિઓને દંડનીય ઠરાવે છે, જે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, મનુષ્યો સાથે શારીરિક સંભોગ કરે છે. અત્રે કરાયેલ કૃત્ય શું શારીરિક સંભોગનું એક સ્વરૂપ ગણાય? જો એવું હોય, તો તે

સ્પષ્ટપણે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ છે, કારણ કે શારીરિક સંભોગનો સ્વાભાવિક હેતુ એવો છે કે તેમાં માનવ પ્રજનનની શક્યતા હોવી જોઈએ, જ્યારે ‘કોઈટસ પેર ઓસ’ના કિસ્સામાં તે અશક્ય છે.

“સમાગમને સ્વતંત્ર સંસ્થાના સભ્યો દ્વારા થતી પરસ્પર વારંવારની ક્રિયા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય. તે પછી વાણિજ્યિક વ્યવહારનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે; ભાર પારસ્પરિકતા પર મૂકવામાં આવે છે ”.

“રૂપકરૂપે ‘ઈન્ટરકોર્સ’ શબ્દ, ‘કોમર્સ’ શબ્દની જેમ, સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના પરસ્પર સંબંધો માટે પણ વપરાય છે. અહીં પણ ‘ચોક્કસપણે’ નિર્ધારિત અને મર્યાદિત હેતુઓ માટે, એક જીવસૃષ્ટિનું બીજા સંગઠનના અંગ દ્વારા અસ્થાયી આગમન થાય છે. મુલાકાત લેનાર સંગઠનનો મુખ્ય હેતુ લૈંગિક પરાકાષ્ઠાના અનુસંધાનમાં નાડીઓના શમન દ્વારા ઉદ્ધાસપ્રાપ્તિ કરવો છે.” “પરંતુ, જ્યાં સુધી મુલાકાત લેનાર અંગ ઓછામાં ઓછું આંશિક રીતે મુલાકાત લેવાતી જીવસૃષ્ટિ દ્વારા આવરિત ન થાય, ત્યાં સુધી ઈન્ટરકોર્સ થતું નથી, કારણ કે ઈન્ટરકોર્સ પરસ્પરતા સૂચવે છે. પ્રશ્નને આ રીતે જોતાં એવું જણાય છે કે ગોમોરાહનો પાપ સોડોમીના પાપ કરતાં ઓછો શારીરિક સંભોગ નથી ”. ”

એ યાદ રાખવાનું છે કે , સિવાય , રેન્ડસ્ચુઅલ અવગણના દંડનીય જ નથી. ઇંગ્લેન્ડમાં અશ્લીલ આક્રમણો બહુ કડક રીતે દંડનીય છે. શક્ય છે કે , હેઠળ, કેટલીક બાબતોમાં સરળ આક્રમણ માટે ઇ.આર. સામે ફરિયાદ ચલાવી શકાય, પરંતુ તે સમાધેય ગુનો છે અને કોઈપણ સ્થિતિમાં પીડિતને કોઈ રીતે દંડિત કરી શકાય નહીં. શું એવું માનવું જોઈએ કે વિધાનમંડળનો આશય એવો હતો કે ટેગેલિનસ પોતાનો દુષ્ટ વ્યવસાય સંપૂર્ણ દંડમુક્તિ સાથે ચલાવે અને કદાચ સૈંકડો બાળકોને બગાડે અને દુર્વૃત્તિ તરફ દોરી જાય ?

આથી મને જરા પણ શંકા નથી કે કોટિયસ પર ઓસ તેથી દંડનીય છે

,."

ખાંડુ વિ. એમ્પરર ૩૫ કિ એલજે ૧૦૯૬ : (એ.આઈ.આર. ૧૯૩૪ લાહ ૨૬૧)–"બળદની નાક દ્વારા કરાયેલ શારીરિક સંભોગ એક અકુદરતી ગુનો છે, જે , . હેઠળ દંડનીય છે."

એ.આઈ.આર. ૧૯૬૮ ગુજ

આ કેસમાં ત્રણ આરોપી હતા. આરોપી નં. ૧ અને ૨એ અગાઉથી જ પ્રશ્નગત ાસ્પદ ગુનો, એટલે કે પીડિત છોકરાની ગુદા દ્વારા કરાયેલ શારીરિક સંભોગ, કર્યો હતો. છોકરાને ભારે પીડા થવા લાગી અને પરિણામે આરોપી નં. ૨ તે કૃત્ય કરવામાં સફળ થઈ શક્યો નહોતો. તેથી તેણે સ્વેચ્છાએ પ્રશ્નાસ્પદ પ્રશ્નગત કૃત્ય એવું કર્યું કે તેણે પોતાનું પુરૂષ અંગ છોકરાના મોઢામાં મૂક્યું અને વિર્યસ્રાવ પણ થયો હતો, જેને છોકરાએ ઊલટી કરીને બહાર કાઢવું પડ્યું હતું. ત્યાં વિચારણા માટે ઉદ્ભવેલો પ્રશ્ન એવો હતો કે શું બીજા આરોપીએ પોતાના પુરૂષ અંગનું છોકરાના મોઢાના છિદ્રમાં પ્રવેશ કરાવવું ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ ગુનો બને છે કે નહીં.

આ કૃત્ય વાસ્તવિક સહવાસેચ્છાનો પ્રતિસ્થાપક હતો અને તેથી તે . હેઠળ દંડનીય ગુનો ગણાય. પીડિતાના મુખમાં પુરૂષ લિંગનો પ્રવેશ થયો હતો. મુલાકાતે આવેલા અંગને મુલાકાત પામેલા અંગ દ્વારા આવરી લેવાયું હતું. તેથી પરસ્પરતા હતી; સંભોગનો અર્થ પરસ્પરતા સૂચવે છે. તેથી એવું કહી શકાય કે પ્રશ્નમાં આવેલું કૃત્ય કલમ ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો બનતું હતું. સ્પષ્ટીકરણ દ્વારા એ દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે માત્ર પ્રવેશ જ . માં ઉલ્લેખિત ગુનો રચવા માટે પૂરતો ગણાશે. શુદ્ધસ્રાવ, એટલે કે સંભોગનું પૂર્ણ કૃત્ય, પ્રશ્નમાં આવેલા ગુનાની રચના માટે આવશ્યક તત્વ નહોતું.

એ સાચું છે કે યૌન સંસર્ગ માત્ર ગર્ભાધાનના હેતુ માટે જ છે એવો સિદ્ધાંત જૂનો અને અપ્રસ્તુત થઈ ગયો છે. પરંતુ, સાથે સાથે કોઈપણ

વિરોધાભાસની હચકિયાટ વિના એવું કહી શકાય કે મોઢાનું ઢ્વાર સ્વભાવતઃ ચૌન અથવા કામસંસર્ગ માટે નિર્ધારિત નથી. તે દષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, ચૌન વાસના સંતોષવાના હેતુથી પીડિતાના મોઢામાં પુરૂષ અંગ મૂકવાનો આ કૃત્ય પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધનો કામસંસર્ગ ગણાય.

..

“૧૮. ભલે હું એવું ઠરાવું કે યોનિમાર્ગમાં કોઈ પ્રવેશ થયો ન હતો અને ચૌન કૃત્યો માત્ર જાંઘો વચ્ચે જ કરવામાં આવ્યા હતા, તેમ છતાં મને એવું લાગતું નથી કે પ્રતિવાદીઓ દંડ સંહિતા હેઠળની દોષિત ઠરાવટમાંથી બચી શકે. પ્રતિવાદીઓના વકીલ દલીલ કરે છે (આ દલીલમાં સરકારી વકીલ પણ તેમનો સમર્થન કરે છે) કે જાંઘો વચ્ચે કરવામાં આવેલ ચૌન કૃત્ય સંભોગ નથી. દલીલ એવી છે કે સંભોગ માટે મુલાકાત લેવાયેલા અંગ દ્વારા પુરૂષ અંગને ઘેરી લેવો આવશ્યક છે; અને જાંઘો વચ્ચેના ચૌન કૃત્યના પ્રસંગમાં પ્રવેશની કોઈ શક્યતા નથી.

૧૯. ‘ઇન્ટરકોર્સ’ શબ્દનો અર્થ ‘લૈંગિક સંબંધ’ થાય છે (કન્સાઇઝ ઓક્સફર્ડ ડિક્શનરી). ખાનુસુ વિ. એમ્પરર એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ સિંધ ૨૮૬ માં ‘ઇન્ટરકોર્સ’ શબ્દના અર્થનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો: ઇન્ટરકોર્સને સ્વતંત્ર સંગઠનના સભ્યો વચ્ચેની પરસ્પર અને વારંવાર થતી ક્રિયા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય. ત્યારબાદ વ્યાપારી ઇન્ટરકોર્સ, સામાજિક ઇન્ટરકોર્સ વગેરેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે; અને પછી આવું દર્શાય છે: રૂપક દ્વારા ઇન્ટરકોર્સ શબ્દ, કોમર્સ શબ્દની જેમ, સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના સંબંધો માટે લાગુ પડે છે. અહીં પણ એક સંગઠનના સભ્ય દ્વારા બીજા સંગઠન પાસે, નિશ્ચિત રીતે નિર્ધારિત અને મર્યાદિત હેતુઓ માટે, અસ્થાયી મુલાકાત થાય છે. મુલાકાત લેતા સંગઠનનો મુખ્ય હેતુ લૈંગિક ઉત્તેજનાના પરિણામે નસોમાં થતી શૈથિલ્યાવસ્થાના સાધન દ્વારા આનંદપ્રાપ્તિ કરવો છે. પરંતુ જ્યાં સુધી મુલાકાત લેતા સભ્યને મુલાકાત લેવાતા સંગઠન દ્વારા ઓછામાં ઓછો

ભાગતઃ આવરી લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ઇન્ટરકોર્સ થતો નથી, કારણ કે ઇન્ટરકોર્સમાં પરસ્પરતા અંતર્ભૂત છે.

તેથી, ઇન્ટરકોર્સ થયો છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે એ બાબતનો વિચાર કરવો જરૂરી છે કે મુલાકાત લેતું અંગ મુલાકાત લેવાતા સંગઠન દ્વારા ઓછામાં ઓછું ભાગતઃ આવરી લેવાયું છે કે નહીં. જાંઘો વચ્ચેના ઇન્ટરકોર્સમાં, મુલાકાત લેતું પુરુષ અંગ મુલાકાત લેવાયેલા અંગ દ્વારા, એટલે કે જાંઘો દ્વારા, ઓછામાં ઓછું ભાગતઃ આવરી લેવાય છેઃ જાંઘો એકબીજા સાથે જોડેલી અને કસી રાખવામાં આવે છે.

૨૦. ત્યારબાદ પ્રવેશ અંગે. સંક્ષિપ્ત ઑક્સફર્ડ ડિક્શનરીમાં 'પ્રવેશ કરવો' શબ્દનો અર્થ 'અંદર અથવા મારફતે પ્રવેશ મેળવવો, પસાર થવું' એવો થાય છે. જ્યારે પુરુષ અંગને ભેગી અને કસીને રાખેલી જાંઘો વચ્ચે મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે શું પ્રવેશ થતો નથી? 'મૂકવું' શબ્દનો અર્થ સ્થાન આપવું, ફિટ કરવું, ધકેલવું એવો થાય છે. તેથી, જો પુરુષ અંગને જાંઘો વચ્ચે 'મૂકવામાં' આવે અથવા 'ધકેલવામાં' આવે, તો અકુદરતી ગુનો રચવા માટે 'પ્રવેશ' થયેલો ગણાય.

૨૧. દંડ સંહિતામાં અપ્રાકૃતિક ગુનાની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે; જે કોઈ સ્વેચ્છાએ કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરે છે, તે અપ્રાકૃતિક ગુનો કરે છે. જાંઘોની વચ્ચે સંભોગ કરવાનું કૃત્ય પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ ગણાય છે. તેથી બીજા વ્યક્તિની જાંઘોની વચ્ચે પુરુષ અંગ દાખલ કરીને સંભોગ કરવો અપ્રાકૃતિક ગુનો છે. આ સંદર્ભમાં, નોંધવું યોગ્ય છે કે આ કૃત્ય "લૈંગિક સંભોગ" છે અને તે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગનું કૃત્ય છે."

૨૨. આ પ્રશ્ન અંગે અંગ્રેજી કાયદામાં જે સ્થિતિ છે તે બાબત મારા ધ્યાન પર લાવવામાં આવી છે. રેક્સ વિ. સેમ્યુઅલ જેક્બ્સ (૧૮૧૭) રસ એન્ડ રાય ૩૮૧ સીસીઈ નો જૂનો નિર્ણય એવું પ્રતિપાદિત કરે છે કે

મોઢા મારફતે પ્રવેશ અંગ્રેજી કાયદા હેઠળ સોડોમીના ગુના સમાન ગણાતો નથી. તેથી વકીલ દલીલ કરે છે કે જાંઘોની વચ્ચેનો શારીરિક સંસર્ગ પણ દંડ સંહિતાની કલમ હેઠળ ગુનો બની શકે નહીં. સિરકાર વિ. ગુલા માચથિયન પિલ્લૈ ચૈથુ માહો. માથુ ૧૯૦૮ ટીએલઆર ખંડ ૧૪ પરિશિષ્ટ ૪૩ માં ત્રાવણકોર વડી અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠે એવું ઠરાવ્યું હતું કે કોઈ વ્યક્તિના મોઢામાં શારીરિક સંસર્ગ કરવો દંડ સંહિતાની કલમ હેઠળ ગુનો છે. સંક્ષિપ્ત ચુકાદામાં વિદ્વાન ન્યાયાધીશોએ એવું ઠરાવ્યું કે સોડોમી, બગરી અને બેસ્ટિયાલિટી જેવા શબ્દોની વ્યાખ્યા પર આધારિત અંગ્રેજી ધારાકીય કાયદો અને અંગ્રેજી ગ્રંથોનો ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક હતો; અને કલમમાં વપરાયેલા શબ્દો અત્યંત સરળ અને પુરતા વ્યાપક છે જેથી પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ કોઈપણ દૈહિક સંસર્ગને તેના વ્યાપમાં આવરી લઈ શકાય. આ પ્રશ્ન અંગેનો દષ્ટિકોણ એવો પણ છે કે કલમના શબ્દો સરળ અને પૂરતા વ્યાપક છે જેથી પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ કોઈપણ કામુક સંસર્ગને તેના વ્યાપમાં સમાવી શકાય. અન્ય વ્યક્તિની જાંઘોની વચ્ચે સંસર્ગ કરવો “પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ સંસર્ગ” છે. (૧૯૮૨) ૩ એસસીસી ૯ – જ્યારે અપીલકર્તા, જેને ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ એવો ગુનો કર્યો હોવાનું આરોપિત કરવામાં આવ્યો હતો, તેણે પોતાના ઘરે સિરિન્જ લેવા આવેલા એક નાનાં છોકરાં પર તે કૃત્ય કર્યું હોવાનો આક્ષેપ હતો, ત્યારે અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું:

“૩. ગુનો ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો છે, જે ચૌન તર્કવિરુદ્ધતાનો સંકેત આપે છે. તેનો ઉપયોગ લગભગ થયો હોવાનું જણાય છે. ન તો સ્વચ્છંદ સમાજની કલ્પનાઓએ અને ન તો અમુક દેશોમાં સમલૈંગિકતા ગુનો રહેતી નથી એ હકીકતે અમારી વિચારસરણીને પ્રભાવિત કરી છે. તેમ છતાં, સજાના પ્રમાણનું નિર્ધારણ કરવા માટે આ કૃત્યની અધોગતિનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે, મામલાના તમામ પાસાઓ ધ્યાનમાં રાખવા આવશ્યક છે. અમને લાગે છે કે સજામાં ફેરફાર કરવાની કંઈક અવકાશ છે. ગુનાના સ્વરૂપ અને સજાના પ્રમાણ સંબંધિત પ્રશ્નને સ્પર્શતા તમામ સંબંધિત પાસાઓનું પરીક્ષણ કર્યા પછી, અમે મૂળભૂત

સજાને ૬ મહિનાની કઠોર કેદ સુધી ઘટાડીએ છીએ. સજામાં આ ફેરફાર જેટલી હદ સુધી, અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે.” કેદાર નાથ એસ/ઓ ભગચંદ વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન, ૧૯૮૫ (૨) ૬૦૮૫એલએન ૫૬૦ માં, રાજસ્થાન વડી અદાલતે અવલોકન કર્યું:

“૧૯. અહેવાલ (આંક પી. ૨૪) દર્શાવે છે કે ગુદામાર્ગનો સ્વેચ્છ શુદ્ધિ માટે હકારાત્મક હતો, જે માનવ-શુદ્ધિ સમાન હતો. મૃતકના ગુદામાર્ગમાં માનવ-શુદ્ધિની હાજરીને એ હકીકતનો નિશ્ચિત પુરાવો માનવામાં આવ્યો છે કે છોકરાને કુદરતી ક્રમવિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગનો ભોગ બનાવવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ સાથે, જે નીચલી અદાલતના વિદ્વાન ન્યાયાધીશે નોંધ્યો હતો, અમે સંમત છીએ, કારણ કે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓમાં, મૃતક, જે એક નાનો છોકરો હતો, તેના ગુદામાર્ગમાં માનવ-શુદ્ધિની હાજરીથી માત્ર એક જ નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે તેને કુદરતી ક્રમવિરુદ્ધ કૃત્યનો ભોગ બનાવવામાં આવ્યો હતો.” ૧૯૯૨ (૨) કાઇમ્સ ૪૫૫ માં, ઓડિશા વડી અદાલતે એવા એક કેસમાં, જેમાં એક પુરુષે ૬ વર્ષીય બાળકીના મોઢામાં પોતાનું જનનાંગ પ્રવેશિત કર્યું હતું, આ રીતે નિરીક્ષણ કર્યું:

“૮. , , હેઠળ દોષિતતા આકર્ષવા માટે તે સ્થાપિત થવું આવશ્યક છે કે (૧) આરોપીએ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે કામેચ્છાપૂર્વકનું સંસર્ગ કર્યું હતું, (૨) આવું સંસર્ગ પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ હતું, (૩) આરોપી દ્વારા કરાયેલ કૃત્ય સ્વૈચ્છિક રીતે કરવામાં આવ્યું હતું; અને (૪) પ્રવેશન થયું હતું. પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ કામેચ્છાપૂર્વકનું સંસર્ગ, હેઠળના ગુનાનો મૂળ સાર છે. આ કલમના સ્પષ્ટીકરણના બળે, કામેચ્છાપૂર્વકનું સંસર્ગ રચાય તે માટે, પ્રવેશનનું, ભલે તે અલ્પતમ હોય, પ્રમાણિત કરવું આવશ્યક છે. ઇંગ્લિશ કાયદા હેઠળ, સમાન પ્રકારનો ગુનો રચાય તે માટે કૃત્ય તેવા અંગમાં થયેલું હોવું જોઈએ જ્યાં સામાન્ય રીતે સોડોમી કરવામાં આવે છે. તે કાયદા અનુસાર, માનવ સાથેનું અપ્રાકૃતિક કામેચ્છાપૂર્વકનું સંસર્ગ સામાન્ય રીતે ગુદામાર્ગ દ્વારા પ્રવેશનમાં સમાયેલું હોય છે. આર. વિ. જેક્બ્સ : (૧૮૧૭) બી એન્ડ આર ૩૩૧ સીસીઆર માં અને ગોવિંદરાજુલુ ઇન રે (૧૮૮૬) ૧ વીર ૩૮૨ માં એવું

ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બાળકના મુખમાં કરાયેલ કૃત્યથી આ ગુનો રચાતો નથી. પરંતુ ખાનુ વિ. એમ્પરર : એઆઈઆર ૧૯૨૫ સિંધ ૨૮૬ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે મૌખિક સંભોગ આ કલમ હેઠળ દંડનીય છે.

૯. , , ની જોગવાઈઓ અનુસાર, જે કોઈ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે પ્રકૃતિના ક્રમવિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરે છે, તે ગુનો કરે છે. ઉપયોગમાં લેવાયેલા શબ્દો અત્યંત વ્યાપક છે અને પીડિતાના મોઢામાં પુરુષ અંગ દાખલ કરવાની જેવી ક્રિયા, જે તેની કામેચ્છા સંતોષવાના હેતુસર લૈંગિક સંભોગની આરંભક ક્રિયા હતી, તે , , હેઠળ દંડનીય ક્રિયા ગણાશે.

૧૦. કોર્પસ જ્યુરિસ સેકન્ડમ, વોલ્યુમ ૮૧, પૃષ્ઠ ૩૬૮-૩૭૦ માં, નીચે મુજબની ટિપ્પણીઓ કરવામાં આવી છે.-

“સોડોમીના ગુનાની કાયદેસર વ્યાખ્યાઓમાં વપરાયેલા શબ્દોનું ઘણીવાર વધુ વ્યાપક અર્થમાં નિર્વચન કરવામાં આવ્યું છે અને તે ગુનાની કોમન લૉ હેઠળની વ્યાખ્યાથી નિર્ભર નથી અથવા તેનાથી મર્યાદિત નથી, ઓછામાં ઓછું એટલું તો છે જ કે કોમન લૉના અમુક પ્રામાણિક સ્ત્રોતોમાં આપવામાં આવેલી સોડોમીની સંકુચિત વ્યાખ્યાથી તે નિર્ભર નથી, અને સામાન્ય રીતે એવો અર્થ કરવામાં આવે છે કે તેમાં મનુષ્ય સાથે હોય કે પશુ સાથે, અકુદરતી સંભોગના તમામ કૃત્યોનો સમાવેશ થાય છે. તેમ છતાં, અન્ય પ્રામાણિક મતોમાં વિપરીત અભિપ્રાય અપનાવવામાં આવ્યો છે અને એવું માનવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં કાયદાના શબ્દો પોતે જ શું સમાવેશ પામશે તે બાબતે સ્પષ્ટ નથી, ત્યાં કાયદામાં વપરાયેલા શબ્દો ગુનાની કોમન લૉ હેઠળની વ્યાખ્યાથી મર્યાદિત રહે છે.

વિધાનમંડળ માટે એવું જાહેર કરવું સક્ષમ છે કે અમુક કૃત્યોનું કરવું પ્રકૃતિ વિરુદ્ધના ગુનાનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે, ભલે તે કૃત્યો કોમન લૉ

હેઠળ તે ગુનો ન બનતા હોત, અને કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત પ્રકૃતિ વિરુદ્ધનો ગુનો આવશ્યક રીતે કોમન લૉ હેઠળના સોડોમીના ગુના સુધી મર્યાદિત નથી; પરંતુ કોમન લૉ હેઠળના ગુનાને દંડનીય બનાવતી વખતે, ગુનાનું સ્વરૂપ ધારણ કરાવનારા વિશિષ્ટ કૃત્યો કયા હશે તે કાયદામાં અલગથી નિર્દિષ્ટ કરવું વિધાનમંડળ માટે આવશ્યક નથી.

એવા કાયદાઓ હેઠળ કે જેમાં એવું જોગવ્યું હોય કે જે કોઈ પશુ સાથે કામસંભોગ કરે, અથવા શરીરના કોઈ પણ છિદ્રમાં, જાતીય અંગોને છોડીને, અન્ય સજીવ સાથે કામસંભોગ કરે, તે સોડોમીનો દોષિત ગણાશે, ત્યાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે કુન્નિલિંગસનું કૃત્ય ગુનો નથી, પરંતુ પુરૂષના જાતીય અંગને મોંમાં લેવું સોડોમી છે. બીજી બાજુ, આવા જ કાયદા હેઠળ એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જ્યાં સુધી આરોપીના જાતીય અંગનો સંબંધ ન આવે ત્યાં સુધી સોડોમીનો ગુનો બની શકતો નથી, પરંતુ તેના વિરુદ્ધનો પ્રામાણિક આધાર પણ ઉપલબ્ધ છે. એવા કાયદા હેઠળ કે જેમાં સોડોમીને પુરુષ દ્વારા પુરુષ સાથે, અથવા એ જ અકુદરતી રીતથી સ્ત્રી સાથે, પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધનું કામજ્ઞાન અને શારીરિક સંસર્ગ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવ્યું હોય, ત્યાં એવું માનવામાં આવ્યું છે કે સ્ત્રી દ્વારા સ્ત્રી સાથે આ ગુનો થઈ શકતો નથી. એવો કાયદો કે જેમાં એવું જોગવ્યું હોય કે જે કોઈ વ્યક્તિ મનુષ્ય કે પશુ સાથે જાતીય તર્કવિરુદ્ધતાનું કોઈ કૃત્ય અથવા આચરણ કરશે તેને દોષસિદ્ધિ પછી દંડ કરવામાં આવશે, તે માત્ર કામસંભોગ સંકળાયેલા બનાવો સુધી મર્યાદિત નથી, પરંતુ તે એવા બનાવો સુધી મર્યાદિત છે જેમાં ઓછામાં ઓછા એક પક્ષનું જાતીય અંગ સંકળાયેલું હોય. 'જાતીય તર્કવિરુદ્ધતા' શબ્દનો અર્થ એવો નથી કે પુરુષ દ્વારા પોતાની જાતીય તૃપ્તિ થાય તે આશયથી સ્ત્રીના શરીર સાથે કરવામાં આવેલ દરેક શારીરિક સ્પર્શ તેમાં આવે; પરંતુ કાયદાની નિંદા એવા અકુદરતી વર્તન સુધી મર્યાદિત છે, જે કરનાર માટે અસામાન્ય જાતીય તૃપ્તિ હાંસલ કરવા માટે કરવામાં આવે. એવા કાયદા હેઠળ કે જેમાં એવું જોગવ્યું હોય કે જે કોઈ વ્યક્તિ એક

વ્યક્તિના મોઢાને બીજી વ્યક્તિના જાતીય અંગ સાથે સંયોગ કરાવતા કૃત્યમાં ભાગ લેશે તે ગુનાનો દોષિત ગણાશે, જો કોઈ વ્યક્તિએ પોતાનું મોઢું બીજી વ્યક્તિના જનનાંગ પર મૂક્યું હોય તો તે કાયદાનો ભંગ કરનાર ગણાય છે, અને આ ગુનો વિપરીત લિંગની બે વ્યક્તિઓ દ્વારા પણ થઈ શકે છે. ”

૧૧. ‘સોડોમી’ ની કોઈ વૈધાનિક વ્યાખ્યા ન હોવા છતાં, તે એટલી વ્યાપક છે કે એ.આઈ.આર. ૧૯૬૩ ગુજ રપર માં વ્યક્ત કરાયેલા તથા ખાનુના કેસમાં ઉલ્લેખિત જેવા કોઈપણ કૃત્યને પોતાની અંદર સમાવી લે છે; મોઢાનું રંધ્ર, સ્વભાવતઃ, યૌન અથવા કામસંબંધ માટે નિર્ધારિત નથી. ‘ઈન્ટરકોર્સ’ ની વ્યાખ્યા સ્વતંત્ર સંગઠનના સભ્યો દ્વારા થતી પરસ્પર અને વારંવારની ક્રિયા તરીકે કરી શકાય. તેથી વ્યાપારી ઈન્ટરકોર્સનો પણ ઉલ્લેખ થાય છે; તેમાં ભાર પારસ્પરિકતા પર મુકવામાં આવે છે. રૂપકરૂપે ‘ઈન્ટરકોર્સ’ શબ્દ, ‘કોમર્સ’ શબ્દની જેમ, સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધો પર લાગુ કરવામાં આવે છે. અહીં પણ એક સંગઠનના સભ્ય દ્વારા બીજા સંગઠનમાં, નિશ્ચિત રીતે વ્યાખ્યાયિત અને મર્યાદિત હેતુઓ માટે, અસ્થાયી પ્રવેશ થાય છે. આવનારા સંગઠનનો મુખ્ય હેતુ, યૌન પરાકાષ્ઠાને અનુસરે તેવા નસોના શમન દ્વારા ઉદ્ધાસ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. પરંતુ, જો સુધી આવનાર સભ્યને મુલાકાત લેવાતા જીવ દ્વારા ઓછામાં ઓછો આંશિક રીતે આવરી લેવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી ઈન્ટરકોર્સ થતો નથી, કારણ કે ઈન્ટરકોર્સનો અર્થ પારસ્પરિકતા સૂચવે છે, અને આ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો ગોમોરાહનો પાપ સોડોમીના પાપ કરતાં ઓછો કામસંબંધ નથી. ખાનુના કેસમાં (સુપ્રા) આ પાસાઓને અત્યંત સ્પષ્ટતાથી ઉજાગર કરવામાં આવ્યા છે.

૧૨. સ્ટ્રાઉડના ન્યાયિક શબ્દકોશમાં, ‘બગરી’ શબ્દને સોડોમીનો સમાનાર્થી કહેવાયો છે. કે. જે. અચરના મેન્યુઅલ ઓફ લો ટર્મ્સ એન્ડ ફ્રેઝિસ (ન્યાયિક રીતે વ્યાખ્યાયિત) માં, ‘સોડોમી’ શબ્દનો અર્થ એવો દર્શાવવામાં આવ્યો છે કે, પ્રકૃતિના ક્રમના વિરુદ્ધ, કોઈ પુરુષ દ્વારા પુરુષ સાથે, અથવા એ જ પ્રકારની અપ્રાકૃતિક રીતથી સ્ત્રી સાથે, અથવા પુરુષ કે સ્ત્રી દ્વારા કોઈપણ રીતે પશુ સાથે કરવામાં આવેલ

શારીરિક સહવાસ. આને બગરી કહેવામાં આવે છે. લોહાણ વસંતલાલ દેવચંદના કેસમાં (ઉપરોક્ત) જેમ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું છે, તેમ સોડોમી એક પ્રજાતિ ગણાશે અને અપ્રાકૃતિક ગુનો એક વર્ગ ગણાશે. આ દ્રષ્ટિએ, આ બાબતમાં કોઈ શંકાને સ્થાન રહી શકતું નથી કે જે કૃત્ય અંગે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે કલમ ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય છે, .” સમાન મતો સ્ટેટ વિ. બાયા મુસામિયા, ૧૯૯૯ (૩) ગુજ એલ.આર. ૨૪૫૬ અને ઓરિસ્સા વડી અદાલતના મિહિર ઉપનામ ભીખારી ચરણ સાહુ વિ. સ્ટેટ ૧૯૯૨ ક્રિ એલ.જે. ૪૮૮ માં પણ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા હતા. તેમ છતાં, આ કેસોમાંથી “પ્રકૃતિના ક્રમના વિરુદ્ધ શારીરિક સહવાસ” તરીકે કૃત્યોનું વર્ગીકરણ કરવા માટે કોઈ એકરૂપ કસોટી મેળવવી શક્ય નથી. અમારી મતે, કલમના વ્યાપમાં આવતા કૃત્યોનો નિર્ધાર માત્ર કૃત્ય પોતે અને જે પરિસ્થિતિઓમાં તે કરવામાં આવ્યું હોય તે સંદર્ભે જ થઈ શકે. ઉપરોક્ત તમામ કેસો બિન-સંમતિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટપણે દબાણપૂર્ણ પરિસ્થિતિઓને સંબોધે છે અને જેમાં પીડિતાઓ સ્ત્રીઓ અથવા બાળકો હતા, તેમને ન્યાય પહોંચાડવાની અદાલતની તત્પરતાને, કલમનું કેવી રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું છે તેનું વિશ્લેષણ કરતી વખતે, અવગણવી શક્ય નથી. અમને આ અંગે શંકા છે કે પુખ્તવયના લોકો વચ્ચે સાબિત થયેલા સંમતિપૂર્ણ સહવાસના કેસમાં અદાલત સમાન રીતે નિર્ણય કરશે કે નહીં. તેથી, કયા કયા કૃત્યો આ કલમ હેઠળ આવરી લેવાશે તેની યાદી તૈયાર કરવી મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં, કલમના સ્પષ્ટ અર્થ અને વિધાન ઇતિહાસના પ્રકાશમાં, અમે ઠરાવીએ છીએ કે આઈ.પી.સી. સંમતિ હોવા કે ન હોવા છતાં લાગુ પડશે. અહીં ઉદ્દેશ કરવો પ્રાસંગિક છે કે આઈ.પી.સી. કોઈ વિશિષ્ટ લોકો, ઓળખ અથવા વલણને ગુનાહિત ઠરાવતું નથી. તે માત્ર અમુક કૃત્યોની ઓળખ કરે છે, જે કરવામાં આવે તો તે ગુનો બને છે. આવી મનાઈ, લિંગ-ઓળખ અને વલણને અવગણીને, જાતીય વર્તનનું નિયમન કરે છે.

૩૯. હવે અમે આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરીશું કે, પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ તેના પડકારને સમર્થન આપવા માટે હકીકતી આધારરચના મૂકી હોવા છતાં,

આઈ.પી.સી. સામેનો પડકાર સ્વીકારવામાં વડી અદાલત ન્યાયસંગત હતી કે નહીં. આ મુદ્દા પર વિચાર કરતાં પહેલાં કેટલાક પૂર્વનિર્ણયોનું અવલોકન કરવું યોગ્ય રહેશે. તામિલનાડુ વીજળી વપરાશ અથવા વેચાણ કર અધિનિયમ, ૨૦૦૩ સામેના પડકાર પર વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો. ૨૦૦૩નો અધિનિયમ સંવિધાનમાં અંકિત સમાનતાની જોગવાઈનો ભંગ કરે છે કે નહીં, તે પ્રશ્ન સાથે વ્યવહાર કરતાં, આ અદાલતે નીચે મુજબના અવલોકનો કર્યા હતા:

“જરૂરી દલીલો તથા વડી અદાલત સમક્ષ લેવામાં આવેલા આધારના અભાવે, અમે અપીલકર્તાઓ તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલ સાથે એ બાબતે સહમત થવાની સ્થિતિમાં નથી કે માત્ર એટલા માટે કે ૨૬ થયેલ અધિનિયમ, ૨૦૦૩ ના અધિનિયમ સાથે અસંગત છે, તેથી તે ભેદભાવપૂર્ણ સ્વભાવ ધરાવતું હોવાથી સ્વયં મનસ્વી અને ભારતના સંવિધાનની પરિસીમા બહારનું ગણાશે, એ આધારે કે કર લાદતી કલમ વિદ્યુત ઊર્જાના વેચાણ અને વપરાશ પર કર વસૂલવાની જોગવાઈ કરે છે, જ્યારે મુક્તિ અંગેની જોગવાઈ “વપરાશ માટે વેચવામાં આવેલી વીજળી” પરના કરમાંથી મુક્તિ આપવાનો અધિકાર આપતી હોવાનું દર્શાવે છે અને સ્વયં ઉત્પન્ન કરાયેલ તથા વપરાયેલી વિદ્યુત ઊર્જા પરના કરમાંથી મુક્તિ માટે તેની અનુરૂપ કોઈ જોગવાઈ કરતી નથી.” “સીમા સિલ્ક એન્ડ સારીઝ વિરુદ્ધ ડિરેક્ટોરેટ ઓફ એન્ફોર્સમેન્ટ (૨૦૦૮) ૫ એસસીસી ૫૮૦ ના કેસમાં, આ નામદાર કોર્ટે ફોરેન એક્સચેન્જ રેગ્યુલેશન એક્ટ (વિદેશી હૂંડિયામણ નિયમન અધિનિયમ), ૧૯૭૩ ની કલમ ૧૮(૨) અને (૩) ને આપવામાં આવેલા પડકારની વિચારણા કરી હતી, તેમજ સધર્ન પેટ્રોકેમિકલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વિરુદ્ધ ઇલેક્ટ્રિસિટી ઇન્સ્પેક્ટર (ઉપરોક્ત) ના ફકરા ૬૯, ૭૦ અને ૭૪ નો સંદર્ભ આપીને અવલોકન કર્યું હતું કે: “૮૦, આ અદાલતે કલમો અને (૩) ના , અને ૭૪ ના (ઉપરોક્ત) અને નોંધ્યું:

“આવા તથ્યાત્મક આધારનું નિવેદન કરવામાં આવ્યું ન હોવાથી, અમારો મત એવો છે કે ઉક્ત જોગવાઈને ભારતના બંધારણથી પર ગણાવી જાહેર કરવા માટે કોઈ મામલો સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો નથી.

૪૦. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજિ અત્યંત સંક્ષિપ્ત અને વિગતોવિહોણી હતી, કારણ કે એચ.આઈ.વી. નિવારણ માટે એમ.એસ.એમ. સમુદાયને લક્ષ્ય બનાવી તેના દ્વારા કરવામાં આવતા કાર્યની સંક્ષિપ્ત વિગતો આપ્યા સિવાય, રાજ્યની એજન્સીઓ દ્વારા લૈંગિક અલ્પસંખ્યકો પ્રત્યે દર્શાવવામાં આવેલા ભેદભાવપૂર્ણ વલણના બનાવોની વિગતો તથા તેના પરિણામે તેઓને મૂળભૂત માનવ અધિકારોથી વંચિત રાખવાના પ્રસંગોની વિગતો રજૂ કરવામાં તે દયનીય રીતે નિષ્ફળ ગઈ હતી. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ લૈંગિક અલ્પસંખ્યકો સામે જાહેર જનતા તથા જાહેર સત્તાધિકારીઓ દ્વારા થયેલા હેરાનગતિ અને હુમલાના બનાવોની વિગતો પણ રજૂ કરી નથી. માત્ર આરોગ્ય અને પરિવાર કલ્યાણ મંત્રાલય, એઈડ્સ નિયંત્રણ વિભાગની તરફથી આ અદાલત સમક્ષ દાખલ કરાયેલા સોગંદનામામાં ૪ એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે કે એફ.એસ.ડબ્લ્યુ. (સ્ત્રી યૌન કાર્યકરો) માં અંદાજિત એચ.આઈ.વી. પ્રસર ૪.૬૦% થી ૪.૯૪% છે, એમ.એસ.એમ. (પુરુષો સાથે યૌન સંબંધ રાખતા પુરુષો) માં ૬.૫૪% થી ૭.૨૩% છે અને આઈ.ડી.યુ. (ઇન્જેક્ટિંગ ડ્રગ વપરાશકર્તાઓ) માં ૯.૪૨% થી ૧૦.૩૦% છે. વર્ષ ૨૦૦૬ મુજબ એમ.એસ.એમ.ની કુલ વસ્તી ૨૫,૦૦,૦૦૦ જેટલી હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું હતું અને તેમાંના ૧૦% લોકો એચ.આઈ.વી.ના જોખમ હેઠળ છે. ઊંચા જોખમવાળા પુરુષો સાથે યૌન સંબંધ રાખતા પુરુષોની અંદાજિત સંખ્યાનો રાજ્યવાર વિભાગ સોગંદનામાના અનુચ્છેદ ૧૩ અને ૧૪ માં આપવામાં આવ્યો છે. અનુચ્છેદ ૧૯ માં વર્ષ ૨૦૦૯ મુજબ કુલ પ્રૌઢ વસ્તી, પ્રૌઢોમાં એચ.આઈ.વી.ના અંદાજિત પ્રસર અને એચ.આઈ.વી. સંક્રમણોની અંદાજિત સંખ્યાની રાજ્યવાર વિગતો આપવામાં આવી છે. આ વિગતો એ નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે સર્વથા અપૂરતી છે કે સમલૈંગિકો, ગે વગેરેને રાજ્ય અથવા તેની એજન્સીઓ દ્વારા અથવા સમાજ દ્વારા ભેદભાવપૂર્ણ વર્તનનો ભોગ બનાવવામાં આવી રહ્યા છે.

૪૧. કોઈ વિશિષ્ટ વર્ગીકરણ અસંવિધાનિક છે કે કેમ તે પ્રશ્ન પર રે: સ્પેશિયલ અદાલતો બિલ, ૧૯૭૮ (૧૯૭૯) ૧ એસસીસી ૩૮૦ માં વિચારણા કરવામાં આવી હતી. બંધારણીય પીઠના બહુમતીના વતી બોલતાં, ચંદ્રચૂડ, સીજે, એ ક્ષેત્રના વ્યાપ સાથે સંબંધિત અનેક પૂર્વદષ્ટાંતોનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને નીચેના સહિત અનેક પ્રતિપાદનો પર નિષ્કર્ષ આપ્યો હતો:

“૧. અનુચિત નો પ્રથમ ભાગ, જે આયરિશ બંધારણમાંથી સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો, ભારતના પ્રદેશોની અંદર આવેલા તમામ વ્યક્તિઓના નાગરિક અધિકારોની સમાનતાની ઘોષણા કરે છે. તે ગણરાજ્યવાદના મૂળભૂત સિદ્ધાંતને પ્રતિષ્ઠિત કરે છે. બીજો ભાગ, જે પ્રથમ ભાગનું અનુસંગ છે અને અમેરિકન બંધારણના ચૌદમા સુધારાના પ્રથમ વિભાગની અંતિમ કલમ પર આધારિત છે, તે નિર્દેશ કરે છે કે આવા તમામ વ્યક્તિઓને પક્ષપાતપૂર્ણ ભેદભાવ વિના તેમના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓના ઉપભોગમાં સમાન સંરક્ષણ સુનિશ્ચિત કરવામાં આવશે. તે સમાન કાયદાઓના સંરક્ષણનું આશ્વાસન છે, એટલે કે, એવા કાયદાઓ જે સમાન પરિસ્થિતિઓ હેઠળ તમામ વ્યક્તિઓ પર સમાન રીતે લાગુ પડે છે.

૨. રાજ્યએ, પોતાની શાસકીય સત્તાના પ્રયોગમાં, પોતાની નીતિઓને અમલમાં મૂકવા માટે નિશ્ચિત હેતુઓ સિદ્ધ કરવા તેના પ્રદેશની અંદર આવેલા વ્યક્તિઓના વિવિધ સમૂહો અથવા વર્ગો પર ભિન્ન રીતે અમલમાં આવે એવા કાયદા બનાવવાની આવશ્યકતા હોય છે, અને તે હેતુસર આવા કાયદાઓને આધીન બનાવવાનાં વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓ વચ્ચે ભેદ કરવાના તથા તેમનું વર્ગીકરણ કરવાના વ્યાપક અધિકારો તેને હોવા જ જોઈએ.

૩. રાજ્યને તેના કાયદાઓનું સમાન રક્ષણ પ્રદાન કરવા માટેનો બંધારણીય આદેશ એવો હેતુ નિર્ધારિત કરે છે, જે કોઈ ચોક્કસ સૂત્રની રચના અને અમલ દ્વારા સિદ્ધ કરી શકાય તેમ નથી. તેથી, વર્ગીકરણ

માટે વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓને સંપૂર્ણપણે અથવા વૈજ્ઞાનિક રીતે બહાર રાખવા કે સમાવેશ કરવા જેવી ચોક્કસ પદ્ધતિ રચાયેલી હોવી આવશ્યક નથી. અદાલતોએ ભ્રામક ચોકસાઈ પર આગ્રહ રાખવો જોઈએ નહીં અથવા કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં વર્ગીકરણની માન્યતા નક્કી કરવા માટે સિદ્ધાંતવાદી કસોટીઓ લાગુ કરવી જોઈએ નહીં. જો વર્ગીકરણ સ્પષ્ટપણે મનમાની ન હોય, તો તે ન્યાયસંગત ગણાય છે.

૪. બાંહેધરીના આધારરૂપ સિદ્ધાંત એવો નથી કે કાયદાના એકસરખા નિયમો ભારતીય પ્રદેશની અંદરના તમામ વ્યક્તિઓ પર લાગુ પડવા જોઈએ અથવા પરિસ્થિતિઓના ભેદને અવગણીને તેમને એકસરખા ઉપાયો ઉપલબ્ધ કરાવવા જોઈએ. તેનો અર્થ માત્ર એટલો જ છે કે સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલાં તમામ વ્યક્તિઓ સાથે, અપાયેલ અધિકારલાભો અને લાદવામાં આવેલી જવાબદારીઓ બંને બાબતોમાં, સમાન વર્તન થવું જોઈએ. સમાન કાયદાઓ એકસરખી પરિસ્થિતિમાં આવેલા તમામ પર લાગુ પાડવા જરૂરી થાય, અને જો વિધાનના વિષયવસ્તુ સંબંધે તેમની સ્થિતિ સારભૂત રીતે સમાન હોય, તો એક વ્યક્તિ અને બીજી વ્યક્તિ વચ્ચે કોઈ ભેદભાવ હોવો જોઈએ નહીં.

૫. વર્ગીકરણની પ્રક્રિયા દ્વારા, રાજ્ય પાસે એ નિર્ધારિત કરવાની સત્તા હોય છે કે કાનૂન બનાવવાના હેતુઓ માટે અને કોઈ વિશિષ્ટ વિષય પર રચાયેલા કાયદાના સંબંધમાં કોને એક વર્ગ તરીકે માનવામાં આવવો જોઈએ. નિઃસંદેહ, આ સત્તા અમુક અંશે કેટલીક અસમાનતા ઉત્પન્ન કરે તેવી શક્યતા છે; પરંતુ જો કોઈ કાયદો સુસ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત અનેક વર્ગોની સ્વતંત્રતાઓ સાથે વ્યવહાર કરતો હોય, તો તે અન્ય વ્યક્તિઓને લાગુ પડતો નથી એટલા આધારે તેને સમાન સંરક્ષણના ઈનકારના આક્ષેપ માટે ખુલ્લો ગણાવી શકાય નહીં. તેથી વર્ગીકરણનો અર્થ એવા વર્ગોમાં વિભાજન થાય છે કે જેઓનો એક પદ્ધતિબદ્ધ સંબંધ હોય છે, જે સામાન્ય રીતે સામાન્ય ગુણધર્મો અને લક્ષણોમાં જોવા મળે છે. તે ચુકિતસંગત આધારને અનુમાનિત કરે છે અને તેનો અર્થ કેટલાક વ્યક્તિઓ અને વર્ગોને મનસ્વી રીતે એકત્રિત કરી દેવાનો નથી.

૬. સમાજની જરૂરિયાતો અને તાત્કાલિકતાઓ અનુસાર તથા અનુભવથી સૂચિત થાય તે પ્રમાણે કાયદો વર્ગોનું નિર્માણ કરી શકે છે અને તેમને અલગ પાડી શકે છે. તે દુષ્પ્રભાવની માત્રાને પણ માન્યતા આપી શકે છે, પરંતુ વર્ગીકરણ ક્યારેય મનસ્વી, કૃત્રિમ અથવા ટાળણાત્મક હોવું જોઈએ નહીં.

૭. વર્ગીકરણ મનસ્વી ન હોવું જોઈએ, પરંતુ તે તર્કસંગત હોવું જોઈએ; અર્થાત્, તે માત્ર એવા કેટલાક ગુણો અથવા લક્ષણો પર આધારિત ન હોવું જોઈએ, જે સાથે જૂથબદ્ધ કરવામાં આવેલ તમામ વ્યક્તિઓમાં જોવા મળે છે અને બહાર રાખવામાં આવેલ અન્ય વ્યક્તિઓમાં જોવા મળતા નથી, પરંતુ તે ગુણો અથવા લક્ષણોનો કાયદેસરની જોગવાઈના ઉદ્દેશ સાથે વાજબી સંબંધ હોવો આવશ્યક છે. આ કસોટી પાર કરવા માટે બે શરતો પૂર્ણ થવી આવશ્યક છે, એટલે કે, (૧) વર્ગીકરણ એવી બુદ્ધિગમ્ય ભિન્નતા પર આધારિત હોવું જોઈએ, જે સાથે જૂથબદ્ધ કરવામાં આવેલાને અન્યોથી અલગ પાડે છે, અને (૨) તે ભિન્નતાનો અધિનિયમ દ્વારા સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ સાથે તર્કસંગત સંબંધ હોવો જોઈએ.

૮. જે ભેદક લક્ષણ વર્ગીકરણનો આધાર બને છે અને અધિનિયમનો હેતુ છે, તે બે જુદી બાબતો છે અને આવશ્યક એ છે કે તેમના વચ્ચે સંબંધસૂત્ર હોવું જોઈએ. સંક્ષેપમાં, જ્યારે સમાન પરિસ્થિતિમાં રહેલી અન્ય અનેક વ્યક્તિઓમાંથી મનસ્વી રીતે પસંદ કરાયેલ વ્યક્તિઓને પ્રદાન કરવાનાં વિશેષાધિકારો અથવા તેમના પર લાદવાનાં પ્રસ્તાવિત બોજાઓના સંબંધમાં વર્ગભેદી ભેદભાવને પ્રતિબંધિત કરે છે, ત્યારે તે વિધાનના હેતુસર વર્ગીકરણને પ્રતિબંધિત કરતું નથી, શરતે કે ઉપર દર્શાવેલ અર્થમાં એવું વર્ગીકરણ મનસ્વી ન હોય.

૯. જો વિધાનની નીતિ સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત હોય અને તે નીતિને કાર્યક્ષમ રીતે અમલમાં મૂકવાની પદ્ધતિ તરીકે કોઈ વહીવટી સંસ્થા અથવા અધિકારીઓના મંડળને અમુક વર્ગો અથવા વ્યક્તિઓના જૂથો પર કાયદાનો પસંદગીપૂર્વક અમલ કરવા માટેનો વિવેકાધિકાર

અધિનિયમ દ્વારા સોંપવામાં આવ્યો હોય, તો તે અધિનિયમને પોતે ભેદભાવપૂર્ણ વિધાન તરીકે નિંદનીય ગણાવી શકાય નહિ. આવા કિસ્સાઓમાં, કાર્યપાલિક સંસ્થાને અપાયેલી સત્તામાં એ ફરજનો પણ સમાવેશ થશે કે તે અધિનિયમમાં દર્શાવાયેલા ઉદ્દેશને અનુરૂપ રીતે વિધાનના વિષયવસ્તુનું વર્ગીકરણ કરે. જો વહીવટી સંસ્થા વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓનું વર્ગીકરણ એવા આધાર પર કરે કે જેનો વિધાનમંડળના ઉદ્દેશ સાથે કોઈ યુક્તિસંગત સંબંધ ન હોય, તો સમાન સંરક્ષણની જોગવાઈના ભંગરૂપ હોવાથી તેની કાર્યવાહી રદ કરી શકાય. બીજી બાજુ, જો અધિનિયમ પોતે કોઈ નિશ્ચિત નીતિ અથવા ઉદ્દેશ પ્રગટ કરતો ન હોય અને તે બીજા કોઈને પોતાની મરજી મુજબ પસંદગી કરવાની સત્તા આપે, તો અધિનિયમનો જેમ અમલ કરવામાં આવ્યો હોય તેની પરવા કર્યા વિના, તે અધિનિયમ તેના મુખપૃષ્ઠ પરથી જ ભેદભાવપૂર્ણ ગણાશે.

૧૦. વહીવટી સત્તાધિકારીને વિવેકાધીન સત્તાઓ પ્રદાન કરતો કોઈ કાયદો સંવિધાનસંગત રીતે માન્ય છે કે નહીં, તેનો નિર્ણય એ અનુમાનના આધારે કરવો જોઈએ નહીં કે એવી સત્તા, તેને સોંપવામાં આવેલ વિવેકનો ઉપયોગ કરતાં, મનસ્વી રીતે વર્તશે. કાયદા દ્વારા અપાયેલી સત્તાનો દુરુપયોગ થતો હોય છે; પરંતુ માત્ર એવી આશંકાના કારણે કાયદાની માન્યતા પડકારી શકાય નહીં. વિવેકાધીન સત્તા અનિવાર્ય રીતે ભેદભાવપૂર્ણ સત્તા નથી.

૧૧. વર્ગીકરણમાં આવશ્યક રીતે વર્ગીકૃત કરવામાં આવેલા વ્યક્તિઓ અને તે વર્ગના સભ્યો ન હોય તેવા અન્ય વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદ અથવા ભિન્નતા સ્થાપિત કરવાની પ્રક્રિયા સામેલ હોય છે. વર્ગીકરણનું મૂળ તત્વ એ છે કે કોઈ વર્ગ પર એવી ફરજો અને બોજાઓ મૂકવામાં આવે છે, જે સામાન્ય જનતા પર રહેલા બોજાઓ અને ફરજોથી ભિન્ન હોય છે. વાસ્તવમાં, વર્ગીકરણની મૂળ કલ્પના જ અસમાનતાની છે; તેથી એટલું તો સ્વયંસ્પષ્ટ છે કે માત્ર અસમાનતા હોવાનો તથ્ય માત્રથી કોઈ પણ રીતે બંધારણીયતાનો પ્રશ્ન નિર્ધારિત થતો નથી.

૧૨. શું નિશ્ચિત વર્ગોના વિચારણા માટે વિશેષ પ્રક્રિયાનું પ્રાવધાન કરતો કોઈ અધિનિયમ ભેદભાવપૂર્ણ છે અને નું ઉદ્ધંધન કરતો છે કે નહીં, તે દરેક કેસમાં તે પ્રશ્ન ઉદ્ભવે ત્યારે જ નક્કી કરવાનું રહે છે, કારણ કે બધા કેસોમાં લાગુ પડે એવો કોઈ સામાન્ય નિયમ સુરક્ષિત રીતે નિર્ધારિત કરી શકાતો નથી. નિશ્ચિત પરિસ્થિતિઓમાં કાયદાની કાર્યપદ્ધતિનું વ્યવહારુ મૂલવણી કરવું આવશ્યક છે.

૧૩. કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનો નિયમ જેટલો જ વિષયવસ્તુ કાયદાના કોઈપણ નિયમના પરિધિમાં આવે છે અને સમાન સ્થિતિમાં આવેલા તમામ મુકદ્દમાબાજોને રાહત મેળવવા તથા બચાવ માટે સમાન રક્ષણ સાથે અને ભેદભાવ વિના એ જ પ્રક્રિયાત્મક હકોનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે તે આવશ્યક છે.”

૪૨. જે લોકો સામાન્ય ક્રમમાં શારીરિક સહવાસ કરે છે અને જે લોકો પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધ શારીરિક સહવાસ કરે છે તેઓ જુદા જુદા વર્ગો રચે છે અને પછીના વર્ગમાં આવતી વ્યક્તિ એવો દાવો કરી શકતી નથી કે તે દુર્લભતા અને તર્કવિરુદ્ધ વર્ગીકરણથી પીડાય છે. આ જોગવાઈ તો માત્ર વિશિષ્ટ ગુનાની વ્યાખ્યા કરે છે અને તે માટે એવી સજાની જોગવાઈ કરે છે, જે ફોજદારી પ્રક્રિયાની જોગવાઈઓ તથા અન્ય સંબંધિત કાયદાઓ મુજબ ચલાવવામાં આવેલી કાર્યવાહી દરમિયાન, વ્યક્તિ દોષિત ઠરે તો ફટકારી શકાય. વડીવડી અદાલતે-અદાલતે ભારતીય કૌશલ-૧૯૭૩ દંડ સંહિતાને બંધારણના અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૫ના વિરુદ્ધ અધિકારાતીત જાહેર કરવામાં યોગ્યતા દાખવી નહોતી.

૪૩. ભારતીય દંડ સંહિતા વાંચતાં વખતે વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે એ બાબત નજરઅંદાજ કરી હતી કે દેશની વસ્તીનો અત્યંત નાનો હિસ્સો લેસ્બિયન, ગે, બાઈસેક્સ્યુઅલ અથવા ટ્રાન્સજેન્ડર વ્યક્તિઓનો બનેલો છે અને ગયા ૧૫૦ કરતાં વધુ વર્ષોમાં ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ ગુનો કરવા બદલ ૨૦૦ કરતાં ઓછા વ્યક્તિઓ સામે જ કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે (અહેવાલિત આદેશો મુજબ) અને આ બાબતને બંધારણના

અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૫ અને ૨૧ ની જોગવાઈઓના વિરુદ્ધ આ કલમને ગણાવવા માટે મજબૂત આધાર બનાવી શકાય નહિ.

૪૪. અસ્પષ્ટતા અને મનસ્વીતા કોઈ જોગવાઈના મૂળ સુધી પહોંચે છે અને તેના અમલીકરણને અનિયંત્રિત વિવેકાધીનતા વિષય બનાવી, તેને અસંવિધાનિક ઠરાવી શકે છે. દંડાત્મક અધિનિયમોના કિસ્સામાં તો આ વિશેષરૂપે લાગુ પડે છે. તેમ છતાં, કોઈ જોગવાઈનું વિશ્લેષણ કરતાં ભાષાની અનિશ્ચિતતાઓ ધ્યાનમાં રાખવી આવશ્યક છે અને કાયદાના પૂર્વ અમલનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. . (૧૯૮૨) નીચે મુજબ અનુસરે છે:

“૬૭. ગુનાઓને યોગ્ય નિશ્ચિતતા સાથે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવવાની આવશ્યકતા ફોજદારી કાનૂનમાં એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત તરીકે માનવામાં આવે છે અને હવે મનિકા ગાંધી [૧૯૭૮] ૨ એસ.સી.આર.ના નિર્ણય પછી તેને અમારા સંવિધાનના સર્વવ્યાપક આધારરૂપ વિષય તરીકે માનવું જ જોઈએ

૬૨૧ . મૂળભૂત સિદ્ધાંત એવો છે કે પ્રત્યેક વ્યક્તિને રાજ્ય શું આદેશ આપે છે અથવા શું પ્રતિબંધિત કરે છે તેની જાણ કરવામાં આવવાનો હક છે અને કોઈ વ્યક્તિના જીવન અને સ્વાતંત્ર્યને અસ્પષ્ટતાના આધાર પર જોખમમાં મૂકી શકાય નહીં. તેમ છતાં, ફોજદારી કાનૂનના ક્ષેત્રમાં પણ, જેના પ્રક્રિયાઓ જીવન પોતે જ છીનવી લેવાના પરિણામે સમાપ્ત થઈ શકે છે, ત્યાં ચથોચિત નિશ્ચિતતાની હદથી વધુ કંઈકને વાસ્તવિકતા તરીકે સ્વીકારવાની જરૂર નથી. ન તો ફોજદારી કાનૂન અને ન તો બંધારણ અશક્ય માપદંડોના અમલની માંગ કરે છે અને તેથી અપેક્ષા એટલી જ છે કે કાનૂનની ભાષામાં એવા વર્તન વિશે પૂરતી ચેતવણી હોવી જોઈએ, જે સામાન્ય સમજણના માપદંડથી જોવામાં આવે ત્યારે નિર્ધારિત ક્ષેત્રની અંદર આવી શકે. ફોજદારી કાનૂનમાં, વિધાનમંડળ ઘણી વાર ‘ઘૂણા અથવા અવમાનના પેદા કરવી’, ‘ભિન્ન ધાર્મિક જૂથો વચ્ચે સૌહાર્દનું જતન’, અથવા ‘અસૌહાર્દ અથવા ઘૂણા અથવા દુર્ભાવ પેદા થવાની શક્યતા’, અથવા પબ્લિક’ઈઈ , , , એન્ડ

ઓફ ટ. જેવા અસ્પષ્ટ પ્રયોગોનો ઉપયોગ કરે છે. આ પ્રયોગો, ભલે તેઓની વ્યાખ્યા કરવી મુશ્કેલ હોય, છતાં વ્યવહારુ પરિસ્થિતિઓમાં ન્યાયસંગત અમલથી બચી જતા નથી. ભાષાના ઉપયોગ સાથે ભાષાની અપૂર્ણતાઓ પણ જોડાયેલી હોય છે.” . (૧૯૭૦) ૨ એસ.સી.સી. ૭૮૦

“૪૬. આ નિરીક્ષણો, જે સ્પષ્ટપણે પ્રાસંગિક નિવેદનમાત્ર છે, તેમનો અતિસામાન્ય રીતે ઉપયોગ થવાની શક્યતા છે અને તેથી તેમનું સ્પષ્ટીકરણ આવશ્યક છે. ચદ્ગપિ એ સત્ય છે કે યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા ની સર્વોચ્ચ અદાલતે ચૌદમા સુધારાના પ્રયોગમાં વિકસાવેલા સિદ્ધાંતોને અમારા બંધારણમાં સ્વીકારવામાં આવ્યા નહોતા અને તેના બદલે ઓગણીસમા અનુચ્છેદની પ્રથમ કલમને અનુસરતી કલમોમાં દરેક મૂળભૂત અધિકાર ઉપરના પ્રતિબંધોની મર્યાદાઓ દર્શાવવામાં આવી હતી, તેમ છતાં તેને એક નિરપવાદ સિદ્ધાંત તરીકે કહી શકાય નહીં કે માત્ર અતિઅનિશ્ચિતતાના કારણે કોઈ કાયદો દોષિત ગણવામાં નહીં આવે. આ પ્રસ્તાવના સમર્થનમાં પૂરતું પ્રાધિકાર ઉપલબ્ધ છે કે મૂળભૂત અધિકારોને અસર કરતો કોઈ કાયદો એવો ગણવામાં આવી શકે. તેનો અત્યંત સપ્રસંગ ઉદાહરણ બલદેવ પ્રસાદ ગુંડા અધિનિયમ, ૧૯૪૬ માં મળે છે, જેને રદ જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. તેના પ્રયોગ માટેની શરત એવી હતી કે જેના વિરુદ્ધ કાર્યવાહી કરવી ઇચ્છાતી હોય તે વ્યક્તિ ગુંડો હોવો જોઈએ, પરંતુ અધિનિયમમાં ‘ગુંડો’ ની વ્યાખ્યામાં કઈ વ્યક્તિ તે વ્યાખ્યાની અંદર આવે છે તે નક્કી કરવા માટે કોઈ માપદંડ દર્શાવવામાં આવ્યા નહોતા. તેથી તે જોગવાઈઓને અનિશ્ચિત અને અસ્પષ્ટ માનવામાં આવી હતી.

૪૭. વાસ્તવિક નિયમ એવો છે કે જો કોઈ કાયદો અસ્પષ્ટ હોય અથવા એવો જણાતો હોય, તો અદાલતે શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં અને ભાષા તેની મંજૂરી આપે ત્યાં સુધી તેનો અર્થઘટન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને તેના પર મૂકવામાં આવતો અર્થઘટન વિધાનમંડળના આશય અનુસાર હોવો જોઈએ. તેથી, જો કાયદો વિવિધ અર્થઘટનો માટે ખુલ્લો હોય, તો તેવું અર્થઘટન, જે

વિધાનમંડળના આશય સાથે સર્વોત્તમ રીતે સુસંગત હોય અને વિધાનના હેતુને આગળ વધારે, તેને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. પરંતુ જ્યાં કાયદો એવા કોઈ અર્થઘટનને સ્વીકારતો ન હોય અને તેનો અમલ કરનાર વ્યક્તિઓ અનિશ્ચિતતાના અપરિમિત સમુદ્રમાં હોય અને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ કાયદો કોઈ બાંધધરીયુક્ત સ્વતંત્રતા હરણ કરતો હોય, ત્યાં એવો કાયદો બંધારણના વિરુદ્ધ ગણવો પડે, જેમ ગુંડા અધિનિયમના કેસમાં કરવામાં આવ્યું હતું. આ ‘ડ્યુ પ્રોસેસ’ ના સિદ્ધાંતનો અમલ નથી. અવૈધતા એ સંભાવનાથી ઊભી થાય છે કે કાયદાનો દુરુપયોગ વ્યક્તિના અહિત માટે થઈ શકે. શક્ય હોય તો, અદાલત કાયદાને રદ કરવા બદલે, જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં પોતે જ ભિન્નતાની રેખા દોરી શકે; પરંતુ આ પ્રયત્ન બહુ મર્યાદિત રીતે અને માત્ર અત્યંત સ્પષ્ટ કેસોમાં જ કરવો જોઈએ.”

૪૫. હવે અમે બંધારણના ઉદ્દેશનના પ્રશ્નનો વ્યવહાર કરી શકીએ છીએ. ભારતના બંધારણમાં તત્વાધારિત યોગ્ય પ્રક્રિયાની આવશ્યકતા કલમો ૧૪, ૨૧ અને ૧૯ ના સંયુક્ત વાંચન દ્વારા સમાવવામાં આવી છે અને એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે, જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારને મર્યાદિત કરવા અથવા સીમિત કરવા પ્રયત્ન કરતી કોઈ જોગવાઈની બંધારણીય માન્યતાનું નિર્ધારણ કરતી વખતે, જેમાં ગોપનીયતા, ગૌરવ અને સ્વાયત્તતાના અધિકારનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેવા કેસમાં આ કસોટી સંતોષવી આવશ્યક છે. આ કસોટી પૂર્ણ કરવા માટે, કાયદો માત્ર વિધિસર રીતે બનાવેલો હોવો પૂરતો નથી, પરંતુ તે ન્યાયસંગત, વાજબી અને સમચિત પણ હોવો જોઈએ. તેમાંથી વૈધ રાજ્યહિત, આવશ્યકતા અને પ્રમાણસરતાની કલ્પનાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. મેનકા ગાંધી વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા(સુપ્રા), આ અદાલતે યોગ્ય પ્રક્રિયાની આવશ્યકતા નીચેના શબ્દોમાં નિર્ધારિત કરી હતી:

૧૩. બંધારણના ભાગ ૩ માં સમાવિષ્ટ વિવિધ મૂળભૂત અધિકારો સંબંધિત અનુચ્છેદો સંપૂર્ણપણે અલગ એવા અધિકારપ્રવાહોનું પ્રતિનિધિત્વ કરતા નથી, જે અનેક બિંદુઓ પર પરસ્પર ન મળતા હોય. તે બધાં બંધારણની એક સંકલિત યોજનાના અંગો છે. તેમના

પ્રવાહો ભળી ને અવિરોધિત અને નિષ્પક્ષ ન્યાયના (સામાજિક, આર્થિક અને રાજકીય), સ્વાતંત્ર્યના (માત્ર વિચાર, અભિવ્યક્તિ, માન્યતા, શ્રદ્ધા અને ઉપાસનાના જ નહીં, પરંતુ સંઘબંધન, ગમનાગમન, વ્યવસાય અથવા રોજગાર તેમજ વાજબી સંપત્તિના અધિગ્રહણ અને કબજાના પણ), સમાનતાના (સ્થિતિ અને અવસરની, જેનો અર્થ વ્યક્તિઓ, જૂથો અને વર્ગો વચ્ચેના અવાજબી અથવા અયોગ્ય ભેદભાવના અભાવથી થાય છે), અને ભાઈચારાના (વ્યક્તિની ગૌરવ અને રાષ્ટ્રની એકતાની ખાતરી આપનાર), જેની આપણા બંધારણે કલ્પના કરી છે, તે મહાન પ્રવાહની રચના કરવી આવશ્યક છે. માનવ સ્વાતંત્ર્યના વિવિધ પાસાઓને, તેમના રક્ષણના હેતુસર, પરસ્પર વિસંત્ર રાખવું ન તો વાસ્તવિક છે અને ન તો હિતાવહ, પરંતુ તેવા રક્ષણના મૂળ હેતુઓને જ નિષ્ફળ બનાવનારું થાય....

.... પરંતુ માત્ર કોઈક પ્રકારની પ્રક્રિયાનું વિધાન કરવું ક્યારેય પણ આ આજ્ઞાપત્રને પૂર્ણ કરી શકે તેમ નથી. કાયદા દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયા ન્યાયસંગત અને વાજબી હોવી જોઈએ, કલ્પિત, દમનકારી અથવા મનસ્વી નહીં. જે કાયદો દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અંગત સ્વાતંત્ર્યને, જેની બાંહેધરી આપવામાં આવી છે, મર્યાદિત કરે છે અથવા કાપે છે, તે વાજબી છે કે નહીં, એ પ્રશ્નનો વિચાર નિરપેક્ષ રીતે અથવા અદાલતી વિચારણાની જેમ સંપૂર્ણ સુનાવણીની જોગવાઈ જેવી કલ્પિત ધારણાઓના આધારે નહીં, પરંતુ મુખ્યત્વે તે સંદર્ભમાં કરવો જોઈએ કે અધિનિયમ કયો હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે બનાવવામાં આવ્યો છે અને તેવા તાત્કાલિક પરિસ્થિતિઓ કઈ છે, જેમનો સામનો કરવા માટે અધિનિયમનું અમલીકરણ કરવાની ફરજ સોંપાયેલા લોકોને બોલાવવામાં આવી શકે છે. બીજું એ કે, તેની આવશ્યકતાઓનું અતિપૂર્ણ પાલન પણ અંતિમ અવસ્થા નથી, કારણ કે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય, જેની બાંહેધરી આપવામાં આવી છે, તેને મર્યાદિત કરવા માટે ન્યાયસંગત અને વાજબી પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરતો કાયદો પણ હજી બંધારણની અન્ય જોગવાઈઓ, જેમ કે ઉદાહરણ

તરીકે અનુચ્છેદ ૧૪ અને ૧૯, હેઠળ સંભવિત પડકારનો સામનો કરવો બાકી રહે છે.

૪૬. ~~ગોપનીયતાનો અધિકાર માનવ અધિકારોની સર્વવ્યાપક ઘોષણા (૧૯૪૮), નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરાર તથા યુરોપિયન માનવ અધિકાર કરારમાં બાંહેધરી આપવામાં આવેલ છે. જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારના વ્યાપક અર્થઘટન દ્વારા તેમાં આ અધિકારનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આ અધિકારનો વ્યાપ તેમજ તેના ઉપયોગ ઉપરની અનુમત્ય મર્યાદાઓ . (૧૯૬૪) ૧ એસ.સી.આર. ૩૩૨ અને ના કેસોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે~~

~~(૧૯૭૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૪૮ નું અન્ય અનેક કેસોમાં અનુસરણ કરવામાં આવ્યું. ઉપરોક્તમાં બહુમતીએ જણાવ્યું હતું કે 'વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા' વ્યાપક છે અને તેમાં માનવના તે બધા પ્રકારના અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે, જે તેમાં ઉલ્લેખિત અધિકારો સિવાયના છે. અદાલતના મત મુજબ, જ્યારે તે વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાના વિશિષ્ટ પ્રકારો સાથે સંબંધિત છે, ત્યારે અવશેષ ક્ષેત્રને આવરી લે છે અને તેની સાથે વ્યવહાર કરે છે. અદાલતે જણાવ્યું હતું:~~

"ગોપનીયતાના અધિકાર ની બાંધધરી માનવ અધિકારોના વૈશ્વિક જાહેરનામા (૧૯૪૮) ની કલમ ૧૨, નાગરિક અને રાજકીય અધિકારો અંગેના આંતરરાષ્ટ્રીય કરારનામુંની કલમ ૧૭ અને માનવ અધિકારો પરના યુરોપિયન સંમેલન દ્વારા આપવામાં આવી છે. જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકાર ના વ્યાપક અર્થઘટન દ્વારા તેને કલમ ૨૧ માં અંતર્નિહિત ગણવામાં આવ્યો છે. આ અધિકારની મર્યાદા તેમજ તેના અમલ પરની સ્વીકાર્ય મર્યાદાઓ ખડક સિંગ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય (૧૯૬૪) ૧ એસ.સી.આર. ૩૩૨ અને ગોવિંદ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ એમ.પી. (૧૯૭૫) ૨ એસ.સી.સી. ૧૪૮ ના કેસોમાં પ્રસ્થાપિત કરવામાં આવી છે, જે અન્ય અનેક કેસોમાં અનુસરવામાં આવી છે. ખડક સિંગ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં બહુમતી ચુકાદામાં જણાવાયું હતું કે કલમ ૨૧ માં 'વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા' (*personal*

liberty) એ વ્યાપક છે, જેમાં કલમ ૧૯(૧)(ડી) હેઠળ આવરી લેવાયેલા અધિકારો સિવાયના, મનુષ્યની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાની રચના કરતા તમામ પ્રકારના અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે. કોર્ટના જણાવ્યા અનુસાર, જ્યારે કલમ ૧૯(૧)(ડી) ચોક્કસ પ્રકારની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા સાથે સંબંધિત છે, ત્યારે કલમ ૨૧ બાકી રહેલા (residue) તમામ અધિકારોને પોતાનામાં સમાવી લે છે અને તેની સાથે સંબંધ ધરાવે છે. કોર્ટે જણાવ્યું હતું કે:

અમે પહેલેથી જ મન્ન વિ. ઇલિનોઇસ (૧૮૭૭) ૯૪ યુ.એસ. ૧૧૩ માં ફિલ્ડ જે.ના ચુકાદામાંથી એક અવતરણ ઉતાર્યું છે, જેમાં માનનીય ન્યાયાધીશે દર્શાવ્યું હતું કે યુ.એસ. બંધારણના પમા અને ૧૪મા અટ્સમાં આવેલો 'જીવન' શબ્દ માત્ર વ્યક્તિના પ્રાણીમાત્ર અસ્તિત્વના સતત ચાલુ રહેવાના હકને જ સૂચવતો નથી, પરંતુ તેના દરેક અંગો—તેના હાથ અને પગ વગેરે—ના અધિકારપૂર્ણ સ્વામિત્વનો હક પણ સૂચવે છે. અમને કોઈ સંદેહ થઈ શકતો નથી કે અહીં આવેલો 'જીવન' શબ્દ પણ એ જ અર્થ ધરાવે છે. તો પછી, શું 'વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય' શબ્દનો એવો અર્થ કરવો કે જેમાં પોલીસ દ્વારા વ્યક્તિના ઘરનાં પવિત્રત્વ પર આક્રમણ, તેની વ્યક્તિગત સુરક્ષામાં દખલ અને તેની નિંદ્રાના અધિકારમાં હસ્તક્ષેપનો સમાવેશ ન થાય, જ્યારે નિંદ્રા માનવ અસ્તિત્વ માટે, પ્રાણી તરીકે પણ, સામાન્ય આરામ અને અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે? અહીં બંધારણની પ્રસ્તાવનાના તે શબ્દોનો ઉલ્લેખ કરવો અનુચિત નહીં ગણાય કે તે "વ્યક્તિના ગૌરવને સુનિશ્ચિત કરવા" માટે રચાયેલ છે અને તેથી તેના પૂર્ણ વિકાસ અને ઉત્ક્રાંતિને સુનિશ્ચિત કરવા માટેના સાધનરૂપે તે પ્રિય માનવીય મૂલ્યોનું સંરક્ષણ કરે છે. અમે બંધારણના રચયિતાઓના આ હેતુઓનો ઉલ્લેખ ફક્ત એટલા માટે કરી રહ્યા છીએ કે બંધારણના આધારભૂત સંકલ્પનાઓ તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવે, જે દર્શાવે છે કે 'વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્ય' જેવા અત્યંત મહત્વના શબ્દોનો અર્થ યુક્તિસંગત રીતે કરવો જોઈએ અને તેમને એવો અર્થ આપવો જોઈએ જે આ હેતુઓને પ્રોત્સાહન આપે અને સિદ્ધ કરે; અને કોઈ પણ

રીતે આ શબ્દસમૂહનો અર્થ પૂર્વધારિત માન્યતાઓ અથવા સિદ્ધાંતવાદી બંધારણીય મતોને અનુરૂપ બનાવવા માટે ખેંચી લંબાવવો નહીં.

૪૭. ગોવિંદ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ એમ.પી.—(ઉપરોક્ત) અદાલતે અવલોકન કર્યું:

“૨૨. તેમાં કોઈ શંકા રહી શકતી નથી કે ગોપનીયતા—ગૌરવ સંબંધિત દાવાઓનું સાવધાનીપૂર્વક પરીક્ષણ થવું જરૂરી છે અને માત્ર ત્યારે જ તેમનો ઇનકાર કરવો, જ્યારે કોઈ મહત્વપૂર્ણ પ્રતિવિરોધી હિત વધુ ઉચ્ચ હોવાનું દર્શાવવામાં આવે. જો અદાલત એવો નિષ્કર્ષ કરે કે દાવો કરાયેલ હકને મૂળભૂત ગોપનીયતા હક તરીકે સંરક્ષણ મળવા પાત્ર છે, તો તે હકનું ઉલ્લંઘન કરતો કાયદો રાજ્યના અનિવાર્ય હિતની કસોટી પર ખરો ઉતરવો જોઈએ. ત્યારબાદ પ્રશ્ન એ રહેશે કે શું રાજ્યનું હિત એટલું સર્વોપરી મહત્વ ધરાવે છે કે જે તે હકના ઉલ્લંઘનને ન્યાયસંગત ઠરાવી શકે. સ્પષ્ટ છે કે, જો નૈતિકતાના અમલને અનિવાર્ય તેમજ અનુમત્ય રાજ્યહિત માનવામાં આવે, તો દાવો કરાયેલા હકોને મૂળભૂત ગોપનીયતા હક તરીકે વર્ગીકૃત કરવાની બાબતનું મહત્વ ઘણું ઓછું રહી જાય. મૂળભૂત ગોપનીયતા હકના ઉલ્લંઘનને ન્યાયસંગત ઠરાવવા પૂરતું રાજ્યહિત તરીકે નૈતિકતાના અમલને માનવું જોઈએ કે નહીં, તે પ્રશ્નનું આ મામલાના હેતુ માટે વિચારણા કરવાની આવશ્યકતા નથી અને તેથી નૈતિકતાનો અમલ રાજ્યનું કાર્ય છે કે નહીં તેવા વિવાદાસ્પદ ગૂંચવાડામાં પ્રવેશ કરવા અમે ઇનકાર કરીએ છીએ.

૨૩. વ્યક્તિગત સ્વાયત્તતા, જે સંભવતઃ મર્યાદિત શાસન વ્યવસ્થાની કોઈપણ પદ્ધતિની કેન્દ્રસ્થ ચિંતાનો વિષય છે, તેને અમારા સંવિધાન હેઠળ અમુક હદ સુધી સ્પષ્ટ સંવિધાનિક બાંહેધરીઓ દ્વારા રક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે. “સંવિધાનના અમલીકરણમાં અમારી વિચારણા માત્ર જે થયું છે તે અંગે જ નહીં, પરંતુ જે થઈ શકે તે અંગે પણ હોવી જોઈએ.” સમય પરિવર્તનો લાવે છે અને નવી પરિસ્થિતિઓનું અસ્તિત્વ સર્જે છે. ગોપનીયતા પર અતિક્રમણ કરવાના વધુ સૂક્ષ્મ અને દૂરગામી

સાધનો એવી શક્યતા ઊભી કરશે કે ખાનગી ઓરડામાં કાનમાં કહેલી વાત રસ્તા પર સાંભળવી શક્ય બનશે. તેમ છતાં, ગોપનીયતાની અતિ વ્યાપક વ્યાખ્યા તેવા હક્ક પર ન્યાયિક નિર્ભરતા રાખવાની યોગ્યતા વિષે ગંભીર પ્રશ્નો ઊભા કરે છે, જે સંવિધાનમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવામાં આવેલ નથી. નિશ્ચિતપણે, ગોપનીયતા મુખ્યત્વે વ્યક્તિઓને લગતી છે. તેથી, તે સ્વતંત્રતાની સંકલ્પના સાથે સંબંધિત છે અને તેની સાથે આંશિક રીતે આવરી લે છે. ગોપનીયતાના સૌથી ગંભીર સમર્થકે પણ સ્વીકારવું પડશે કે આ હક્કના તત્વ અને વ્યાપને નિર્ધારિત કરવામાં ગંભીર મુશ્કેલીઓ છે. સ્વાયત્તતા સાથે સંકળાયેલ ગોપનીયતાના હિતને અન્ય હક્કો અને મૂલ્યોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં પણ જોવું આવશ્યક છે.

૨૪. ખાનગીપણાનો કોઈપણ અધિકાર ઘર, કુટુંબ, લગ્ન, માતૃત્વ, સંતાનોત્પત્તિ અને બાળકના ઉછેર સંબંધિત વ્યક્તિગત અંતરંગતાઓને આવરી લેતો અને તેમનું સંરક્ષણ કરતો હોવો જોઈએ. આ પ્રશ્ન અંગેની આ સૂચી-આધારિત પદ્ધતિ સ્પષ્ટપણે એટલી માર્ગદર્શક નથી, કારણ કે તે ખાનગીપણાના અધિકારના તે વિશિષ્ટ લક્ષણોનું વિશ્લેષણાત્મક ચિત્ર પ્રદાન કરતી નથી. કદાચ, આ સંકલ્પનાના આધારરૂપ એકીકૃત સિદ્ધાંત તરીકે માત્ર એટલું જ સૂચન કરી શકાય કે દાવો કરાયેલ અધિકાર સુવ્યવસ્થિત સ્વતંત્રતાની સંકલ્પનામાં અંતર્નિહિત મૂળભૂત અધિકાર હોવો જોઈએ.

૨૫. નાગરિકોના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓ સંવિધાનમાં આ હેતુથી નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે કે વ્યક્તિ, તેનું વ્યક્તિત્વ અને તેની વ્યક્તિત્વની છાપ ધરાવતી વસ્તુઓ શાસકીય હસ્તક્ષેપથી મુક્ત રહે, સિવાય કે તેમાં દખલ કરવા માટે કોઈ વાજબી આધાર અસ્તિત્વમાં હોય. "સરકાર વિરુદ્ધ સ્વતંત્રતા" આ વાક્યપ્રયોગ, જે પ્રોફેસર કોર્પિન દ્વારા ગઢવામાં આવ્યો હતો, આ વિચારને શક્તિશાળી રીતે વ્યક્ત કરે છે. આ અર્થમાં, નાગરિકોના ઘણા મૂળભૂત અધિકારોને ગોપનીયતાના અધિકારમાં યોગદાન આપતા તરીકે વર્ણવી શકાય.

૨૬. એલાઈ કહે છે તેમ: "કોઈ વ્યક્તિને 'પ્રાઈવસી' શબ્દનો ઉપયોગ જીવન સરકારના હસ્તક્ષેપ વિના જીવવાની સ્વતંત્રતા અર્થમાં કરવા માટે કંઈ પણ અટકાવતું નથી. પરંતુ અદાલત સ્પષ્ટપણે આ શબ્દનો એવો ઉપયોગ કરતી નથી. અને તે એવો ઉપયોગ કરી પણ શકતી નથી, કારણ કે એવો અધિકાર દરેક કેસમાં વિવાદનો વિષય બનેલો હોય છે" જુઓ "ધ વેજિસ ઑફ કાઈંગ વુલ્ફ: અ કોમેન્ટ ઓન રો વિ. વેડ, ૮૨ ચેલ એલ.જે. ૯૨૦.

૨૭. ગૃહની ગોપનીયતાનું સંરક્ષણ કરવા માટે બે સંભવિત સિદ્ધાંતો છે. પ્રથમ એ છે કે ગૃહમાં થતી પ્રવૃત્તિઓ અન્યને માત્ર એટલી હદ સુધી જ નુકસાન પહોંચાડે છે કે આવી પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યક્તિઓ સંકળાયેલા હોઈ શકે છે એવી માત્ર કલ્પનાથી અપમાનભાવ જન્મે, અને આવું 'નુકસાન' રાજ્ય દ્વારા બંધારણીય રીતે સંરક્ષણપાત્ર નથી. બીજું એ છે કે વ્યક્તિઓને આશ્રયસ્થાનરૂપ એવું સ્થળ આવશ્યક છે જ્યાં તેઓ સામાજિક નિયંત્રણથી મુક્ત રહી શકે. આવા આશ્રયસ્થાનનું મહત્વ એ છે કે વ્યક્તિઓ પોતાનો નકાબ ઉતારી શકે, થોડા સમય માટે વિશ્વ સમક્ષ પોતે જેમ સ્વીકારવામાં આવવા માંગે છે તેવી પોતાની છબી રજૂ કરવાનું વિરમણ કરી શકે, અને એવી છબી કદાચ તેમના સ્વભાવની વાસ્તવિકતાઓ કરતાં તેમના સમકક્ષોના મૂલ્યોને વધુ પ્રતિબિંબિત કરતી હોય; જુઓ ૨૬ સ્ટેન્ડફોર્ડ લો રિવ્યુ ૧૧૬૧ ના ૧૧૮૭ પર.

૨૮. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં ગોપનીયતાનો અધિકાર અનિવાર્ય રીતે પ્રકરણ-પ્રકરણના આધારે વિકાસની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવાનો રહેશે. તેથી, ભલે એવું માન્ય ધરીએ કે વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યનો અધિકાર, ભારતના સમગ્ર પ્રદેશમાં મુક્તપણે ગમન કરવાનો અધિકાર અને વક્તવ્ય સ્વાતંત્ર્ય મળીને તેમાંથી ઉદ્ભવતા સ્વરૂપે ગોપનીયતાનો એક સ્વતંત્ર અધિકાર સર્જે છે, જેને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે વર્ણવી શકાય, તો પણ અમારું એવું માનવું નથી કે આ અધિકાર નિરપવાદ છે."

૪૮. શારીરિક અખંડિતતા અને પસંદગીના અધિકારના મુદ્દાઓનો વિચાર આ અદાલતે વૈધકીય ગર્ભસમાપ્તિ અધિનિયમ, ૧૯૭૧ ના સંદર્ભમાં (૨૦૦૯) ૯ એસ.સી.સી. ૧ માં કર્યો હતો અને નિરિક્ષણ કર્યું હતું:

“આ નામદાર કોર્ટ દ્વારા સુચિતા શ્રીવાસ્તવ અને અન્ય વિરુદ્ધ ચંદીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન (૨૦૦૯) ૯ એસસીસી ૧ ના કેસમાં, મેડિકલ ટર્મિનેશન ઓફ પ્રેગ્નન્સી એક્ટ (ગર્ભપાત અધિનિયમ), ૧૯૭૧ ની કલમ ૩ ના સંદર્ભમાં, શારીરિક અખંડિતતા અને જાતીય પસંદગીના અધિકાર ના મુદ્દાઓ પર વિચારણા કરવામાં આવી હતી અને અવલોકન કર્યું હતું કે:”

૧૧. ઉપર ઉદ્ધૃત કરાયેલ જોગવાઈનું સાદું વાંચન કરતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતીય કાયદો માત્ર નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ થાય ત્યારે જ ગર્ભપાતને મંજૂરી આપે છે. જ્યારે એમ.ટી.પી. અધિનિયમ પ્રથમવાર ૧૯૭૧માં ઘડવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે તે મોટા ભાગે યુનાઈટેડ કિંગડમમાં પસાર કરાયેલા ૧૯૬૭ના એબોર્શન અધિનિયમના ધોરણે રચાયો હતો. વિધાનમંડળનો આશય લાયકાતઆધારિત ‘ગર્ભપાતનો અધિકાર’ પ્રદાન કરવાનો હતો અને ગર્ભસમાપનને ગર્ભવતી સ્ત્રીઓ માટે ક્યારેય સામાન્ય ઉપાય તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી નથી. એ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી કે સ્ત્રીને પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાની હક પણ ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ-૨૧ હેઠળ સમજાતી ‘વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા’નો એક પરિમાણ છે. એ બાબતનો મહત્વનો સ્વીકાર કરવો જરૂરી છે કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓનો ઉપયોગ સંતાન પ્રાપ્તિ કરવા માટે તેમજ સંતાન પ્રાપ્તિથી દૂર રહેવા માટે બંને રીતે કરી શકાય છે. નિર્ણાયક વિચારણા એ છે કે સ્ત્રીના ગોપનીયતાના અધિકાર, ગૌરવ અને શરીર સંબંધિત અખંડિતતાનો માન રાખવો જોઈએ. તેનો અર્થ એ થાય છે કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના ઉપયોગ પર, જેમ કે સ્ત્રીનો યૌન પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવા ઇનકાર કરવાનો અધિકાર અથવા વૈકલ્પિક રીતે ગર્ભનિરોધક ઉપાયોનો ઉપયોગ કરાવવા અંગે આગ્રહ રાખવાનો અધિકાર, કોઈપણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ હોવો જોઈએ નહીં. વધુમાં, સ્ત્રીઓ જન્મ નિયંત્રણના ઉપાયો, જેમ કે નિસંતાનકરણની પ્રક્રિયા કરાવવી, પસંદ કરવા માટે પણ સ્વતંત્ર છે. તેમનો તર્કસંગત

અંત સુધી વિચાર કરીએ તો, પ્રજનન અધિકારોમાં સ્ત્રીને ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ કરવાનો, બાળકને જન્મ આપવાનો અને અનુસરે સંતાનોનું પાલનપોષણ કરવાનો હક પણ સમાવેશ થાય છે. જોકે, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓના મામલે સંભવિત બાળકના જીવનના સંરક્ષણ માટે રાજ્યનો ‘પ્રબળ હિત’ પણ રહેલો છે. તેથી, ગર્ભસમાપનને ત્યારે જ મંજૂરી છે જ્યારે લાગુ પડતા કાયદામાં નિર્ધારિત શરતો પૂર્ણ કરવામાં આવી હોય. તેથી, એમ.ટી.પી. અધિનિયમ, ૧૯૭૧ની જોગવાઈઓને પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના ઉપયોગ પર મૂકવામાં આવેલા યુક્તિસંગત પ્રતિબંધો તરીકે પણ જોવી શકાય.

૪૯.મિસ્ટર એક્સ વિરુદ્ધ હોસ્પિટલ ઝેડ (૧૯૯૮) ૮ એસસીસી ૨૯૬ ના કેસમાં, આ નામદાર કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે:” (૧૯૯૮) ૮ એસસીસી ૨૯૬, આ અદાલતે અવલોકન કર્યું:

“૨૫. મૂળભૂત માનવ અધિકારોમાંના એક તરીકે, ખાનગી જીવનનો અધિકાર સંપૂર્ણ માનવામાં આવતો નથી અને તે ગુનાની અટકાયત અથવા અશાંતિની નિવારણ માટે અથવા આરોગ્ય અથવા નૈતિકતાના સંરક્ષણ માટે અથવા અન્ય લોકોના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓના સંરક્ષણ માટે કાયદેસર રીતે કરવામાં આવતી એવી કાર્યવાહી હેઠળ આધીન છે.

૨૬. ગોપનીયતાનો અધિકાર, કરાર સિવાય પણ, કોઈ વિશિષ્ટ અને ચોક્કસ સંબંધમાંથી પણ ઉદ્ભવી શકે છે, જે વ્યાપારી, વૈવાહિક અથવા રાજકીય પણ હોઈ શકે છે. ઉપર પહેલેથી ચર્ચા કરવામાં આવી છે તેમ, ડૉક્ટર-દર્દીનો સંબંધ, મૂળભૂત રીતે વ્યાપારી હોવા છતાં, વ્યવસાયિક રીતે વિશ્વાસનો વિષય છે અને તેથી ડૉક્ટરો નૈતિક તથા આચારસંહિતાત્મક રીતે ગોપનીયતા જાળવવા માટે બંધાયેલ છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, ખાનગી બાબતોના સત્ય તથ્યોનું પણ જાહેર પ્રકટીકરણ ગોપનીયતાના અધિકારમાં અતિક્રમણ સમાન બની શકે છે, જે ક્યારેક વ્યક્તિના “એકલા છોડી દેવામાં આવવાના અધિકાર” અને બીજી વ્યક્તિના માહિતગાર થવાના અધિકાર વચ્ચે સંઘર્ષ ઊભો કરી શકે છે.

૨૭. સાચા ખાનગી તથ્યોના ખુલાસાથી પણ વ્યક્તિની માનસિક શાંતિ ભંગ થવાની પ્રવૃત્તિ રહેલી હોય છે. તે તેના મનમાં અનેક પ્રકારની ગૂંચવણો પેદા કરી શકે છે અને માનસિક સમસ્યાઓ સુધી પણ દોરી જઈ શકે છે. ત્યારબાદ તેનું સમગ્ર જીવન અશાંતિપૂર્ણ બની શકે છે. આ સંભાવનાઓને ધ્યાનમાં લેતા, અને ઉપર ઉલ્લેખિત આ અદાલતના વિવિધ નિર્ણયો મુજબ અગાઉથી જ નિર્ધારિત થયેલ પ્રમાણે, ગોપનીયતાનો અધિકાર જીવનના અધિકારનો એક અંગ છે. તેમ છતાં, આ અધિકાર નિરપેક્ષ નથી અને ગુનાનો પ્રતિબંધ, જાહેર અશાંતિની અટક, આરોગ્ય અથવા નૈતિકતાના સંરક્ષણ અથવા અન્યના અધિકારો અને સ્વતંત્રતાના સંરક્ષણ માટે કાયદેસર રીતે તેના પર મર્યાદા મૂકી શકાય છે.

૨૮. આ હકીકતને ધ્યાનમાં લેતાં કે અપીલકર્તા એચ.આઈ.વી.(+) હોવાનું જાણવા મળ્યું હતું, તે અંગેનો ખુલાસો કરવો ગોપનીયતાના નિયમનું કે અપીલકર્તાના ગોપનીયતાના અધિકારનું ઉલ્લંઘન ગણાશે નહીં, કારણ કે અપીલકર્તા જેના સાથે લગ્ન કરવાની સંભાવના હતી તેવી સુશ્રી અકલીને આવા ખુલાસાથી સમયસર બચાવી લેવામાં આવી હતી; અન્યથા, જો લગ્ન થયા હોત અને દામ્પત્ય સંબંધ સ્થાપિત થયો હોત, તો તે પણ આ ભયાનક રોગથી સંક્રમિત થઈ ગઈ હોત.”

૫૦. ગૌરવ સાથેનું પુનઃસ્થાપન હક્કના એક ભાગ તરીકે માન્ય કરવામાં આવ્યું છે અને આ મુદ્દા અંગે ચર્ચા કરવામાં આવી છે, તેમાં નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે:

૮. પરંતુ જે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે તે એ છે કે શું જીવનનો અધિકાર માત્ર દેહ અથવા અંગોની સુરક્ષા સુધી જ મર્યાદિત છે કે તે તેનાથી આગળ જઈને કંઈક વધુને પણ આવરી લે છે. અમારો મત છે કે જીવનના અધિકારમાં માનવીય ગૌરવ સાથે જીવવાનો અધિકાર અને તેની સાથે જોડાયેલી તમામ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે, અર્થાત્ જીવનની ન્યૂનતમ આવશ્યકતાઓ, જેમ કે પૂરતું પોષણ, વસ્ત્ર અને નિવાસ, તેમજ વાંચન, લેખન અને વિવિધ રૂપોમાં પોતાની અભિવ્યક્તિ

કરવાની સુવિધાઓ, સ્વતંત્ર રીતે અવરજવર કરવાનો અને સહમાનવો સાથે મળવા-જળવવાનો અધિકાર. નિશ્ચિતપણે, આ અધિકારના ઘટકોનો વ્યાપ અને વિષયવસ્તુ દેશના આર્થિક વિકાસની હદ પર આધારિત રહેશે, પરંતુ બાબતને કોઈપણ દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તેમાં જીવનની મૂળભૂત આવશ્યકતાઓનો અધિકાર અને તેવી ક્રિયાઓ તથા પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખવાનો અધિકાર પણ આવશ્યક રીતે સમાવેશ પામે છે, જે માનવીય સ્વરૂપની ન્યૂનતમ અભિવ્યક્તિ રચે છે. માનવીય ગૌરવને ઠેસ પહોંચાડે અથવા તેને ક્ષીણ કરે તેવી દરેક ક્રિયા જીવવાના આ અધિકારથી તદઅંશે વંચિત કરવાનું સ્વરૂપ ધારણ કરશે અને તે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત એવી વાજબી, ન્યાયસંગત અને ચુકિતચુક્ત પ્રક્રિયા અનુસાર જ હોવી જોઈએ, જે અન્ય મૂળભૂત અધિકારોની કસોટી પર ખરી ઉતરે. હવે સ્પષ્ટ છે કે યાતનાનું કોઈપણ સ્વરૂપ અથવા ફૂર, અમાનવીય અથવા અપમાનજનક વર્તન માનવીય ગૌરવને આઘાતકારક હશે અને જીવવાના આ અધિકારમાં હસ્તક્ષેપ ગણાશે અને આ દૃષ્ટિએ, જ્યાં સુધી તે કાયદા કલમ-૨૧ દ્વારા નિર્ધારિત પ્રક્રિયા મુજબ ન હોય ત્યાં સુધી તે પ્રતિબંધિત ગણાશે; પરંતુ એવી યાતના અથવા ફૂર, અમાનવીય અથવા અપમાનજનક વર્તનને અધિકૃત કરતો કોઈ કાયદો અને એવો પરિણામ લાવતી કોઈ પ્રક્રિયા ક્યારેય વાજબીપણું અને મનસ્વીપણા-વિહોણાપણાની કસોટી પર ખરી ઉતરી શકે નહીં; તે સ્પષ્ટપણે બંધારણવિરુદ્ધ અને કલમ ૧૪ અને ૨૧નું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાથી શૂન્ય ગણાશે.

૫૧. પ્રતિવાદી ક્રમાંક ૧ એ આઈ.પી.સી. પર એ આધાર પર પ્રહાર કર્યો કે તેનો ઉપયોગ કેટલાક વ્યક્તિઓ, ખાસ કરીને એલ.જી.બી.ટી. સમુદાય સાથે સંબંધિત વ્યક્તિઓ સામે હેરાનગતિ, બ્લેકમેઈલ અને યાતના આચરવા માટે કરવામાં આવ્યો છે. અમારી દૃષ્ટિએ, આપું વર્તન ન તો આ કલમ દ્વારા અનિવાર્ય કરવામાં આવ્યું છે અને ન તો તેને તેનો અનુમોદન આપવામાં આવ્યું છે; અને માત્ર એટલું કે આ કલમનો પોલીસ સત્તાધિકારીઓ તથા અન્ય લોકો દ્વારા દુરુપયોગ થાય છે, તે આ કલમની બંધારણીય માન્યતાનું પ્રતિબિંબ નથી. આઈ.પી.સી.માં સુધારો કરવો

ઈચ્છનીય છે કે કેમ તે અંગે નિર્ણય કરતી વખતે વિધાનમંડળે વિચારવા યોગ્ય પરિબળ તરીકે તે પ્રાસંગિક બની શકે. આ અંગેનો કાયદો સુશિલ કુમાર શર્મા વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્યો- (૨૦૦૫) ૬ એસ.સી.સી. ૨૮૧ માં સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યો છે:

“૧૧. એ સારી રીતે સ્થાપિત છે કે કાનૂનની કોઈ જોગવાઈનો માત્ર દુરુપયોગ થવાની સંભાવના માત્રથી જ કોઈ વિધાનને સ્વતઃ અમાન્ય ઠેરવી શકાતું નથી. વિરુદ્ધ સાબિત ન થાય ત્યાં સુધી એવું અનુમાન કરવું જોઈએ કે નિશ્ચિત કાનૂનનું પ્રશાસન અને અમલીકરણ “દુર્ભાવનાપૂર્ણ દૃષ્ટિથી અને અસમાન હાથે નહીં” કરવામાં આવશે (જુઓ: .) : એ.થાંગલ કુન્જુ મુસલીયાર વિરુદ્ધ એમ વેંકતયેલમ પોટ્ટી, અધિકૃત અધિકારી અને આવક વેરા નિરિક્ષક અને અન્યો [૧૯૫૬]૨૯_આઈટીઆર_૩૪૯_(એસસી).

૧૨. : બુધન ચૌધરી અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર : ૧૯૫૫ કિમીનલ એલજે આર ૩૭૪ ના કેસમાં એવી દલીલ/તકરાર ઉઠાવવામાં આવી હતી કે કાયદાની કોઈ જોગવાઈ કદાચ ભેદભાવયુક્ત ન હોય, પરંતુ તે સમાન સ્થિતિ ધરાવતી વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદભાવ પેદા કરવા માટે દુરુપયોગ તરફ દોરી જઈ શકે છે. આ નામદાર કોર્ટે તે દલીલને નકારી કાઢતા ઠરાવ્યું હતું કે સક્ષમ સત્તાધિકારી દ્વારા કોઈ જોગવાઈના દુરુપયોગની માત્ર શક્યતાના આધારે, તે કાયદાને મનસ્વી અથવા ભેદભાવયુક્ત અને બંધારણની કલમ ૧૪ નું ઉલ્લંઘન કરનારો ગણી શકાય નહીં. “કાયદાની ૧૯૫૫ જોગવાઈ ભેદભાવપૂર્ણ ન પણ હોઈ શકે, પરંતુ તે પોતાના દુરુપયોગને અવકાશ આપીને સમાન પરિસ્થિતિમાં આવેલા વ્યક્તિઓ વચ્ચે ભેદભાવ ઊભો કરી શકે છે. આ અદાલતે આ દલીલને નામંજૂર કરતાં ઠરાવ્યું કે માત્ર સત્તાધિકારી દ્વારા કોઈ જોગવાઈના દુરુપયોગની સંભાવનાના આધારે કાયદાને મનસ્વી અથવા ભેદભાવપૂર્ણ તથા બંધારણના ઉલ્લંઘનરૂપ ગણાવી શકાય નહીં.

૧૩. ભારતમાં તેમજ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા ખાતેના નિર્ધારિત કેસોમાંથી એ સિદ્ધાંત સુસ્થિર થયેલો જણાય છે કે જો કોઈ કાનૂની જોગવાઈ અન્યથા અધિકારસીમાની અંદરની, બંધારણીય અને માન્ય હોય, તો માત્ર કોઈ નિર્ધારિત કેસમાં સત્તાના દુરુપયોગની સંભાવના માત્રથી તેને આક્ષેપાર્થ, અધિકારસીમા બહારની અથવા બંધારણવિરોધી ગણાવી શકાય નહીં. આવા કેસોમાં, "કાર્યવાહી" અને "કલમ" નહીં, પડકારપાત્ર બની શકે. જો એવું હોય, તો અદાલત કાનૂનની જોગવાઈને યથાવત્ રાખીને પણ તે કાર્યવાહી, આદેશ અથવા નિર્ણયને રદ કરી શકે અને વ્યથિત વ્યક્તિને યોગ્ય રાહત આપી શકે. ન્યાયાધીશોનું અવલોકન હતું કે જે લોકો પર કોઈ જોગવાઈનું સંચાલન કરવાની જવાબદારી છે તેમના દ્વારા તે જોગવાઈનો દુરુપયોગ થવાની માત્ર સંભાવના, મૂળભૂત રીતે અયોગ્ય ઠરાવવા માટેનો આધાર બની શકતી નથી.-:

૧૪. ૧૯૮૩ઈસીઆર૨૧૯૮૬(એસસી) અન્યથા માન્ય એવા કાયદાના દુરુપયોગની સંભાવના માત્રથી તેની અમાન્યતા સર્જતી નથી." : [૧૯૭૮]૧એસસીઆર૧ માં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે "એ આદ સમખવું જોઈએ કે માત્ર એટલા માટે કે સત્તાનો ક્યારેક દુરુપયોગ થઈ શકે, સત્તાના અસ્તિત્વને નકારવાનો તે આધાર નથી. માનવબુદ્ધિ અત્યાર સુધી એવી સરકારની કલ્પના કરી શકી નથી કે જેની પાસે તેની બધી વાજબી જરૂરિયાતોને પૂર્ણ કરવા પૂરતી સત્તા હોય અને તે જ સમયે દુરુપયોગ કરવા અસમર્થ પણ હોય." (આ પણ જુઓ: કમિશનર, એચ.આર.ઈ. વિ. શ્રી લક્ષ્મીન્દ્ર તીર્થ સ્વામિયાર ઑફ શ્રી શિરુર મેથ : [૧૯૫૪]૧એસસીઆર૧૦૦૫ મફતલાલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય : ૧૯૯૭(૮૯) ઇએલટી ૨૪૭(એસસી) ના કેસમાં, ૯ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે અવલોકન કર્યું હતું કે, વહીવટની જવાબદારી સંભાળતા વ્યક્તિઓ દ્વારા કોઈ જોગવાઈના દુરુપયોગની માત્ર શક્યતા એ તે જોગવાઈને પ્રક્રિયાગત રીતે અથવા મૂળભૂત રીતે અયોગ્ય/અતાર્કિક ઠરાવવા માટેનો આધાર બની શકે નહીં. કલેક્ટર ઓફ કસ્ટમ્સ વિરુદ્ધ

નથેલા સંપથુ ચેટ્ટી : ૧૯૮૩ ઇસીઆર ૨૧૯૮ ડી(એસસી) ના કેસમાં આ નામદાર કોર્ટે અવલોકન કર્યું હતું કે: 'અન્યથા માન્ય એવા કોઈ કાયદા ના દુરુપયોગની શક્યતા, તેને અમાન્યતાનું કોઈ તત્વ પ્રદાન કરતી નથી.' સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિરુદ્ધ યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા : [૧૯૭૮] ૧ એસસીઆર ૧ ના કેસમાં એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે, 'તે યાદ રાખવું જોઈએ કે માત્ર એટલા માટે કે સત્તાનો ક્યારેક દુરુપયોગ થઈ શકે છે, તે સત્તાના અસ્તિત્વનો ઇનકાર કરવાનો કોઈ આધાર નથી. મનુષ્યની બુદ્ધિ હજી સુધી એવી કોઈ સરકારની કલ્પના કરવા સક્ષમ બની નથી કે જેની પાસે તેની તમામ કાયદેસરની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે પૂરતી સત્તા હોય અને તે જ સમયે તે સત્તા કોઈ ગેરરીતિ/નુકસાન કરવા માટે અસમર્થ હોય.' (આ પાછા જુઓ: કમિશનર, એચ.આર.ઈ. વિરુદ્ધ શ્રી લક્ષ્મીન્દ્ર તીર્થ સ્વામીઆર ઓફ શ્રી શિરુર મઠ : [૧૯૫૪] ૧ એસસીઆર ૧૦૦૫)."

૧૫. ૨૦૦૪ ફિલજે ૩૮૬૦ . . : ઇએડી) અને . [૨૦૦૨] માં અવલોકિત કરેલ મુજબ, અદાલત માત્ર કાયદાનું અર્થઘટન કરે છે અને તે કાયદા-નિર્માણ કરી શકતી નથી. જો કાયદાની કોઈ જોગવાઈનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે અને તેને કાનૂની પ્રક્રિયાના દુરુપયોગને આધીન બનાવવામાં આવે, તો જરૂરી માનવામાં આવે તો તેમાં સુધારો, ફેરફાર અથવા રદ કરવા માટે તે વિધાનમંડળનું કાર્યક્ષેત્ર છે.

મૌલવી હુસૈન હાજી અબ્રાહમ ઉમરજી વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત મનુ/એસસી/૦૫૬૭/૨૦૦૪ : ૨૦૦૪ ફિમીનલ એલજે ૩૮૬૦, યુનિક બટલ ટ્યુબ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (પી) લિમિટેડ વિરુદ્ધ યુ.પી. ફાઇનાન્સિયલ કોર્પોરેશન અને અન્ય : [૨૦૦૨] સુપ્.પ એસસીઆર ૬૬૬ અને પદ્મા સુંદરા રાવ (મૃતક) અને અન્ય વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ તામિલનાડુ અને અન્ય [૨૦૦૨] ૨૫૫ આઈટીઆર ૧૪૭(એસસી) ના કેસોમાં અવલોકન કર્યા મુજબ, કોઈ જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતી વખતે, કોર્ટ માત્ર કાયદાનું અર્થઘટન જ કરે છે અને નવો કાયદો ઘડી શકતી નથી. જો કાયદાની કોઈ જોગવાઈનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે અને તેના દ્વારા કાયદાકીય પ્રક્રિયાનો દુરુપયોગ થાય, તો જો જરૂરી

જાણાય તો તેમાં સુધારો કરવો, ફેરફાર કરવો અથવા તેને રદ કરવાનું કામ ધારાસભાનું છે. ””

પર. એલજીબીટી વ્યક્તિઓના કહેવાતા હકોનું રક્ષણ કરવાની ચિંતા અને આઈપીસી ગોપનીયતા તથા સ્વાયત્તતાના હકનું ઉલ્લંઘન કરે છે એવી ઘોષણા કરવા માટે, વડી અદાલતે અન્ય અધિકારક્ષેત્રોના ચુકાદાઓ પર વ્યાપકપણે આધાર મૂક્યો છે. યદ્યપિ આ ચુકાદાઓ આ હકના વિવિધ પાસાઓ પર નોંધપાત્ર પ્રકાશ પાડે છે અને લૈંગિક અલ્પસંખ્યકોની પરિસ્થિતિ અંગે માહિતીપ્રદ છે, તેમ છતાં અમને એવું લાગે છે કે ભારતની વિધાનસભાએ બનાવેલા કાયદાની બંધારણીય માન્યતા નક્કી કરવા માટે તેમનો આંખ મીંચીને ઉપયોગ કરી શકાય નહીં, ખાસ કરીને જ્યારે આ સર્વોચ્ચ અદાલતે ૧૯૭૩માં જગમોહન સિંગ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ યુ.પી.જી . (૧૯૭૩) ૧ એસસીસી ૨૦ માં આ પ્રશ્નનો વિચાર કર્યો હતો. તે કેસમાં, બંધારણીય પીઠે શાહજહાંપુરના સેશન્સ જજ દ્વારા ફરમાવાયેલ મૃત્યુદંડની કાયદેસરતા પર વિચાર કર્યો હતો, જેને અલાહાબાદ વડી અદાલતે સમર્થન આપ્યું હતું. અપીલકર્તા તરફથી વકીલે ઉઠાવેલ દલીલોમાંથી એક એ હતી કે યુ.એસ.માં ૮મા સુધારા ભંગ થવાના આધાર પર મૃત્યુદંડ રદ કરવામાં આવ્યો છે. તે દલીલ પર વિચાર કરતાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું:

“૧૩. શ્રી ગર્ગ દ્વારા પશ્ચિમી વિદ્વાનો દ્વારા કરાયેલા અનેક અભ્યાસોનો ઉલ્લેખ એ દર્શાવવા માટે કરવામાં આવ્યો હતો કે મૂડીદંડ પ્રતિબંધક ઉપાય તરીકે હોય કે યોગ્ય પ્રતિજ્ઞાત્મક દંડ તરીકે હોય, તે અસરકારક નથી. મૂડીદંડ જાળવી રાખવા ઇચ્છનારાઓના મતને ખંડિત કરવા માટે પશ્ચિમમાં ઉદાર સામાજિક સુધારકોએ અને સંશોધનકર્તાઓએ વિશાળ પ્રમાણમાં પુરાવા એકત્રિત કર્યા છે. આ વિવાદ હજુ સુધી સમાપ્ત થયો નથી અને શક્ય હોય ત્યાં મૃત્યુદંડના અમલને સ્થગિત કરીને તેના પ્રભાવને જાણવા માટે પ્રયોગો કરવામાં આવી રહ્યા છે. બીજી તરફ, આમાંથી મોટા ભાગના અભ્યાસો એક ગંભીર ખામીથી પીડિત છે, તે એ કે તેઓ દરેક હત્યાને એકસરખા ઢાંચાની ગણાવે છે, અચાનક ઉદ્ભવેલા ઉશ્કેરાટ અથવા તેવા અન્ય

કારણોના પરિણામ તરીકે ગણે છે અને દરેક વ્યક્તિગત કેસમાં રહેલી પ્રેરણાને અવગણે છે. નિઃસંદેહ, મોટી સંખ્યાની હત્યાઓ સામાન્ય પ્રકારની હોય છે. પરંતુ ઓછામાં ઓછી કેટલીક હત્યાઓ કલ્પનામાં શૈતાની અને અમલમાં ફૂર હોય છે. કેટલીક બીજી ઘટનાઓમાં, જ્યાં ભોગ બનેલી વ્યક્તિ દેશમાં ઊંચું સ્થાન ધરાવતી હોય, ત્યાં સમાજ તેના મૂળ આધાર સુધી હ્યમચી ઉઠવાનો ભય રહે છે. આવી હત્યાઓને હત્યારાના સામાજિક અસંતુલનમાં બહાના શોધીને સરળતાથી અવગણવી શક્ય નથી. આવા ગુનાઓનો પ્રસાર, ઘણા લોકોના મતાનુસાર, માત્ર પ્રતિબંધક ઉપાય તરીકે જ નહીં પરંતુ સમાજ દ્વારા સ્પષ્ટ અને દઢ અસ્વીકારના પ્રતીકરૂપે પણ મૃત્યુદંડની અનિવાર્યતા તરફ સંકેત કરે છે.

૧૪. આપણા દેશમાં પશ્ચિમી અનુભવનું પ્રત્યારોપણ કરવાની યોગ્યતા અંગે અમને ગંભીર શંકાઓ છે. સામાજિક પરિસ્થિતિઓ ભિન્ન છે અને સામાન્ય બૌદ્ધિક સ્તર પણ તેવું જ ભિન્ન છે. આપણા ફોજદારી કાયદાના સંદર્ભમાં, જે હત્યાને દંડનીય બનાવે છે, એ હકીકત અવગણવામાં આવી શકે તેમ નથી કે આજીવન કારાવાસ મોટા ભાગના કેસોમાં લગભગ બાર વર્ષના કારાવાસ જેટલો રહી જાય છે, અને એ બાબત અંગે ગંભીર રીતે પ્રશ્ન ઊભો થઈ શકે છે કે શું માત્ર એ એક જ વિકલ્પ મૃત્યુદંડના પૂરતા વિકલ્પરૂપે માન્ય બની શકે. સમાજને હત્યાઓથી રક્ષણ આપવાની આવશ્યકતાનો અંદાજ લેવા માટે આ દેશમાં સંકલિત અપરાધ આંકડાશાસ્ત્રના કોઈ વિશાળ પાયાના અભ્યાસ તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું નથી. એકમાત્ર અધિકૃત અભ્યાસ ૧૯૬૭માં પ્રકાશિત ભારતના કાયદા આયોગનો છે. તે તેનો પાંત્રીસમો અહેવાલ છે. શક્ય તેટલી ઉપલબ્ધ સામગ્રી એકત્ર કર્યા પછી અને પશ્ચિમમાં નિરાકરણવાદીઓ તથા જાળવણીવાદીઓ બન્નેએ વ્યક્ત કરેલા મતોનું મૂલવણ કર્યા પછી, કાયદા આયોગ પરિષદે ૨૬૨ થી ૨૬૪ માં પોતાના નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છે. આ પરિષદોનું સંક્ષેપ આયોગે અહેવાલના પૃષ્ઠ ૩૫૪ પર નીચે મુજબ આપ્યો છે:

“નિરાકરણ કરવું કે જાળવી રાખવું એ પ્રશ્નનો નિર્ણય, જાળવી રાખવાના પક્ષમાં અને વિરુદ્ધ રહેલા વિવિધ દલીલોનું સંતુલન સાધીને કરવો પડે. નિરાકરણ કે જાળવણીના પક્ષમાં આવેલી કોઈ એકલી દલીલ આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરી શકે તેમ નથી. આ વિષય પર કોઈ પણ નિષ્કર્ષે પહોંચતી વખતે, સામાન્ય રીતે સમાજના તથા વ્યક્તિગત માનવજીવોના રક્ષણની આવશ્યકતા ધ્યાનમાં રાખવી જ પડે. નિરાકરણના પક્ષમાં આવેલી અનેક દલીલોની માન્યતા કે તેમની પાછળ રહેલી શક્તિને સંપૂર્ણપણે નકારી કાઢવી મુશ્કેલ છે. મૃત્યુદંડની અપરિવર્તનીયતા, આધુનિક અભિગમની જરૂરિયાત, મૂડી દંડની કઠોરતા તથા માનવીય મૂલ્યોના વધુ ઊંડા પ્રશ્નોને ઉદ્દીપિત કરતી જાહેર મતની કેટલીક વર્ગોમાં દેખાતી મજબૂત ભાવના પર આધારિત દલીલને પણ આયોગ હલકી રીતે લેતો નથી. છતાં, ભારતની પરિસ્થિતિઓને, તેના નિવાસીઓના સામાજિક લાલન-પાલનની વૈવિધ્યતાને, દેશમાં નૈતિકતા અને શિક્ષણના સ્તરમાં રહેલી અસમાનતાને, તેના વિશાળ વિસ્તારને, તેની વસ્તીની વૈવિધ્યતાને અને વર્તમાન સંજોગોમાં દેશમાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવાની સર્વોપરી આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં લેતાં, ભારત મૃત્યુદંડના નિરાકરણનો પ્રયોગ કરવાનો જોખમ લઈ શકે તેમ નથી. વિશ્વના એક પ્રદેશ અંગે માન્ય ગણાતી દલીલો, આ સંદર્ભમાં, અન્ય પ્રદેશ અંગે માન્ય ઠરી શકે જ એમ નથી. તેવી જ રીતે, ભારતના કેટલાક ભાગોમાં નિરાકરણથી ખાસ પ્રસ્તુત ફરક ન પડે તોય, અન્ય ભાગોમાં તે ગંભીર પરિણામોથી ભરેલું હોઈ શકે.

~~સંકળાયેલા તમામ પ્રશ્નોના વિચાર બાદ, આયોગનો મત છે કે દેશની વર્તમાન સ્થિતિમાં મૂડી દંડ જાળવી રાખવો જોઈએ.” અદાલતે સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ વિ. માં આપેલા અગાઉના એક ચુકાદાનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હતો.~~

સાંકળાયેલા તમામ મુદ્દાઓ પર વિચારણા કર્યા પછી, કમિશન નો એવો મત છે કે દેશની વર્તમાન સ્થિતિમાં મૃત્યુદંડ ને યથાવત રાખવો જોઈએ.” આ નામદાર કોર્ટે સ્ટેટ ઓફ મદ્રાસ વિરુદ્ધ વી.જી. રાવ ૧૯૫૨૨ એસસીઆર ૫૯૭ ના અગાઉના ચુકાદાનો પણ સંદર્ભ આપ્યો

હતો. તે કેસમાં, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ પતંજલિ શાસ્ત્રી એ અવલોકન કર્યું

હતું કે:

વી.જી. રો ૧૯૫૨ એસ.સી.આર. ૫૯૭, તે કેસમાં, પટંજલિ શાસ્ત્રી,
સી.જે. એ અવલોકન કર્યું:

“આ સંદર્ભમાં એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી મહત્વપૂર્ણ છે કે જ્યાં જ્યાં વાજબીપણાની કસોટી નિર્ધારિત કરવામાં આવી હોય, ત્યાં તે કસોટી જે તે પડકારાયેલ દરેક વ્યક્તિગત કાયદા પર લાગુ કરવી જોઈએ; અને વાજબીપણાનું કોઈ અભિધારાત્મક ધોરણ અથવા સામાન્ય માળખું એવું નક્કી કરી શકાતું નથી કે જે તમામ કેસોમાં લાગુ પડે. ભંગ કરવામાં આવ્યો હોવાનો આક્ષેપ કરાયેલ હકનું સ્વરૂપ, લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધોનો અંતર્નિહિત હેતુ, જેના નિવારણ માટે ઉપાય કરવાનું ઉદ્દેશિત અનિષ્ટનું પરિમાણ અને તાત્કાલિકતા, લાદણીનું અસંતુલન, તેમજ તે સમયની પ્રચલિત પરિસ્થિતિઓ — આ બધું ન્યાયિક નિષ્કર્ષમાં અવશ્ય સામેલ થવું જોઈએ. આવા દુર્લક્ષ્ય પરિબળોનું મૂલવણ કરતાં અને આપેલ કેસની તમામ પરિસ્થિતિઓમાં શું વાજબી છે તેની પોતાની કલ્પના ઘડતાં, નિર્ણયમાં ભાગ લેતા ન્યાયાધીશોની સામાજિક દૃષ્ટિ અને મૂલ્યોની કસોટી મહત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવે તે અનિવાર્ય છે; અને આવા કેસોમાં વિધાનમંડળના નિર્ણયમાં તેઓ કેટલા હસ્તક્ષેપ કરી શકે તેની મર્યાદા માત્ર તેમની જવાબદારીની ભાવના, સ્વનિયંત્રણ અને આ શાંતચિત્ત વિચારથી જ નિર્ધારિત થઈ શકે કે સંવિધાન માત્ર તેમની વિચારસરણીવાળા લોકો માટે જ નહીં, પરંતુ સર્વ માટે છે, અને લોકોના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓના બહુમતે પ્રતિબંધો લાદવાની મંજૂરી આપતી વખતે તેમને વાજબી ગણ્યા છે.”

આ બાબતમાં ન્યાયાધીશોની જવાબદારી વધુ મોટી છે, કારણ કે હત્યા માટેની મૂડી સજા આધુનિક સમયમાં યોગ્ય છે કે નહીં તે પ્રશ્ને વિશ્વભરમાં, ક્યારેક ભાવનાત્મક આવેશ સાથે, ગંભીર વિવાદ ઊભો કર્યો છે. તેથી, આ બંધારણીય પ્રશ્નને અમે નિષ્પક્ષતા અને યોગ્ય પ્રમાણના સ્વનિયંત્રણ સાથે હાથ ધરીએ તે આવશ્યક છે.

“ ઉપરોક્ત અવતરણ ઉપરોક્ત ચુકાદા પર સુરેન્દ્ર પાલ વિરુદ્ધ સરસ્વતી અરોર (૧૯૭૪) રએસસીસી ૬૦૦ ના કેસમાં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો.” ~~પર~~ (૧૯૭૪) ર એસ.સી.સી. ૬૦૦ માં આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. તે કેસમાં અપીલકર્તા તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે લગ્ન માટે નિશ્ચિત થયેલ પક્ષકારોના કેસમાં અનુચિત પ્રભાવની પૂર્વધારણા અંગે હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડમાંથી એક અવતરણ પર આધાર રાખ્યો હતો. હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંત પર આધાર રાખવાનો ઇનકાર કરતાં, આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું:

“ઇંગ્લેન્ડમાં કુટુંબ કાયદામાં મૂળભૂત પરિવર્તન આવ્યું છે અને પુરુષ તથા સ્ત્રી વચ્ચેના નવા સામાજિક સંબંધને માન્યતા આપવામાં આવી છે. પરંતુ આપણા દેશમાં, આજેય લગ્ન એક ગોઠવાયેલ બાબત છે. અમે એવું નથી કહેતા કે આ પ્રથાના કોઈ અપવાદ નથી અથવા ચુપક – ચુપતીઓ પોતાનો જીવનસાથી પોતે પસંદ કરે તેવી કોઈ વૃત્તિ નથી, ભલે તે અત્યંત અદૃશ્યરૂપે જ કેમ ન હોય; પરંતુ આવા કિસ્સાઓમાં પણ તેમના માતા-પિતાની સંમતિ એ માંગવામાં આવતી આવશ્યક બાબતોમાંની એક છે. નિર્ધારિત પરિસ્થિતિઓના કોઈપણ સમૂહમાં તે પ્રાપ્ત થાય છે કે નહીં, તે જુદી બાબત છે. આ દેશમાં આવા ગોઠવાયેલા લગ્નોમાં, બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે નોંધપાત્ર સમયગાળા સુધી સગાઈ થયેલી હોય જેથી તેઓ એકબીજાને મળી શકે અને એકબીજા પર અયોગ્ય પ્રભાવ પાડી શકે તેવી સ્થિતિમાં રહી શકે, એવો પ્રશ્ન બહુ જ દુર્લભ રીતે ઉપજે છે. વર્તમાન કેસના લગ્નમાં પણ ભીમ સૈન દ્વારા જાહેરાતનો આશરો લેવાયો હતો. જે વ્યક્તિએ જવાબ આપ્યો હોવાનું દર્શાવ્યું છે તે છે સરસ્વતીની માતા અને તેને જવાબ આપનાર વ્યક્તિ ભીમ સૈનનો વ્યક્તિગત સહાયક હતો. પરંતુ, આ દેશમાં પ્રવર્તમાન સામાજિક વિચારણાઓ અને જીવનમૂલ્યો આવા કેસોમાં પણ સંબંધિત પક્ષોના અભિગમ નક્કી કરવામાં યથાવત્ અસર કરતા રહે છે. તે ઉપરાંત, જેમ અમે અગાઉ કહ્યું છે તેમ, સરસ્વતીની બહેનના ઘરમાં થયેલી લગ્ન સંબંધિત વાટાઘાટો સંપૂર્ણપણે વ્યાપારી લેવડદેવડ

જેવો દેખાવ ધરાવે છે. આ પરિસ્થિતિઓમાં, હેલ્સબરીમાં કાયદાના નિવેદનનો તે ભાગ, જેમાં લગ્ન માટે વચનબદ્ધ પુરુષ દ્વારા તે જે સ્ત્રી સાથે લગ્નબંધનમાં બંધાવાનો છે તેની બાબતમાં અયોગ્ય પ્રભાવનો ઉપયોગ થયો હોવાની અનુમાનસિદ્ધિ ધારણા અંગે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, તે આ દેશની પરિસ્થિતિઓમાં મુશ્કેલથી લાગુ પડી શકે. અમે એ બાબત દર્શાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે કે, જે દેશોમાં અમલમાં રહેલી પરિસ્થિતિઓને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રતિપાદિત અને રજૂ કરાયેલા આવા કાયદાકીય નિવેદનોને, તે સિદ્ધાંતો તથા તેમની આ દેશની પરિસ્થિતિઓ, સામાજિક ધોરણો અને અભિગમો પ્રત્યેની લાગુ પડતાની સમીક્ષાત્મક તપાસ કર્યા વગર, આ દેશમાં અંધપણે અનુસરવાનો ખતરો છે. ઘણીવાર સંકલનો અને વિદ્વતાપૂર્ણ ગ્રંથોમાં દર્શાવાયેલા વિદેશી દેશોમાં લાગુ પડતા કાયદાકીય નિવેદનોનો ઉલ્લેખ એ દેશોમાં અસ્તિત્વમાં રહેલી અથવા રહેલી પરિસ્થિતિઓની પૃષ્ઠભૂમિમાં તે સિદ્ધાંતોની સમીક્ષાત્મક તપાસ કર્યા વિના કરવામાં આવે છે. જો આપણે સજાગ અને સતર્ક ન રહીએ, તો અમારી નિર્ધારણા માટે આવનારા કેસોમાં, અમે જે પૃષ્ઠભૂમિ અને અન્ય વિવિધ પરિસ્થિતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેની વિચારણા કર્યા વિના, તેમને સીધા જ લાગુ કરી દેવાની સંપૂર્ણ શક્યતા છે. અનેક પ્રસંગોએ, માત્ર એટલા માટે કે વિદેશી દેશોની અદાલતોએ અમારી અદાલતો દ્વારા લેવાયેલા દૃષ્ટિકોણથી ભિન્ન દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો હતો, અથવા કોઈ વિશિષ્ટ મુદ્દા પર નિર્ધારણ કરતી વખતે, અમને તે નિર્ણયોનું પુનર્વિચાર કરવા અથવા તેમને પ્રથમવાર વિચારણા હેઠળ લેવા અને તેમને આ દેશના કાયદા તરીકે સ્વીકારવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું.

નિઃસંદેહ કોઈ સિદ્ધાંતનું નિષ્પક્ષ અને ચુકિતપૂર્ણ નિષ્કર્ષ, જો તે વિદેશી દેશના કોઈ નિર્ણયમાંથી ઉપજે, જે સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતી વિધાનિક જોગવાઈઓ પર આપવામાં આવ્યો હોય અને જે આ દેશમાં પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિઓને લાગુ પડી શકે, તો યોગ્ય નિષ્કર્ષ પહોંચવામાં અદાલતને સહાય કરશે. અમે જ્યાંથી શક્ય હોય

ત્યાંથી પ્રકાશ મેળવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ, પરંતુ તેમ છતાં તેનાથી આંખ મીંચાઈ ન જાય તે અંગે સાવચેત રહેવું જોઈએ.”

૩૬. આમ, ઉપર ઉલ્લેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતનો નિર્ણય અત્યંત સ્પષ્ટ કરે છે કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ લોકોના કોઈ નિશ્ચિત વર્ગને, ઓળખને અથવા વલણને ગુનાહિત ગણાવતી નથી. તે માત્ર એવા નિશ્ચિત કૃત્યોની ઓળખ કરે છે કે જે કરવામાં આવે તો તે ગુનો બને. આવી મનાઈ લિંગ-ઓળખ અથવા વલણને અવગણીને જાતીય વર્તનનું નિયમન કરે છે. સર્વોચ્ચ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે અકુદરતી ગુનાઓના કિસ્સામાં સંમતિ નિર્ધારક માપદંડ નથી અને તેના બદલે એવું કોઈપણ કૃત્ય કે જે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ હોય અને જેને કામપ્રેરિત ભેદન તરીકે વર્ણવી શકાય, તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ ગુનો બને છે; જેથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પત્ની અકુદરતી સંભોગ માટે પતિ વિરુદ્ધ કલમ ૩૭૭ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરી શકે છે. આમ, જ્યારે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે પતિએ પોતાની પત્નીને મૌખિક સંભોગ માટે બળજબરી કરી હતી અને વાસ્તવમાં તે કૃત્ય કર્યું હતું, ત્યારે તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ ગુનો બને છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ઉપર ઉલ્લેખિત સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણયને ધ્યાનમાં લેતાં, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ વિપરીતલિંગી દંપતિઓના કિસ્સામાં પણ લાગુ પડશે, જ્યાં પતિએ પત્નીને મોઢાના છિદ્રમાં કામપ્રેરિત ભેદન માટે મજબૂર કરી હોય. હકીકતમાં, આવા કિસ્સાઓમાં જ્યાં પત્નીએ આવા કૃત્ય માટે સંમતિ આપી હોય, તે પણ આ જોગવાઈ હેઠળ સંપૂર્ણપણે આવરી લેવાશે, કારણ કે ગુનાની રચના નિર્ધારિત કરવા માટે સંમતિ મુખ્ય પરિબલ નથી.

૩૭. તેમ છતાં, મને જે મહત્વપૂર્ણ પાસા પર વિચાર કરવો જરૂરી છે તે એ છે કે પત્નીએ પોતાની પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં આક્ષેપિત કરેલા આક્ષેપો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળનો ગુનો બને છે કે નહીં.

૩૮. લૈંગિક તર્કવિરુદ્ધતા અનેક સ્વરૂપોમાં પ્રગટ થાય છે અને તે વિવિધ નામોથી ઓળખાય છે, જેમ કે, "સોડોમી : સમાન અથવા વિપરીત લિંગના વ્યક્તિ સાથે

યૌન સંભોગ સિવાયનું કામોત્તેજક શારીરિક સંસર્ગ, ઉદાહરણરૂપે, ગુદા દ્વારા અથવા મોઢા દ્વારા (મુખ).

અપ્રાકૃતિક સંભોગ : કોઈ પુરુષ દ્વારા અન્ય પુરુષ અથવા સ્ત્રી સાથે ગુદામાર્ગે સંભોગ; અથવા કોઈ પુરુષ અથવા સ્ત્રી દ્વારા પ્રાણી સાથે ગુદામાર્ગે અથવા યોનિમાર્ગે સંભોગ.

પશુસંગ: મનુષ્ય દ્વારા નીચલા પ્રાણી સાથે કરવામાં આવેલું યૌન સંસર્ગ.

ટ્રિબેડિઝમ: કામેચ્છાની સંતોષપ્રાપ્તિ માટે એક સ્ત્રી દ્વારા બીજી સ્ત્રીના બાહ્ય જનન અંગો પર પરસ્પર શારીરિક સંપર્ક દ્વારા ઘર્ષણ કરવું.

સેડિઝમ : યૌન તર્કવિરુદ્ધિનું એક સ્વરૂપ, જેમાં પીડા અને યાતના પહોંચાડવાની ક્રિયા યૌન ઉત્તેજક તરીકે કાર્ય કરે છે.

મેસોડિઝમ: સેડિઝમનું વિરુદ્ધ; અને જાતીય સંતોષ વ્યક્તિ પોતાના જાતીય સાથી દ્વારા માર ખાવાની, યાતના સહન કરવાની અથવા અપમાનિત થવાની ઈચ્છામાંથી મેળવવા માંગે છે.

ફેટિશિઝમ: સ્ત્રીના શરીરના કોઈ અંગથી અથવા તેને સંબંધિત કોઈ વસ્તુથી પરાકાષ્ઠા સુધી પહોંચે તેવી જાતીય ઉત્તેજના અનુભવવી.

પ્રદર્શિત લૈંગિક અશ્લીલતા: જાહેરમાં જનનાંગોનું પ્રદર્શન." (જુઓ બ્રધર જૉન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૩૯. વિચારણા માટે ઊભો થતો પ્રશ્ન એ છે કે શું , .કલમ-૩૭૭, આઈપીસી-માં વર્ણવેલ 'અસ્વાભાવિક ગુનાઓ' પોતાના વ્યાપ, વિસ્તાર અને વ્યાપકતામાં ઉપર સૂચિબદ્ધ તમામ જાતીય તર્કવિરુદ્ધ કૃત્યોને આવરી લેશે કે કેમ. આ બાબતનું પરીક્ષણ , , ની ભાષાના સંદર્ભમાં કરવાનું છે, જે નીચે મુજબ છે :-

"૩૭૭. અપ્રાકૃતિક ગુનાઓ : જે કોઈ સ્વેચ્છાએ કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે પ્રકૃતિના નિયમના વિરુદ્ધ શારીરિક સંભોગ કરે, તેને આજીવન કારાવાસથી, અથવા કોઈપણ પ્રકારના એવા કારાવાસથી કે

જેની મુદત દસ વર્ષ સુધી વધારી શકાય, દંડિત કરવામાં આવશે અને તે દંડને પણ પાત્ર રહેશે.-

સ્પષ્ટીકરણ : આ કલમમાં વર્ણવાયેલા ગુના માટે આવશ્યક એવા શારીરિક સંભોગની રચના કરવા માટે પ્રવેશ પૂરતો છે." (જોવો બ્રધર જોન એન્ટની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૦. વિવિધ વડી અદાલતો અને સર્વોચ્ચ અદાલત દ્વારા અધિનિયમોની દંડાત્મક જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે અપનાવવાનો જે અર્થઘટનાત્મક અભિગમ છે તે બાબતે કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ આપવામાં આવી હતી અને તેમાંની કેટલીકનો અહીં ઉલ્લેખ કરી શકાય.

(૧) એ.આઈ.આર. ૧૯૪૧ લાહોર ૩૦૧ : (૧૯૪૧ (૪૨) ક્રિ એલ.જે. ૭૬૫) (વડી અદાલત બાર એસોસિએશન વિ. એમ્પરર). એ.આઈ.આર. ના પૃષ્ઠ ૩૦૩ પર : (ક્રિ એલ.જે. ના પૃષ્ઠ ૭૬૭ પર) આ પ્રમાણે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું : "કાયદાઓના અર્થઘટનનો એ સુસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે કાયદાની દંડાત્મક જોગવાઈનું કડક અર્થઘટન કરવું જોઈએ અને કોઈ કૃત્યને દંડનીય ગણવું ન જોઈએ, જો સુધી તે દંડાત્મક જોગવાઈના વ્યાપક્ષેત્રમાં સ્પષ્ટપણે આવતું ન હોય.

(૨) એ.આઈ.આર. ૧૯૪૩ ઓલ ૩૭૯ : (૧૯૪૪ (૪૫) ક્રિ એલ.જે. ૪૯૧) (એફબી) (સરણ સિંહ). પાનું ૩૮૮ પર (ના) આ રીતે અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું : "બધા દંડાત્મક અધિનિયમોનું, સામાન્ય રીતે, તમામ પક્ષપાતથી મુક્ત વાતાવરણમાં અર્થઘટન કરવામાં આવે છે અને, જો જરૂરી હોય, જ્યાં ક્ષિઅર્થીતા હોય ત્યાં, પ્રજાજનના હિતમાં."

(૩) (એમ.વી.જોશી વિ.એમ.યુ.શિમ્ડી)). પૃષ્ઠ ૧૪૯૮(એઆઈઆર):
(કિમી.એલજે ના પાના.નં.૭૦૦ પર) એલજે-૫૨ આ મુજબ નોંધવામાં
આવ્યું હતું :

“જ્યારે એવું કહેવામાં આવે છે કે તમામ દંડાત્મક વિધિઓનું કડક અર્થઘટન કરવું જોઈએ, ત્યારે તેનો માત્ર એટલો જ અર્થ થાય છે કે અદાલતે જોવું જોઈએ કે જે કૃત્યનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો છે તે વપરાયેલા શબ્દોના સાદા અર્થની હદમાં ગુનો બને છે કે નહીં અને શબ્દોને ખેંચવા ન જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, કડક અર્થઘટનનો નિયમ એ માંગે છે કે વિધિના ભાષ્યનું એવું અર્થઘટન કરવું જોઈએ કે જે બાબત વિધિના ચુકિતસંગત અર્થઘટનની હદમાં આવતી નથી તેને તેની હદમાં આવતી ગણવામાં ન આવે. વધુમાં, એવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે દંડાત્મક વિધિનું અર્થઘટન કરતાં શંકાની સ્થિતિમાં વિષયસંબંધિત વ્યક્તિને અનુકૂળ આવે તેવું અર્થઘટન પ્રાધાન્ય પામવું જોઈએ, આ એક મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. પરંતુ આ નિયમો કોઈ રીતે અર્થઘટનના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને અસર કરતા નથી, એટલે કે, પ્રથમ કસોટી અધિનિયમમાં વપરાયેલી ભાષા છે અને જ્યારે શબ્દો સ્પષ્ટ અને સાદા હોય ત્યારે અદાલત વિધાનમંડળની વ્યક્ત કરાયેલ મનશાને સ્વીકારવા બંધાયેલ હોય છે.”

(૪) જી. પી. સિંહ દ્વારા લખાયેલ ‘પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ સ્ટેચ્યુટરી ઇન્ટરપ્રિટેશન’ ના તૃતીય આવૃત્તિના પૃષ્ઠ ૧૭૦ અને ૧૭૧ પર આવેલા, કાનૂનની જોગવાઈઓને અનુસંગરૂપે જોડાયેલ ‘સ્પષ્ટીકરણ’ ના અર્થઘટન અંગેના અવતરણનો અહીં ઉપયોગી રીતે ઉલ્લેખ કરી શકાય છે :

“ક્યારેક કોઈ કલમમાં આવતાં શબ્દોના અર્થને સમજાવવા માટે તે કલમ સાથે સ્પષ્ટીકરણ જોડવામાં આવે છે. તે અધિનિયમનો અભિન્ન અને અખંડ ભાગ બની જાય છે. ‘સ્પષ્ટીકરણ’ ને આપવાનો અર્થ તેના શબ્દપ્રયોગ પર આધારિત હોવો જોઈએ, અને તેના હેતુ વિશે કોઈ સિદ્ધાંત સ્વીકારવામાં આવી શકતો નથી, સિવાય કે તે ઉપયોગમાં લેવાયેલી ભાષામાંથી અનુમાનિત થતો હોય.” પરંતુ જો સ્પષ્ટીકરણની ભાષા કોઈ હેતુ દર્શાવે

અને તે હેતુ સાથે સુસંગત એવું અર્થઘટન તેના પર ચુકિતપૂર્વક મૂકી શકાય, તો તે અર્થઘટનને એવા અન્ય અર્થઘટન કરતાં પ્રાધાન્ય આપવામાં આવશે, જે વર્ણન અથવા જાહેર કરાયેલા હેતુ સાથે સુસંગત ન હોય, ધ બેંગોલ ઇમ્યુનિટી કો. ના બેંગોલ ઇમ્યુનિટી કો. લિમિટેડ વિરુદ્ધ સ્ટેટ ઓફ બિહારના કેસમાં, ઇમ્યુનિટી કો. 'સ', -

“મુખ્ય અધિનિયમની પરિધિમાં અથવા તેમાં આવેલા કોઈ શબ્દના અભિપ્રાયમાં કોઈ બાબતને સમાવેશ કરવા માટે, અથવા કોઈ બાબતને તેમાંથી બહાર કરવા માટે, સ્પષ્ટીકરણ ઉમેરવામાં આવી શકે છે. કોઈ નકારાત્મક સ્પષ્ટીકરણ, જે કોઈ વર્ગની ચોક્કસ જાતિઓને અધિનિયમની પરિધિમાંથી બહાર કરે છે, તે પણ એવો પ્રભાવ પેદા કરી શકે છે કે અપવાદરૂપ જાતિઓને બાદ કરતાં બાકીનો વર્ગ તેમાં સમાવેશ પામે છે. સામાન્ય રીતે, સ્પષ્ટીકરણને એવું વાંચવું જોઈએ કે તે મુખ્ય કલમ સાથે સુમેળ સાધે અને તેમાં રહેલી કોઈપણ અસ્પષ્ટતા દૂર કરે અને તેનું એવું અર્થઘટન ન કરવું જોઈએ કે કલમની પરિધિ વિસ્તરે. એ પણ શક્ય છે કે નિરાધાર આશંકાઓ દૂર કરવા માટે અતિસાવચેતીના હેતુથી સ્પષ્ટીકરણ ઉમેરવામાં આવ્યું હોય.” (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ કિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

, કલમ-૩૭૭, આઈપીસી તેના સાથે જોડાયેલી સ્પષ્ટીકરણને બાકાત રાખતાં, તેમાં નીચેના ઘટકો સમાવેશ પામે છે :-

“(૧) આ ગુનાનો આરોપ ધરાવનાર વ્યક્તિએ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પ્રાણી સાથે શારીરિક સંભોગ કર્યો હતો;

(૨) એવો સંભોગ પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ હતો; અને (૩) ગુનામાં આરોપિત વ્યક્તિ દ્વારા એવો કૃત્ય સ્વૈચ્છિક રીતે કરવામાં આવ્યો હતો.” (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ કિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૨. 'સ્વેચ્છાએ' શબ્દની વ્યાખ્યા ભારતીય દંડ સંહિતાની હેઠળ કરવામાં આવી છે, જે નીચે મુજબ છે :-

"૩૯. સ્વૈચ્છિક રીતે - કોઈ વ્યક્તિ કોઈ પરિણામ "સ્વૈચ્છિક રીતે" ઉત્પન્ન કરે છે એવું ત્યારે કહેવાય છે, જ્યારે તે તેને એવા સાધનો દ્વારા ઉત્પન્ન કરે છે કે જેઓ દ્વારા તે તેને ઉત્પન્ન કરવાનો ઇરાદો ધરાવતો હતો, અથવા એવા સાધનો દ્વારા કે જેઓનો ઉપયોગ કરતી વેળાએ તેને જાણ હતી અથવા એવું માનવાનો કારણ હતો કે તેઓથી તે પરિણામ ઉત્પન્ન થવાની સંભાવના હતી." (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૩. 'કાર્ણલ ઇન્ટરકોર્સ' શબ્દપ્રયોગમાં આવેલા આ બે શબ્દોનો અર્થ કેટલીક શબ્દકોશોના સંદર્ભથી સમજી શકાય છે.

૪૪. બટરપર્થ્સ મેડિકલ ડિક્શનરી, સેક્શન એડિશનમાં 'ઇન્ટરકોર્સ', 'કોઇટસ' અને 'કાર્ણલ નોલેજ' શબ્દોના અર્થ અનુક્રમે પૃષ્ઠ ૮૯૬, ૩૮૬ અને ૩૦૨ પર નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યા છે :

“સમાગમ: સહવાસ, દૈનિક સમાગમ, યૌન સમાગમ, કોઇટસ (એલ. ઇન્ટરકોર્સસ ઇન્ટરપોઝિશન).

કોઇટસ: લૈંગિક સંભોગ. કોઇટસ ઇનકમ્પ્લીટસ, કોઇટસ ઇન્ટરપ્ટસ: એવો સંભોગ જેમાં સ્ખલન થવા પહેલાં પુરુષ અંગ યોનિમાંથી પાછું ખેંચી લેવાય છે.

: કોઇટસ રિઝર્વેટસ, એવું યૌન સંભોગ જેમાં પુરુષ પોતાનો પરાકાષ્ઠાનો સ્ખલન સ્ત્રીના પરાકાષ્ઠા સુધી રોકી રાખે છે અથવા ગર્ભનિરોધક ઉપાય તરીકે કરે છે, અથવા ક્યારેક સ્ખલન કરવામાં અસમર્થતા સાથે સંકળાયેલી એક રોગગ્રસ્ત સ્થિતિ તરીકે થાય છે. કોઇટસ અ એક્સ લા વાશ સ્ત્રી સહભાગી ઘૂંટણ-છાતી સ્થિતિમાં હોય ત્યારે પાછળથી કરવામાં આવતો સંભોગ (એલ. કોચેરે, એટલે સાથે આવવું).

શારીરિક સંભોગનું જ્ઞાન : પ્રવેશના અમુક અંશ સાથેનો યૌન સંબંધ અથવા આંશિક યૌન સંબંધ. (એલ. કાર્ગો ફ્લેશ, નોલેજ). " (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૫. 'શારીરિક સંભોગ' આ શબ્દપ્રયોગને સમજવા માટે, કલમ સાથે જોડાયેલ સ્પષ્ટીકરણને નોંધપાત્ર મહત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્પષ્ટીકરણ મુજબ, કલમમાં વર્ણવાયેલા ગુનાને રચવા માટે આવશ્યક એવા શારીરિક સંભોગ માટે પ્રવેશ પૂરતો ગણાય છે. આ કલમ હેઠળ ગુનો બનવા માટે, અગાઉ ઉલ્લેખ કરાયેલા અન્ય ત્રણ ઘટકો ઉપરાંત, પ્રવેશનો ઘટક, ભલે તે કેટલો પણ અલ્પ હોય, આવશ્યક છે. (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૬. શોર્ટર ઓક્સફર્ડ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરી, ખંડ ૯, ત્રીજી આવૃત્તિ, પાનું ૧૪૬૪ પર, 'પેનેટ્રેટ' અને 'પેનેટ્રેશન' શબ્દોના અર્થ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યા છે :

૪૭. હવે, કલમમાં વપરાયેલા શબ્દો અને વાક્યપ્રયોગો પર પ્રકાશ પાડતા ઉપલબ્ધ બહુ થોડાક નિર્ણયોને, કલમના આશય, વિષયવસ્તુ અને અર્થ સમજવા માટે, સંદર્ભિત કરી શકાય.

"પેનેટ્રેટ: વિ. ૧૫૩૦ (લેટિન પેનેટ્રેટે, પેનેટ્રારે પરથી, જેનો અર્થ અંદર મૂકવું, અંદર પ્રવેશવું વગેરે; પેનિટસ ઇન્ટીરિયર વગેરે સાથે સંબંધિત; એટે જુઓ). ૧. સકર્મક, કોઈ વસ્તુમાં અથવા તેના આરપાર પોતાનો માર્ગ બનાવવો અથવા શોધવો; સામાન્ય રીતે અંદર પ્રવેશ મેળવવા માટે બળ અથવા પ્રયત્ન સૂચિત કરે છે; ભેદવું. બ. વ્યાપી જવું; વ્યક્તિને કર્તા તરીકે રાખીને પણ; વ્યાપ્ત કરવું; (કોઈ વસ્તુથી) ઓતપ્રોત કરવું ૧૬૮૦. ૨. અકર્મક. કોઈ વસ્તુમાં અથવા તેના દ્વારા, અથવા કોઈ એવા બિંદુ કે સ્થાને, જ્યાં દૂરાવટ અથવા પ્રવેશની મુશ્કેલી સૂચિત થાય, પોતાનો માર્ગ બનાવવો; પ્રવેશ અથવા પહોંચ મેળવવી ૧૫૩૦. ૩. રૂપક. (સકર્મક.) કાન, હૃદય અથવા ભાવનાઓને ભેદવું; સ્પર્શવું ૧૫૯૧. બ. અકર્મક. હૃદયને સ્પર્શવું શેક્સ. ૪. સકર્મક. કોઈ બાબતના આંતરિક વિષયવસ્તુ અથવા અર્થમાં બૌદ્ધિક રીતે પ્રવેશ મેળવવો; અંદર સુધી જોવું અથવા

આરપાર જોવું; શોધી કાઢવું, જાણવા પામવું, પારખવું ૧૫૬૦. બ. અકર્મક. અંદર સુધી જોવું અથવા આરપાર જોવું ૧૫૮૯. ૧. એવું વાદળ, જેમાં પ્રવેશવું લગભગ અસંભવ હતું ૧૮૬૦. બ. વાચકે પોતાને તે સમયના સ્ટેમોસ્કોપથી ઓતપ્રોત કર્યો હોવો જોઈએ ૧૮૮૭. ૨. જ્યાં જન્મ થયો, ત્યાં હેવનની અસર મુશ્કેલીથી જ પ્રવેશી શકે પોફે. ૩. શોકથી ઓતપ્રોત મનુષ્ય ૧૭૨૦. બ. સિમ્બ. ૨-૩. ૧૪. ૪. કલાઈવે તેની યોજનાઓને સમજી કાઢી અને નિષ્ફળ બનાવી ૮૧૮. તેથી પેનેટ્રેટિંગ વર્તમાન કૃદંત વિશેષણ .. લિ ક્રિયાવિશેષણ. -નેસ.

પ્રવેશ: ૧૬૨૩. (લેટિન એલ. પેનેટ્રેશનેમ પરથી :: પેનેટ્રેટ માંથી પેનેટ્રેશન) ૧. પ્રવેશ કરવાની ક્રિયા, અથવા એવો પ્રવેશનો કૃત્ય; તેમજ બે પ્રવાહીઓ જેવી પરસ્પર વ્યાપ્તિ. બ. પ્રાકૃતિક દર્શનશાસ્ત્ર. એક જ સમયે બે પદાર્થો દ્વારા એક જ અવકાશનો અધિક્રમણ; પૂર્વે પરિમાણોના પ્રવેશ તરીકે,

૧૬૬૧. ૨. ભેદનશક્તિની સત્તા, માપી શકાય તેવી માત્રા અથવા ગુણધર્મ તરીકે. અ. તોપખાનું વિજ્ઞાન. ગોળી વગેરે જે સામગ્રી સામે ફાયર કરવામાં આવે છે તેમાં તે જેટલી ઊંડાઈ સુધી પ્રવેશે તે. ૧૮૦૭. બ. પ્રકાશવિજ્ઞાન. અવલોકકને અંતરાળમાં, અથવા કોઈ વસ્તુની અંદર, જોવા સક્ષમ બનાવતી પ્રકાશીય સાધનની શક્તિ, ૧૭૯૯. ૩. રૂઢાર્થ. અંતર્દષ્ટિ, તીક્ષ્ણતા, પારખશક્તિ, ૧૬૦૫. ૧. તેની ચુંબકીય કિરણોખા .. પ્રત્યેક આંતરિક ભાગ તરફ કોમળ પ સાથે અદૃશ્ય શક્તિ ઊંડા મિલ્ટ સુધી પ્રક્ષેપિત કરે છે. ૨. અ. વધુ પી. શેલ્સ વધુ સારી હોય છે ૧૯૦૧. ૩. તમે પી. ધરાવતા મનુષ્ય હોવાનો ઢોંગ કરી શકો છો. સ્ટીલ." (જુઓ બ્રધર જહોન એન્ટની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૧૯૬૯ ક્રિ એલજે ૮૧૮ ([કે ગોવિન્દન વિ. કેરળ રાજ્ય](#)) :

આ કેસમાં, વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો હતો તે એ હતો કે શું બે જાંઘોની વચ્ચે સંભોગ કરવાનું કૃત્ય પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધનો શારીરિક સંભોગ ગણાય કે નહીં. કેરળ વડી અદાલતના એક વિદ્વાન ન્યાયાધીશે, જેમણે આ

કેસનો નિર્ણય કર્યો હતો, એમ ઠરાવ્યું હતું કે અન્ય વ્યક્તિની જાંઘોની વચ્ચે પુરુષ અંગ પ્રવેશિત કરીને સંભોગ કરવો, ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળનો અપ્રાકૃતિક ગુનો છે. આવું ઠરાવતાં, વિદ્વાન ન્યાયાધીશને 'સંભોગ' શબ્દનો અને 'પ્રવેશ કરવો' શબ્દનો અર્થ પણ સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. ચર્ચાનો એવો ભાગ ચુકાદાના પાનું ૮૨૩ પરના પરિચ્છેદ ૧૯ અને ૨૦ માંથી પ્રાપ્ત થાય છે, જે નીચે મુજબ છે :-

"(૧૯) 'સંભોગ' શબ્દનો અર્થ 'લૈંગિક સંબંધ' એવો થાય છે (કન્સાઈઝ ઓક્સફર્ડ ડિક્શનરી). કન્ટ્રુ વિ. એમ્પરર, એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ સિંદ ૨૮૬ : (૧૯૨૫ (૨૬) ક્રિ એલ.જે. ૯૪૫), માં 'સંભોગ' શબ્દના અર્થનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો : "સંભોગને સ્વતંત્ર ગઠનના સભ્યો દ્વારા થતી પરસ્પર આવર્તિત ક્રિયા તરીકે વ્યાખ્યાયિત કરી શકાય. વેપારી સંબંધ, સામાજિક સંબંધ વગેરેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો અને ત્યારબાદ આ પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવ્યું છે : "

રૂપકરૂપે, 'સંભોગ' શબ્દ, 'વેપાર' શબ્દની જેમ, સ્ત્રી અને પુરુષના પરસ્પર સંબંધો માટે વપરાય છે. અહીં પણ, નિશ્ચિત રીતે નિર્ધારિત અને મર્યાદિત હેતુઓ માટે, એક ગઠનના સભ્ય દ્વારા બીજા ગઠનના જીવતંત્રમાં તાત્કાલિક પ્રવેશ થાય છે. આવનાર ગઠનનો મુખ્ય હેતુ લૈંગિક ચરમબિંદુને અનુસરીને નાડીઓના શિથિલીકરણ દ્વારા ઉદ્ધાસ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. પરંતુ ત્યાં સુધી સંભોગ કહેવાતો નથી જ્યાં સુધી આવનાર સભ્ય ઓછામાં ઓછો આંશિક રીતે જે જીવતંત્રની મુલાકાત લેવાય છે તે દ્વારા આવરી લેવામાં ન આવે, કારણ કે સંભોગમાં પરસ્પરતા અંતર્નિહિત છે."

અતએવ, સંભોગ થયો છે કે નહીં તે નક્કી કરવા માટે જે બાબત વિચારવાની છે તે એ છે કે પ્રવેશ કરનાર અંગ, જેમાં પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો હોય તે અવયવ દ્વારા ઓછામાં ઓછું આંશિક રીતે આવરી લેવાયું છે કે નહીં. જાંઘો વચ્ચેના સંભોગમાં, પ્રવેશ કરનાર પુરુષ અંગ, જેમાં પ્રવેશ કરવામાં આવ્યો હોય તે અવયવ, અર્થાત્ જાંઘો, દ્વારા ઓછામાં ઓછું આંશિક રીતે આવરી લેવાય છે, કારણ કે જાંઘોને ભેગી રાખવામાં આવે છે અને કસીને રાખવામાં આવે છે.

“(૨૦) ત્યારબાદ પ્રવેશ વિશે. સંક્ષિપ્ત ઑક્સફોર્ડ શબ્દકોશમાં ‘પેનેટ્રેટ’ શબ્દનો અર્થ ‘અંદર અથવા આરપાર પ્રવેશ મેળવવો, આરપાર જવું’ એવો થાય છે. જ્યારે પુરૂષ અંગને ભેગી અને કસીને રાખેલી જાંઘો વચ્ચે દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે શું પ્રવેશ થતો નથી? ‘ઇન્સર્ટ’ શબ્દનો અર્થ ‘મુકવું, ફિટ કરવું, ધકેલીને દાખલ કરવું’ એવો થાય છે. તેથી, જો પુરૂષ અંગ જાંઘો વચ્ચે ‘દાખલ કરવામાં આવે’ અથવા ‘ધકેલીને દાખલ કરવામાં આવે’, તો અકુદરતી ગુનો રચાય તે માટે ‘પ્રવેશ’ ગણાય.” (જુઓ બ્રધર જહોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨) એ.આઈ.આર. ૧૯૨૫ સિંધ ૨૮૬ : (૧૯૨૫ (૨૬) ક્રિ એલજે ૯૪૫) (ખાનુ વિ. સમ્રાટ) : આ કેસમાં વિચારણા માટે મૂકાયેલ પ્રશ્ન એ હતો કે આરોપીએ (જે સ્પષ્ટપણે ગોમોરાહના પાપરૂપ મુખમૈથુન જેવો કૃત્ય એક નાનકડા બાળક સાથે, જે તેની આ ઘૃણાસ્પદ કૃતિમાં નિર્દોષ સહભાગી હતો, કર્યું હોવાથી દોષિત હતો) શું તેથી , . હેઠળ કોઈ ગુનો કર્યો હતો કે નહીં. આ મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું :

“અહીં કરવામાં આવેલ કૃત્ય શું કામસંબંધનું એક સ્વરૂપ છે? જો એવું હોય, તો તે સ્પષ્ટપણે પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધ છે, કારણ કે કામસંબંધનો સ્વાભાવિક હેતુ એવો છે કે તેમાં માનવ સંતાન ઉત્પન્ન થવાની શક્યતા હોવી જોઈએ, જે મુખમૈથુનના કિસ્સામાં અશક્ય છે એક રૂપક તરીકે, ‘ઇન્ટરકોર્સ’ શબ્દ, ‘કોમર્સ’ શબ્દની માફક, સ્ત્રી-પુરુષના પરસ્પર સંબંધો માટે વપરાય છે. અહીં પણ એક અંગતંત્રના સભ્ય દ્વારા બીજા અંગતંત્રમાં, નિશ્ચિતપણે વ્યાખ્યાયિત અને મર્યાદિત હેતુઓ માટે, થતો તાત્કાલિક પ્રવેશ છે. આ રીતે પ્રવેશ કરનાર અંગતંત્રનો મુખ્ય હેતુ ચૌન પરાકાષ્ઠા પછી નાડીઓના શમન દ્વારા સુખાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. પરંતુ, જ્યાં સુધી પ્રવેશ કરનાર અંગ ઓછામાં ઓછું ભાગે તો પ્રવેશ પામનાર અંગતંત્ર દ્વારા આવરિત ન થાય ત્યાં સુધી કામસંબંધ કહેવાય નહીં, કારણ કે કામસંબંધમાં પારસ્પરિકતા નિહિત છે. આ દૃષ્ટિએ પ્રશ્નને જોવામાં આવે તો એવું જણાય છે કે ગોમોરાહનો

પાપ, સોડોમના પાપ કરતાં ઓછો કામસંબંધ નથી. ” (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

એ.આઈ.આર. ૧૯૩૪ લાહોર ૨૬૧ : (૧૯૩૪ (૩૫) ક્રિ એલ.જે. ૧૦૯૬) (ખંડુ વિ. એમ્પરર) : બળદ સાથે નાક મારફતે કરવામાં આવેલ સંભોગ , . ના અર્થક્ષેત્રમાં એક અકુદરતી ગુનો છે. (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિરુદ્ધ ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ. એલ.જે. ૧૩૫૨)

(લોહાણા વસંતલાલ દેવચંદ વિ. થે સ્ટેટ, એઆઈઆર ૧૯૬૮ ગુજ. ૨૫૨) આ કેસમાં, ત્રણ આરોપીઓ હતા. આરોપી ૧ અને ૨ એ અગાઉથી જ પ્રસ્નાધીન ગુનો, એટલે કે પીડિત છોકરાના ગુદામાર્ગ દ્વારા કામસંભોગ, કર્યો હતો. છોકરાને ભારે પીડા થવા લાગી અને પરિણામે, આરોપી ૨ તે કૃત્ય કરવામાં સફળ થઈ શક્યો નહીં. તેથી તેણે સ્વેચ્છાએ પ્રસ્નાધીન કૃત્ય છોકરાના મોઢામાં પોતાનું પુરુષ અંગ પ્રવેશિત કરીને કર્યું અને વીર્યસ્ખલન પણ થયું હતું તથા છોકરાએ તેને ઊલટી કરીને બહાર કાઢવું પડ્યું. તેમાં વિચારણા માટે ઊભો થયેલો પ્રશ્ન એ હતો કે શું બીજા આરોપીએ છોકરાના મોઢાના છિદ્રમાં પોતાનું પુરુષ અંગ પ્રવેશિત કર્યું તે , કલમ-૩૭૭, આઈપીસી- હેઠળનો ગુનો ગણાય કે નહીં. એમ ઠરાવવામાં આવ્યું :

આ કૃત્ય સંભોગની ઈચ્છાનો વાસ્તવિક વિકલ્પ હતું અને તે કલમ-૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો બનતો. પીડિતાના મોઢામાં પુરુષ લિંગનો પ્રવેશ થયો હતો. મુલાકાત લેનાર અંગને મુલાકાત લેવાતા અંગ દ્વારા આવરી લેવાની ક્રિયા થઈ હતી. આથી પરસ્પરતા હતી; સંભોગનો અર્થ પરસ્પરતા સૂચવે છે. તેથી, એવું કહી શકાય કે પ્રસ્નાધીન કૃત્ય કલમ-૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનો બનતું હતું.

સ્પષ્ટીકરણ દ્વારા જે અભિપ્રેત હતું તે એ હતું કે માત્ર પ્રવેશમાત્ર પણ કારણરૂપ બને તે માટે પૂરતું ગણાશે અને . માં ઉલ્લેખિત ગુનો રચવા માટે આવશ્યક ગણાશે. વીર્યસ્ખલન, એટલે કે સંભોગની સંપૂર્ણ ક્રિયા, પ્રશ્નસ્થ

ગુનો રચવા માટેનો આવશ્યક ઘટક નહોતો. (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

એવું સાચું હોઈ શકે કે યૌનસંભોગ માત્ર ગર્ભધાનના હેતુ માટે જ અભિપ્રેત છે એવો સિદ્ધાંત જૂનો પડી ગયેલો સિદ્ધાંત છે. પરંતુ તે જ સમયે કોઈપણ સંકોચ વિના એવું કહી શકાય કે મોઢાનું છિદ્ર, પ્રકૃતિ અનુસાર, યૌન અથવા કામસંબંધ માટે અભિપ્રેત નથી. તે દષ્ટિકોણથી જોવામાં આવે તો, યૌન વાસના સંતોષવાના હેતુસર પીડિતાના મોઢામાં પુરુષ અંગ મૂકવાની આ ક્રિયા પ્રકૃતિના ક્રમ વિરુદ્ધનો કામસંબંધ ગણાશે." (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)(જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૮. ઉપરોક્ત ચર્ચાઓ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો આ ગુનાનો આરોપી કોઈ વ્યક્તિ સ્વેચ્છાએ પ્રકૃતિવિરુદ્ધ રીતે કોઈ પુરુષ, સ્ત્રી અથવા પશુ સાથે અલ્પ પ્રમાણની પ્રવેશક્રિયા સાથે શરીરસંભોગ કરે, તો એવો કૃત્ય આ કલમના વ્યાપમાં આવી, તેના હેઠળ દંડનીય એવા અપ્રાકૃતિક ગુનાનું આચરણ ગણાશે. આ દષ્ટિએ જોવામાં આવે તો, સોડોમી, બગરી અને બેસ્ટિયાલિટી જેવી લૈંગિક તર્કવિરુદ્ધિઓ સિવાય, ઉપર સૂચિબદ્ધ અન્ય તમામ લૈંગિક તર્કવિરુદ્ધિઓ આ કલમના વ્યાપક્ષેત્રમાં આવતી નથી. (જુઓ બ્રધર જોન એન્ટોની વિ. ધ સ્ટેટ, ૧૯૯૨ ક્રિ.એલ.જે. ૧૩૫૨)

૪૯. હું કર્ણાટકની વડી અદાલતના પૂર્ણ પીઠના નિર્ણયનો, ગ્રેસ જ્યામણી વિ. ઈ. પી. પીટર, જે ૧૯૮૨ આઈ.એલ.આર. (કર) ૧૯૬ માં અહેવાલિત છે, પણ ઉદ્દેખ કરી શકું છું અને તેના પર આધાર રાખી શકું છું. સંબંધિત અવલોકનો નીચે મુજબ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે;

“૯. તેમ છતાં, એક સંશય ઊભો થાય છે કે ‘સોડમી’ શબ્દનો આવશ્યક અર્થ એવો જ થવો જોઈએ કે કોઈ પુરુષે માત્ર બીજા પુરુષ સાથે જ શારીરિક સંભોગ કર્યો હોવો જોઈએ, અથવા કોઈ પુરુષ કોઈ સ્ત્રી સાથે અકુદરતી જાતીય કૃત્યોમાં પ્રવૃત્ત થાય તો તે પણ સોડમી ગણાય કે કેમ.

૧૦. પ્રારંભિક વિધાનકારો, અંગ્રેજી સામાન્ય કાનૂન વિષેના પ્રારંભિક લેખકોની સંવેદનશીલતા સાથે સુસંગત રહી, સોડમીના તત્વોને તેની ઘૃણાસ્પદ પ્રકૃતિને કારણે વિગતવાર નિર્ધારિત કરવામાં અનિચ્છુક હતા. તેમણે માત્ર એટલી જ જોગવાઈ કરી કે જે કોઈ વ્યક્તિ “સોડમી અથવા પ્રકૃતિવિરુદ્ધ ગુનો” કરે તેને દંડિત કરવામાં આવે. વર્તમાન અધિનિયમમાં આ શબ્દની વ્યાખ્યા સમાવવામાં આવી નથી, સ્પષ્ટપણે એ જ કારણસર, કારણ કે આ અધિનિયમ ઈ.સ. ૧૮૬૯ના વર્ષમાં જ પ્રારૂપિત અને અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. તેવી સ્થિતિમાં, અમને અવશ્ય જ ‘સોડમી’ શબ્દના શબ્દકોશીય અર્થનો આશરો લેવો પડે.

૧૧. શોર્ટર ઓક્સફર્ડ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરીએ ‘સોડમી’ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે આપ્યો છે: ”

લૈંગિક સંભોગનું એક અકુદરતી સ્વરૂપ, ખાસ કરીને એક પુરુષનો બીજા પુરુષ સાથેનો સંભોગ.” વેબ્સ્ટર્સ થર્ડ ન્યૂ ઇન્ટરનેશનલ ડિક્શનરીએ ‘સોડમી’ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે આપ્યો છે: “સમાન લિંગની વ્યક્તિ સાથે અથવા પ્રાણી સાથે શારીરિક સંભોગ: વિપરીત લિંગની વ્યક્તિ સાથે યોનિ-સંભોગ વિનાનો શારીરિક સંભોગ: વિશેષરૂપે: એક પુરુષ અંગનો બીજા વ્યક્તિના મુખ અથવા ગુદામાં પ્રવેશ” આ રીતે, તેમાં ‘સોડમી’ શબ્દના અર્થનો વિસ્તરણ કરીને તેમાં વિપરીત લિંગની વ્યક્તિ સાથેના યોનિ-સંભોગ વિનાના શારીરિક સંભોગનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. હેલ્સબરીઝ લૉઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, ૩ આવૃત્તિ, ખંડ ૧૦, ફોજદારી કાયદા હેઠળ, પરિચ્છેદ ૧૨૮૧ માં સોડમીનો અર્થ આ પ્રમાણે આપે છે:

“૧૨૮૧. સોડમી. સોડમીનો ગુનો ફક્ત ગુદામાર્ગે જ આચરી શકાય છે (આર. વિ. જેકબ્સ (૧૮૧૭), રસ. એન્ડ રાય. ૩૩૧, સી. સી. આર.) તે પુરુષ દ્વારા સ્ત્રી ઉપર પણ આચરી શકાય છે (આર. વિ. વાઈઝમેન (૧૭૧૮) ફોર્ટિસ. રેપ. ૯૧: ૧ રસેલ ઓન ક્રાઈમ (૧૦મી આવૃત્તિ) ૮૪૬.) અને એ પણ તેની પોતાની પત્ની ઉપર (આર. વિ. જેલીમેન (૧૮૩૮). ૮ સી. એન્ડ પી. ૬૦૪: સ્ટેથમ વિ. સ્ટેથમ, (૧૯૨૯) પી. ૧૩૧, સી. એ.;).”

વધુમાં, જોવિટ્સ ડિક્શનરી ઑફ ઇંગ્લિશ લોમાં 'સોડમી' શબ્દનું વર્ણન આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે:

"સોડમી: એક પુરુષ દ્વારા, પુરુષ સાથે હોય કે સ્ત્રી સાથે, અકુદરતી લૈંગિક સંભોગ, જેને સોડમ પરથી એવું કહેવામાં આવે છે (જન. ૧૩.૧૩). ફોજદારી કાયદામાં તેને બગરી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે."

અમેરિકન જુરિસપ્રુડન્સ, ૨ આવૃત્તિ, ખંડ ૭૦ માં. ઇમેન્યુઅલ એસ. ટાઈપોન દ્વારા સોડમી વિષયક ચર્ચા કરવામાં આવી છે; આ શબ્દનો સામાન્ય પરિચય આપતાં, વિદ્વાન લેખક લખે છે:

"મોટાભાગના રાજ્યોમાં, સોડમીને દંડનીય ગુનો બનાવતા કાયદાઓ ઘડવામાં આવ્યા છે, જો કે આવા કાયદાઓની ભાષાશૈલી અંગે નોંધપાત્ર ફેરફાર જોવા મળે છે, અને એવો ફેરફાર સોડમી સંબંધિત મામલાઓ અંગે વિવિધ અધિકારક્ષેત્રોમાં અદાલતોના નિર્ણયો વચ્ચે રહેલા ભિન્નતાનું મોટા પ્રમાણમાં કારણ બને છે; અપ્રાકૃતિક યૌન સંબંધોને ગુનો બનાવવાની વ્યવસ્થા સામાન્ય કાનૂનની ઐતિહાસિક પૃષ્ઠભૂમિમાં મૂળભૂત રીતે સમાયેલ છે અને તેને અમારી પશ્ચિમી સંસ્કૃતિના સ્થિર સામાજિક આચારવિચારના વિશાળ આધાર પરથી માન્યતા પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેમ છતાં એવો નોંધપાત્ર મતપ્રવાહ છે કે પરસ્પર સંમતિ ધરાવતા પુખ્ત વયના વ્યક્તિઓ વચ્ચેનો પ્રશ્ન માત્ર નૈતિક નિયંત્રણો પર જ છોડવો જોઈએ અને તેને ફોજદારી કાનૂનના ક્ષેત્રમાંથી દૂર કરવો જોઈએ, તેમ છતાં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે એવો વિષય વિધાનમંડળ સમક્ષનો પ્રશ્ન છે, અદાલતો સમક્ષનો નથી. ઓછામાં ઓછા એક અધિકારક્ષેત્રે પોતાના કાયદામાં એવો સુધારો કર્યો છે કે વિપથગામી યૌન હુમલાના ગુનાને દંડનીય ઠેરવતા તેના કાયદા હેઠળ ગુનો રચાય તે માટે બળનો ઉપયોગ અથવા બળના ઉપયોગની ધમકી આવશ્યક ગણવામાં આવે.

"સોડમી મૂળરૂપે હિબ્રાઈક કાયદાનો એક ભાગ તરીકે પ્રગટ થાય છે, અને તેનું નામ સોડમ અને ગોમોરાહ શહેરોના નિવાસીઓ દ્વારા કહેવાતી રીતે

આચરવામાં આવતી પ્રથાઓ પરથી લેવાયેલું છે, પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ, બાઈબલનો પાઠ એ બાબતમાં સ્પષ્ટ નથી કે કયા પ્રકારના વર્તન માટે આ શહેરો પર અગ્નિ અને ગંધકનો પ્રહાર કરવામાં આવ્યો હતો, જોકે ઓલ્ડ ટેસ્ટામેન્ટના અન્ય ભાગોમાં સામાન્ય શબ્દોમાં પુરુષ અને પુરુષ વચ્ચેના યૌન સંસર્ગને નિષિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે ("તું સ્ત્રી સાથે સુએ તેમ પુરુષ સાથે ન સુઈશ: તે ઘૃણાસ્પદ છે. "લેવિટિક્સ; ૧૮:૨૨)".

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે 'સોડોમી' શબ્દ, જેમ તે હાલમાં ઇંગ્લેન્ડમાં છૂટાછેડા અને વૈવાહિક મામલાઓ માટેની અદાલતમાં સમજવામાં આવે છે, અને જેના અનુસંધાને આ અદાલતે અધિનિયમમાં કરવામાં આવેલી જોગવાઈ હેઠળ શક્ય તેટલી નજીકથી અનુસરવું રહ્યું છે, તેનો અર્થ સહવાસરૂપ ન હોય તેવી, કામુક શારીરિક સંભોગ ક્રિયા, તે જ લિંગના અથવા વિપરીત લિંગના સભ્ય સાથે, ઉદાહરણ તરીકે ગુદામાર્ગે અથવા મુખમાર્ગે, એવો થાય છે. આથી પુરુષ પોતાની જ પત્ની સાથે પણ સોડોમીમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. ટેલરનાં મેડિકલ જ્યુરિસપ્રુડન્સના સિદ્ધાંતો અને વ્યવહાર, ૧૨મી આવૃત્તિ, ખંડ ૨, માં પણ આ બાબતમાં આ પ્રમાણે જણાવાયું છે:

"સોડોમ્: સેક્સ્યુઅલ ઓફેન્સેસ એક્ટ, ૧૯૫૬ (કલમ ૧૨) મુજબ, કોઈ વ્યક્તિએ બીજી વ્યક્તિ સાથે બગ્ગરી કરવી એ ગંભીર દંડનીય અપરાધ છે, જેનો અર્થ એવો થાય છે કે કોઈ પુરુષ વ્યક્તિ માનવના ગુદા માર્ગ દ્વારા જાતીય તૃપ્તિ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે (સોડોમી) અથવા કોઈ પ્રાણી સાથે એવો કૃત્ય કરે (પશુસંગ), ભલે તે યોનિમાર્ગથી હોય અથવા ગુદામાર્ગથી હોય." પતિ પોતાની પત્ની સાથે સોડોમી કરી શકે કે નહીં, તે પ્રશ્ન .., ૧૮૮૨ પંજાબ રેકૉર્ડ ૬૮ ના કેસમાં નિર્ણયનો વિષય હતો. આ પ્રશ્ન ૧૮૮૨ જેટલા પ્રાચીન સમયકાળમાં પંજાબ ચીફ અદાલતની પૂર્ણ ખંડપીઠને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે જો પત્ની સંમત પક્ષકાર ન હોય તો પતિ પોતાની પત્ની પર સોડોમી કરવાના અપરાધનો દોષિત બની શકે, અને તે પત્નીને

લગ્નવિરોધ માટે અરજ કરવાની માન્ય આધારભૂત કારણરૂપ સ્થિતિ પ્રદાન કરશે. તે અમે લીધેલા દૃષ્ટિકોણને આધાર આપે છે. તેથી, હાલના કેસના તથ્યોના આધારે અમારે નક્કી કરવું છે કે આક્ષેપ મુજબ પતિએ અરજદાર સાથે ગુદામાર્ગથી અને મૌખિક રીતે શારીરિક સંભોગ કર્યો હતો કે નહીં અને તે રીતે સોડોમીનો અપરાધ કર્યો છે કે નહીં. ”

૫૦. ઉપર મુજબની ચર્ચાઓની પૃષ્ઠભૂમિ અને પરિસ્થિતિમાં, મારું એવું માનવું છે કે જ્યાં સુધી હાલના કેસનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી આરોપી-પતિને આક્ષેપિત વિવિધ કૃત્યો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ના કાર્યક્ષેત્રમાં આવશે નહીં.

૫૧. આ મુજબ, ઉપરોક્ત વિષયવસ્તુના દૃષ્ટિકોણથી, હું આ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યો છું કે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬ અને ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનાના સંબંધમાં આરોપી-પતિ વિરુદ્ધ કોઈ કેસ બનતો નથી.

૫૨. હવે હું આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૮-એ સંદર્ભે પેરા-૧૨ માં ઉલ્લેખિત મારી વિચારણા માટે આવેલ પાંચમા પ્રશ્નનો જવાબ આપું છું. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૮-એ, આઈ.પી.સી.ના અધ્યાય- ૨૦-એ હેઠળ આવે છે. આ અધ્યાય ૨૦-એ, આઈ.પી.સી.માં વર્ષ ૧૯૮૩માં ઉમેરવામાં આવ્યો હતો. તે સંસદની નબળી જીવનસાથીને સંરક્ષણ આપવાની ચિંતાને પ્રતિબિંબિત કરે છે. પતિના કુટુંબમાં સ્ત્રીનું જીવન કેટલીક વખત એટલું દુઃખદ અને અસહ્ય બની જાય છે કે ક્યારેક આ કંટાળાજનક દુર્દશાનો અંત આત્મહત્યાથી આવે છે. અધ્યાય ૨૦-એ નો હેતુ સ્ત્રીને તેના પતિ દ્વારા અથવા તેના પતિના સગા-સંબંધીઓ દ્વારા કરવામાં આવતા ત્રાસને અટકાવવાનો છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૮૮-એ હેઠળનો ગુનો રચવા માટેના તત્વો નીચે મુજબ ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે;

(૧) સ્ત્રી પરણેલી હોવી આવશ્યક છે;-

(૨) તેણીને ફૂરતા અથવા હેરાનગતિનો ભોગ બનાવવામાં આવી હોવી આવશ્યક છે, અને

—(૩) આવી ફૂરતા અથવા હેરાનગતિ સ્ત્રીના પતિ દ્વારા અથવા તેના પતિના સગા દ્વારા કરવામાં આવી હોવાનું દર્શાવવામાં આવેલું હોવું આવશ્યક છે.

પ૩. કલમ ૪૯૮એ માંના સ્પષ્ટીકરણ (એ) માં ફૂરતાનો અર્થ આપવામાં આવ્યો છે. આ કલમના હેતુસર ફૂરતાનો અર્થ કલમ ૪૯૮એ માં પ્રસ્તુત ભાષામાંથી નિર્ધારિત કરવો પડે છે અને તે કલમ મુજબ ‘ફૂરતા’ નો અર્થ એવો થાય છે કે “કોઈપણ ઇરાદાપૂર્વકનું વર્તન, જે એવો સ્વભાવ ધરાવતું હોય કે જેના કારણે સ્ત્રીને આત્મહત્યા કરવા પ્રેરણા મળવાની સંભાવના હોય અથવા તેના જીવનને ગંભીર ઇજા કે જોખમ વગેરે થવાની શક્યતા ઊભી થાય, અથવા તેને અથવા તેના સંબંધિત અન્ય કોઈ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત અથવા મૂલ્યવાન જામીનગીરી બાબતે કોઈ ગેરકાયદેસર માંગણી પૂર્ણ કરવા મજબૂર કરવા માટે થતી પીડા અથવા સતામણી, અથવા આવી માંગણી પૂર્ણ કરવામાં તેણી અથવા તેના સંબંધિત કોઈ વ્યક્તિ નિષ્ફળ જાય તે કારણે થતી સતામણી.”

પ૪. ફૂરતાની સંકલ્પનાને એક નવો પરિમાણ આપવામાં આવ્યો છે. કલમ ૪૯૮એની સ્પષ્ટીકરણમાં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કોઈપણ ઇચ્છાપૂર્વકનું વર્તન, જેવું સ્વરૂપ ધરાવતું હોય કે જેના કારણે સ્ત્રી આત્મહત્યા કરવા પ્રેરાય તેવી શક્યતા હોય, તે ફૂરતા ગણાશે. એવું ઇચ્છાપૂર્વકનું વર્તન, જે સ્ત્રીના જીવન, અંગ અથવા આરોગ્યને, ભલે તે માનસિક હોય કે શારીરિક, ગંભીર ઇજા અથવા જોખમ થવાની સંભાવના ઊભી કરે, તે પણ ફૂરતા સમાન ગણાશે. સ્ત્રીને હેરાનગતિ કરવી, જ્યાં એવી હેરાનગતિનો હેતુ તેને અથવા તેની સાથે સંબંધિત કોઈ વ્યક્તિને કોઈ મિલકત અથવા મૂલ્યવાન જામીન સંબંધિત કોઈ ગેરકાયદેસર માંગણી પૂરી કરવા માટે દબાણમાં મુકવાનો હોય, તે પણ ફૂરતા ગણાશે.

પ૫. પત્નીએ જે વિકૃત જાતીય આચરણોના આક્ષેપ કર્યા છે અને જેને તેણીએ પોતે સ્વીકાર્યા ન હતા, તે નિશ્ચિતપણે માનસિક તેમજ શારીરિક ફૂરતા ઠરે છે. જો પતિ-પત્ની પૈકી એક જીવનસાથી સ્વસ્થ અને સામાન્ય જાતીય સંબંધો ઇચ્છે અને બીજો જીવનસાથી, વર્તમાન મામલામાં પત્નીએ આક્ષેપ કર્યા મુજબ, કનલિંગસ અને ફેલેશિયો જેવા વિકૃત જાતીય સંબંધો રાખવા ઇચ્છુક હોય, તો

પતિ-પત્ની વચ્ચેનો સામાન્ય જાતીય સંબંધ, જે સુખી દાંપત્ય જીવનનો આધાર બને છે, સામાન્ય અને અતર્કવિરુદ્ધ જીવનસાથીની બાજુએથી ઉત્પન્ન થયેલી જાતીય અણગમો પર આવીને ખોરવાઈ જાય છે; અને જે બીજા જીવનસાથીનું મનોબળ એટલું વિક્ષિપ્ત હોય કે તેને સામાન્ય જાતીય સંબંધોમાં આનંદ ન આવતો હોય, તેના દ્વારા એવો આગ્રહ રાખવો માનસિક તેમજ શારીરિક ફૂરતાને સમકક્ષ ઠરે છે. કેટલીક નિર્દોષ સેડો-માસોકિસ્ટિક પ્રથાઓ ક્યારેક વૈવાહિક સંબંધોનો અભિન્ન ભાગ બની શકે, પરંતુ જો તે એવી પ્રથાઓમાં રૂપાંતરિત થાય કે જેના કારણે ભાગીદારોમાંથી કોઈ એકને શારીરિક હાનિ અથવા માનસિક આઘાત પહોંચે, અથવા જો તે રોગગ્રસ્ત (સિક) સ્થિતિની સીમા સુધી પહોંચતી હોય, તો તે નિઃસંદેહ શારીરિક અને માનસિક ફૂરતા ગણાય.

૫૬. આથી, કોઈપણ હિચકિયાટ વિના, એવું કહી શકાય કે પત્નીએ પોતાની પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં જે કંઈ આક્ષેપો કર્યા છે, તે સર્વોચ્ચ પ્રકારની શારીરિક તેમજ માનસિક ફૂરતા બને છે અને પતિએ, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૮એ હેઠળ દંડનીય ગુનો કર્યો હોવાનું કહી શકાય.

૫૭. હવે હું મારા વિચારાધીન આવતાં છઠ્ઠા પ્રશ્નનો વિચાર કરું, જે પત્નીની લાજભંગ કરવા બાબતે પતિ દોષિત હોવા સંબંધિત છે.

૫૮. જો કોઈ વ્યક્તિ કોઈ સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરવાનો આશય રાખીને, અથવા તે દ્વારા તેની લાજ ભંગ થવાની શક્યતા છે તે જાણતા હોવા છતાં, કોઈ સ્ત્રી પર હુમલો કરે અથવા તેની વિરુદ્ધ આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરે, તો તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૫૪ હેઠળનો ગુનો કરે છે. તેના આવશ્યક તત્વો એ છે કે કોઈ સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરવાના હેતુસર તેની વિરુદ્ધ આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરવો અથવા તેના પર હુમલો કરવો. કોઈ વ્યક્તિએ અન્ય વ્યક્તિ વિરુદ્ધ બળનો ઉપયોગ કર્યો ગણાય છે, જો તે પોતાની શારીરિક શક્તિથી અથવા કોઈ પ્રાણીને તેની ગતિ બદલવા પ્રેરિત કરીને, તે અન્ય વ્યક્તિમાં ગતિ ઉત્પન્ન કરે અથવા ગતિનો અવરોધ ઊભો કરે (કલમ ૩૪૯, ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ (આઈ.પી.સી.)). જ્યારે બળનો ઉપયોગ આપરાધિક મનશા સાથે અને તે અન્ય

વ્યક્તિની સંમતિ વિના થાય છે, ત્યારે તે આપરાધિક બળ બને છે (તદનુસાર કલમ ૩૫૦). જે કોઈ અન્ય વ્યક્તિને એવી આશંકા થાય તે માટે કોઈ હાવભાવ કરે અથવા તૈયારી કરે કે તે તેની વિરુદ્ધ આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરવા જ રહ્યો છે, તે હુમલો કરેલો ગણાય છે (તદનુસાર, કલમ ૩૫૧). તેથી, જો આવું કૃત્ય કરવામાં આવે અથવા કલમમાં નિર્દિષ્ટ આશય અથવા જાણ સાથે આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરવામાં આવે, તો ગુનેગાર કલમ ૩૫૪ હેઠળ સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરવાના ગુનામાં દોષિત બને છે. (જુઓ: સુરેન્દ્ર ચાહેર, કાયદા વિભાગના વ્યાખ્યાતા, એમ.ડી. યુનિવર્સિટી, રોહતકનો “સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરવું: પતિ-પત્ની વચ્ચેના દષ્ટિકોણ” શીર્ષકવાળો લેખ)

૫૯. કલમ ૩૫૪ દ્વારા સર્જાયેલ ગુનો જેટલો સંબંધિત સ્ત્રીના હિતમાં છે, તેટલો જ જાહેર નૈતિકતા અને અશ્લીલ વર્તનના વિરોધમાં પણ છે (જુઓ, સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. મેજર સિંહ માં મુદ્દોલકર ન્યાયાધીશ, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૬૩ પૃષ્ઠ ૬૬). હવે, જો તે માત્ર વ્યક્તિ વિરુદ્ધ જ નહીં પરંતુ જાહેર નૈતિકતા અને સમાજ વિરુદ્ધ પણ હોય, તો એવી સ્થિતિમાં, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની જ પત્ની અથવા પ્રિયસી સામે ગુનાહિત બળનો ઉપયોગ કરે અથવા હુમલો કરે, ત્યારે આ કલમનો વ્યાપ શું રહેશે?

૬૦. મી હ્લા સો વિ. ડા થાન (૧૯૧૨) ૧૩ ક્રિ. એલ. જે. ૫૩ (બર્મા) માં, આરોપી ડા થાનને મી હ્લા સો પ્રત્યે પ્રેમ હતો. તેણે અનેક વ્યક્તિઓની હાજરીમાં તેના વાળ અને હાથ ખેંચ્યા હતા. અનેક વ્યક્તિઓની હાજરીમાં વપરાયેલ બળને કલમ ૩૫૪ હેઠળ સ્ત્રીની લાજભંગ કરવાની ગણતરીપૂર્વકની ક્રિયા માનવામાં આવી હતી. તેમાં નોંધાયું હતું કે “આ પ્રહારથી બર્માઝ જોનારાઓને એવો સંકેત મળતો હતો કે પુરુષ અને સ્ત્રી દાંપત્ય સંબંધોમાં છે.” તેમાંથી જે નિષ્કર્ષ અનુસરતો આવે છે તે એવો છે કે જો સ્ત્રી “દાંપત્ય સંબંધોમાં” હોત, તો આરોપીએ તેના વાળ અને હાથ ખેંચવાની ક્રિયા તેની લાજભંગ ગણાત નહીં. આ કેસનો બીજો પાસો એ છે કે, જો પતિની ક્રિયા ક્રૂરતા અથવા અવિશ્વાસની નહીં પરંતુ સ્નેહ અને આનંદની અભિવ્યક્તિ હોય, તો તેની પત્નીની લાજભંગ કરવાના ગુનામાં પતિને દોષિત ગણાવી શકાય નહીં.

૬૧. ૧૯૧૨ માં બર્મિઝ લોકોની જાહેર નૈતિકતાને જે બાબતે આઘાત પહોંચ્યો હોય તે આજના સમયમાં જરૂરી નથી કે તે જ રીતે સાચું રહે. હાલમાં, જાહેર સ્થળે પોતાની પત્ની અથવા પ્રિય સ્ત્રી પ્રત્યે સ્નેહની અભિવ્યક્તિ, જેમ કે ભેટી પડવું અથવા હાથ પકડી રાખવો, સ્ત્રીની લાજભંગરૂપ અતિશયતા તરીકે ગણવામાં ન આવે. પરંતુ જાહેર સ્થળે વાળ ખેંચવા જેવી ક્રૂર સ્નેહાભિવ્યક્તિ, ભોગ બનનાર વ્યક્તિ પોતાની પત્ની અથવા પ્રિય સ્ત્રી હોય તો પણ, હજી સુધી જાહેર નૈતિકતાને આઘાત પહોંચાડી શકે છે. પતિનું આવું કૃત્ય 'અશિષ્ટ કૃત્ય' ગણાઈ શકે, કારણ કે વર્તમાન સામાજિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિઓની સમાનતા, વ્યક્તિગત અધિકારો, સ્વતંત્રતાઓ અને સ્ત્રી મુક્તિ પ્રત્યેના ઝોક પર ભાર મૂકવામાં આવતાં, એવી કલ્પના કરવી મુશ્કેલ છે કે કોઈ સ્ત્રી આવા વર્તન પ્રત્યે અસંતોષ અથવા વિરોધ વ્યક્ત નહીં કરે.

૬૨. વધુમાં, કલમ ૩૫૪ હેઠળ "કોઈપણ સ્ત્રી" એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જે દર્શાવે છે કે કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પત્ની સહિત કોઈપણ સ્ત્રીની લાજભંગ કરવા બદલ દોષિત ઠરી શકે છે. તેમ છતાં, પતિ પોતાની પત્નીની લાજભંગ કરવા બદલ દોષિત ઠરી શકે છે એવા નિષ્કર્ષે પહોંચતાં પહેલાં કેટલીક વિશિષ્ટ પરિસ્થિતિઓનું પરીક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. તે આ મુજબ છે:

(૧) જો પતિ જાહેરમાં પોતાની પત્ની પ્રત્યે અનુકંપારહિત રીતે સ્નેહ વ્યક્ત કરે, તો આવી વર્તણૂક (એ) અશ્લીલ વર્તન ગણાશે; (બી) 'જાહેર નૈતિકતા'ના વિરુદ્ધ ગણાશે; અને (સી) કલમ ૩૫૪ હેઠળ અપમાનજનક કૃત્ય ગણાશે.

(૨) જે સ્થિતિમાં પતિ અને પત્ની એકલા હોય, તે સ્થિતિમાં દામ્પત્ય સંબંધનો આવશ્યક ભાગ બને તેવી કેટલીક ક્રિયાઓ અંગે જીવનસાથીઓને કંઈક સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવવું આવશ્યક બની શકે છે. પતિ દ્વારા ખાનગીમાં કરાતા સ્નેહ અને પ્રેમના કેટલાક સ્પષ્ટ પ્રસ્તાવો અથવા કૃત્યો, જે જાહેરમાં પત્નીને સ્વીકાર્ય ન હોય, તે જોગવાઈ હેઠળ લજ્જાભંગ સમકક્ષ ગણાતા નથી એમ સ્વીકારવું પડશે. (૩) પતિ દ્વારા પ્રેમ અને સ્નેહના અત્યંત અંગત કૃત્યો, જે પત્નીને ગમે કે ન ગમે, જો જાહેરમાં કરવામાં આવે, તો તે જાહેર નૈતિકતાના વિરોધમાં જઈ શકે છે

અને એવી સ્થિતિમાં તેના તમામ આવશ્યક ઘટકો હાજર હોવાથી તે કલમ ૩૫૪ હેઠળ આવશે.

(૪) પતિ દ્વારા કરવામાં આવતા એવા વ્યક્તિગત કૃત્યો, જે પત્નીને એકાંતમાં પણ સ્વીકાર્ય ન હોય અને સમાજ દ્વારા પણ માન્ય ન ગણાતા હોય, તે પણ કલમ ૩૫૪ ના વ્યાપ હેઠળ આવવા જોઈએ. આજે કોઈ સ્ત્રી અથવા સમાજ તર્કવિરુદ્ધ લૈંગિક કૃત્યોને દાંપત્ય સંબંધનો વૈધ ભાગ તરીકે માન્યતા આપશે નહીં.

૬૩. ઉપર દર્શાવ્યા મુજબ, જો બે જીવનસાથીઓમાંથી એક જીવનસાથી સ્વસ્થ અને સામાન્ય દાંપત્ય જાતીય સંબંધો ઇચ્છે છે અને બીજો જીવનસાથી, હાલના કેસમાં પત્નીએ જેવો આક્ષેપ કર્યો છે તે મુજબ, ફુન્નિલિંગસ અને ફેલેશિયો જેવા વિકૃત જાતીય સંબંધો ઇચ્છે છે, તો જીવનસાથીઓ વચ્ચેના સામાન્ય જાતીય સંબંધો, જે સુખી વૈવાહિક જીવનનો આધાર બને છે, તે ડગમગી જશે. સામાન્ય અને અવિચલિત એવા જીવનસાથીની તરફથી રહેલા જાતીય વિમુખતાના પાયા ઉપર

૬૪. એ કલ્પનીય છે કે જો પતિ પોતાની પત્ની પર હુમલો કરે અથવા તેની સામે ગુનાહિત બળનો ઉપયોગ કરે, તો તે કૃત્ય કલમ ૩૫૪ હેઠળ સ્ત્રીલજ્જાભંગ સમાન ગણાશે, ભલે તે તેણીની સંમતિ સાથે કરવામાં આવ્યું હોય કે વિના સંમતિ કરવામાં આવ્યું હોય, અથવા તૃતીય વ્યક્તિની ગેરહાજરીમાં કરવામાં આવ્યું હોય. પતિનું જ્ઞાન, ઇરાદો અથવા આધુનિક પરિસ્થિતિમાં તેણીની વિકસિત સંવેદના અંગેનો પ્રશ્ન અસંગત બની જાય અને પતિનું જાણીને કરાયેલું આપું અતિશય અપમાનજનક વર્તન અસમર્થનીય છે. તેથી એવું અનુસરતું જણાય છે કે જો પીડિતા તેના પતિની પત્ની હોય તેવી સ્ત્રી હોય, તો પણ પતિને કલમ ૩૫૪ હેઠળના ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય.

૬૫. કલમ ૩૫૪નું અર્થઘટન કરતાં, જેના વિરુદ્ધ હુમલો કરવામાં આવ્યો હોય અથવા જેના ઉપર આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય તેવી સ્ત્રીની વય, શારીરિક સ્થિતિ અથવા તેની અંગત માનસિક વૃત્તિનો વિચાર કરવો અગત્યનો નથી. ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ "સ્ત્રી" શબ્દનો અર્થ કોઈપણ વયની સ્ત્રી માનવસત્તા થાય છે (કલમ ૧૦, ભારતીય દંડ સંહિતા). સોકા વિ. એમ્પરર

(એ.આઈ.આર. ૧૯૩૩ કલકત્તા ૧૪૨) માં કરાયેલ અગાઉનું અર્થઘટન, કે આ જોગવાઈનો સંરક્ષણ એવો સ્ત્રીઓને મળે છે જેઓ લજ્જાભાવની અનુભૂતિ કરી શકે એટલી વયસ્ક હોય અને જેઓમાં લજ્જાભાવ પૂરતો વિકસિત થયો હોય, હવે સ્વીકાર્ય રહ્યું નથી. અગાઉના કેસોમાં, જ્યાં નાની વયની બાળાઓ વિરુદ્ધ હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો અથવા તેમની ઉપર આપરાધિક બળનો ઉપયોગ થયો હતો, ત્યાં આરોપીની દોષિતતા મુખ્યત્વે પીડિતાના વર્તન ઉપર આધારિત માનવામાં આવતી હતી. ગીર્ધર ગોપાલ વિ. સ્ટેટ (૧૯૫૩) ૫૪ ક્રિ. એલ. જે. ૧૯૬૪ (એમ.બી.) માં આરોપીએ છ વર્ષની એક બાળકી પીડિતાને ઓરડામાં બંધ કરી અને તેને પોતાના કપડાં ઉતારવા કહ્યું. તેણીએ તેમ કરવાનો ઈનકાર કર્યો અને મદદ માટે બૂમો પાડી. બાળકી ને બંધ રાખવી, તેને પથારી પર સુવડાવવી અને પછી તેના ઉપર બેસી પોતે નિર્વસ્ત્ર થવું — અરજદારની આ ક્રિયા એવી માનવામાં આવી કે તે આપરાધિક બળનો એવો ઉપયોગ હતો જેમાં બાળકીની લજ્જા ભંગ થશે તેવી મનશા અથવા જાણકારી હતી. અદાલતનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય એવો હતો કે બાળકી મદદ માટે બૂમો પાડી હોવાથી, તેમાં લજ્જાભાવ વિકસિત થયો હતો. બીજા એક કેસમાં, એમ્પરર વિ. ટાટિયા મહાદેવ (૧૯૧૨) ૧૩ ક્રિ. એલ. જે. ૮૫૮ (બોમ.) માં આરોપી છ વર્ષની એક બાળકી ને પોતાના ઓરડામાં લઈ ગયો અને તેને સુવડાવી, ત્યારબાદ પોતે તેના ઉપર સુઈ ગયો. બાળકી ચીસ પાડી અને ભાગી ગઈ. મેજિસ્ટ્રેટે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે બાળકી માત્ર છ વર્ષની હોવાથી તેમાં લજ્જાભાવ વિકસિત થયો હોય એટલી વય નહોતી. વડી અદાલતે આ દષ્ટિકોણને નીચેના શબ્દોમાં નકારી કાઢ્યો:

અમને એવું જણાય છે કે વિદ્વાન મેજિસ્ટ્રેટના આ અભિપ્રાયનો ઘણાં પ્રકારથી જવાબ મળી શકે છે. એક પૂરતો જવાબ આ ચોક્કસ કેસના સાબિત થયેલા તથ્યોમાં મળી શકે છે કે જ્યારે આરોપીએ તેણી પર પોતાનો હુમલો શરૂ કર્યો ત્યારે તે યુવતીએ ચીસ પાડી અને ભાગી ગઈ. (પૂર્વોક્ત)

કારણ કે આ કૃત્યથી પીડિતાને શારીરિક માનહાનિની ભાવના અનુભવી હતી અને તેણીએ ચીસ પાડી ભાગી ગઈ હતી, તેથી અદાલતને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૫૪ હેઠળ આરોપીને દોષિત ઠેરવવામાં સહજ રીતે કોઈ મુશ્કેલી જણાઈ નહોતી.

૬૬. પીડિતાની કોઈ પ્રતિક્રિયા તેમજ તેની ઉંમર, ધારા ૩૫૪ હેઠળ દોષ નિર્ધારિત કરવા માટે નિર્ણાયક છે કે નહીં, તે પ્રશ્નનો નિવેડો સર્વોચ્ચ અદાલતે સ્ટેટ ઓફ પંજાબ વિ. મેજર સિંહ (ઉપરોક્ત) માં કર્યો હતો. આ કેસમાં આરોપીએ સાડા સાત મહિનાની બાળકીની ચોનિમાં આંગળી પ્રવેશાવી ઇજા પહોંચાડી હતી. અદાલતે ઠરાવ્યું કે આ જોગવાઈ એવી માંગ કરતી નથી કે લાજભંગ પીડિતા દ્વારા અનુભૂતિ પામેલો જ હોવો જોઈએ. જો આ જોગવાઈને એવો અર્થ આપવામાં આવે કે કોઈ વ્યક્તિને દંડિત કરવા માટે પીડિતામાં લાજની વિકસિત ભાવના હોવી આવશ્યક છે, તો "તે માત્ર નાજુક ઉંમરની બાળાઓ પરના હુમલાઓ જ નહીં, પરંતુ એવાં પ્રૌઢ સ્ત્રી પરના હુમલાઓને પણ ધારા ના વ્યાપમાંથી બહાર રાખશે, જ્યારે આવી સ્ત્રી સૂતી હોય અને જાગી ન હોય, અથવા એને એનેસ્થેશિયા અથવા સ્તબ્ધાવસ્થા હેઠળ રાખવામાં આવી હોય, અથવા તે મૂર્ખબુદ્ધિ હોય." ૧ એમ માનવામાં આવ્યું કે વિધાનમંડળનો એવો આશય નહોતો કે લાજભંગ ગુનો બનવા માટે તેનો અનુભવ પીડિતાએ કરેલો હોવો જ જોઈએ. બચાવત ન્યાયાધીશે નોંધ્યું:

નાજુક વયની સ્ત્રી કંઈક ભિન્ન સ્થિતિ પર ઊભી રહે છે. તેનું શરીર અપરિપક્વ હોય છે અને તેની યૌન શક્તિઓ સુપ્ત હોય છે. આ મામલામાં પીડિતા સાત અને અડધા માસની શિશુ છે. તેણે હજી સુધી લજ્જાભાવની સમજ વિકસાવી નથી અને તેને યૌન વિષયક જાગૃતિ નથી. તેમ છતાં, પોતાના જન્મકાળથી જ તે લજ્જાશીલતા ધરાવે છે, જે તેના સ્ત્રીલિંગનું લક્ષણ છે. (આઈડિ. એટ ૬૮)

૬૭. તે પરથી એવું અનુસરતું જણાય છે કે લજ્જાશીલતા દરેક સ્ત્રીનો તેના જન્મથી જ એક ગુણધર્મ માનવામાં આવે છે અને પત્ની પર કરાયેલો તેનો ભંગ એ હકીકતને અવગણીને દંડનીય રહેશે કે તે નાજુક વયની છે કે કૃત્યના સ્વરૂપની મૂલવણી કરી શકે તેવી પૂરતી સમજ વિકસાવી ચૂકી છે, અથવા તે તેના ઇન્દ્રિયો માટે અપમાનજનક છે તે સમજવા સક્ષમ છે કે નહીં. કલમ ૩૫૪ દ્વારા અપાતું રક્ષણ માત્ર એવી પત્નીઓ સુધી મર્યાદિત રાખવાનું કોઈ કારણ નથી, જેઓએ એટલી સમજ પ્રાપ્ત કરી હોય કે જેના આધારે તેઓ સમજી શકે કે જે કૃત્ય અંગે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તે તેમના સદાચારને ભ્રષ્ટ કરવા માટે ઉદ્દેશિત હતું અથવા સ્ત્રીસુલભ વર્તનની શિસ્ત માટે અપમાનજનક હતું. પરિણામે, કલમ ૩૫૪ હેઠળ પત્નીની વય અથવા તેની પ્રતિક્રિયા એ પ્રશ્ન નક્કી કરવામાં નિર્ધારક

પરિબળ નથી કે તેની લજ્જાશીલતાનો ભંગ થયો હતો કે નહીં. આ અભિગમથી તેથી એવું સૂચિત થાય છે કે સ્ત્રીઓને તેમની વચની પરવા કર્યા વિના લજ્જાશીલતા હોય છે અને

૧ તેની સમજ. શાલીનતા એ સ્ત્રીત્વનું એક અંગત સ્વભાવલક્ષી લક્ષણ છે, જે કોઈપણ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વથી સ્વતંત્ર છે.

૬૮. આગળનો પ્રશ્ન એ છે કે, પતિના કયા કૃત્યોને આક્રોશજનક માનવા યોગ્ય હોય. તેનો જવાબ આપવા માટે, સામાન્ય અર્થમાં સ્ત્રીની લાજ-મર્યાદાના અભિપ્રાય પર નજર કરવી આવશ્યક બને છે. ભારતીય દંડ સંહિતા આ શબ્દ 'લાજ-મર્યાદા' ની વ્યાખ્યા આપતી નથી. મેજર સિંહ (ઉપરોક્ત) માં સર્વોચ્ચ અદાલતે 'લાજ-મર્યાદા' ને જાતીયતા સુધી મર્યાદિત રાખ્યું હોય તેમ જણાય છે, કારણ કે તેમાં આ મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું:

જ્યારે કોઈ સ્ત્રી સાથે અથવા તેની હાજરીમાં કરવામાં આવેલું કોઈ કૃત્ય માનવજાતની સામાન્ય ધારણાઓ મુજબ સ્પષ્ટપણે જાતીય સંકેત આપતું હોય, ત્યારે તે કૃત્ય અનિવાર્ય રીતે આ કલમના દોષક્ષેત્રમાં આવવું જ જોઈએ.”

૬૯. બચ્ચાવત ન્યાયાધીશે પણ દર્શાવ્યું હતું: “

મારા મત મુજબ સ્ત્રીની લજ્જાનો સાર તેનો સ્ત્રીલિંગ સ્વભાવ છે. પુખ્ત વયની સ્ત્રીની લજ્જા તેના શરીર પર સ્પષ્ટપણે પ્રતિબિંબિત થાય છે. યુવાન હોય કે વૃદ્ધ, બુદ્ધિશાળી હોય કે મૂર્ખબુદ્ધિ, જાગૃત હોય કે નિંદ્રાવસ્થામાં, સ્ત્રી એવી લજ્જા ધરાવે છે કે જેનો ભંગ થઈ શકે છે.”

૭૦. તે પરથી અનુસરે છે કે પતિ દ્વારા કરવામાં આવેલ કોઈપણ એવો કૃત્ય, જે સંભોગસૂચક હોય, તે લાજભંગ સમાન બને છે. જાહેર સ્થળે જબરદસ્તીથી ચુંબન કરવું, પોતાના અથવા પત્નીના સંબંધીઓ સમક્ષ તેની સ્કર્ટ ઊંચી કરવી (સિદ્ધાંત

સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન વિ. વિજૈરામ, (૧૯૬૮) સી.આર. એલ.જે. ૨૭૦ માંથી અવતરિત), અથવા તેના કપડાં ઉતારી તેને નિર્વસ્ત્ર કરવી — આ બધું ધારા ૩૫૪ હેઠળ લાજભંગ સમાન બની શકે છે. જાહેર સ્થળે પત્નીને ભેટી લેવી, તેના સ્તનો પકડી રાખવા (જુઓ બલદેવ વિ. ધ સ્ટેટ, (૧૯૮૪) ક્રિ. એલ.જે., એન.ઓ.સી. ૧૨૨ (ઓરિસ્સા)), તેના ઉપર બેસી જવું, અથવા અન્ય લોકોની હાજરીમાં તેના કપડાંની દોરી ખોલવાનો પ્રયત્ન કરવો. (જુઓ રમેશ્વર વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા (૧૯૮૪) ક્રિ. એલ.જે., ૭૮૬)

૭૧. વધુમાં, 'લજ્જાશીલતા' શબ્દનો અર્થ માત્ર આટલો જ નથી. તેનો શબ્દકોશીય અર્થ શીલવાન હોવાની ગુણવત્તા, શિષ્ટતા વગેરે એવો થાય છે. 'શિષ્ટ' શબ્દનો અર્થ એ છે કે જે અશ્લીલ ન હોય, ચુકિતસંગત રીતે સારો હોય, વાજબી હોય, સ્વીકારેલ સામાજિક ધોરણોને અનુરૂપ હોય, દયાળુ હોય, માનનીય હોય (વેબસ્ટર્સ ન્યૂ વર્લ્ડ ડિક્શનરી, ૧૯૬, (૧૯૭૫)). જો આ શબ્દનો શબ્દકોશીય અર્થ અનુસરવામાં આવે, તો જે કૃત્યો અશિષ્ટ, અવાજબી, નિર્દય, અયોગ્ય હોય અને સ્વીકારેલ સામાજિક ધોરણોને અનુરૂપ ન હોય, તે સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીની લજ્જાશીલતા પર આઘાતકારક ગણાશે. આવા કૃત્યો અનેક પ્રકારના હોઈ શકે છે. આ બધું લોકોની પ્રથા અને આદતો પર નિર્ભર કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ ગામડી સ્ત્રીના સસરાની હાજરીમાં તેની ઓઢણી અથવા પડદો ઉપાડી દેવું તેની લજ્જાશીલતા પર આઘાતકારક અશિષ્ટ કૃત્ય તરીકે યોગ્ય રીતે ગણાશે. વાળ અથવા હાથ પકડવો, ધક્કો મારવો, રસ્તો રોકવો, વચ્ચે અટકાવવી, આ બધું જોગવાઈના વ્યાપમાં આવી શકે છે. તે જ રીતે, તેના ગળા અથવા કમરના આસપાસ જોરથી હાથ નાખીને તેને ઈજા પહોંચાડવી પણ કલમ ૩૫૪ ના કાર્યક્ષેત્ર અને વ્યાપમાં આવશે. સ્ત્રીનો હાથ પકડીને તેને ખેંચવી પણ, તે કૃત્ય અન્ય લોકોની હાજરીમાં કરવામાં આવ્યું હોય કે નહીં, છતાં, તેની લજ્જાશીલતા પર આઘાત સમાન બની શકે છે (ફકીર વિ. એમ્પરર, (૧૯૨૮) ક્રિ. એલ. જે. ૭૪૯ (લાહોર) માંથી ઉપજેલ સિદ્ધાંત). તેને જમીન પર ફેંકી દેવું પણ આઘાતકારક છે (જુઓ, નૂના વિ. એમ્પરર, (૧૯૧૨) ક્રિ. એલ. જે. ૪૬૯ (પંજ.)), કારણ કે આવું કૃત્ય નિર્દય અને અશિષ્ટ છે.

૭૨. તેથી અનુસરે છે કે જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાની પત્ની સાથે જાહેરમાં અશ્લીલ અને શરમજનક છૂટછાટ લે છે, તો તે એવી જ રીતે દંડનીય બનશે જેમ કે તેણે બીજી સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરી હોય. પરંતુ જો પત્નીની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી ઓછી હોય, તો પતિ અને પત્ની એકાંતમાં હોય કે જાહેરમાં, તે હકીકતથી અવગણીને, તેની સામે કરવામાં આવેલો કોઈપણ હુમલો અથવા બળનો ઉપયોગ તેની લાજ ભંગ થવા જેટલો ગણાઈ શકે છે (જો પત્નીની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી ઓછી હોય, તો તેની સ્પષ્ટ અથવા અવ્યક્ત સંમતિ મહત્વની નથી. જુઓ, ભા.દં.સં.ની કલમ ૩૭૫નો અપવાદ). જો તેઓ એકાંતમાં હોય, તો પતિએ પત્ની પ્રત્યે નિષ્ફુર, ફૂર અથવા તર્કવિરુદ્ધ કામુક કૃત્યો કર્યા હોય તો તેને પોતાની પત્નીની લાજ ભંગ કરવાના ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય. સારરૂપે, કોઈ વ્યક્તિને પોતાની પત્નીની લાજ ભંગ કરવાના ગુનામાં દોષિત ઠેરવી શકાય કે નહીં, તેનો જવાબ હકારાત્મક જ આપવો પડે, અને પોતાની જ પત્ની સામે હુમલો કરનાર અથવા તેના વિરુદ્ધ આપરાધિક બળનો ઉપયોગ કરનાર વ્યક્તિ ઉપર કલમ ૩૫૪ સમાન રીતે લાગુ પડવી જોઈએ. (જુઓ, સુરેન્દ્ર ચાહર, કાયદાના વ્યાખ્યાતા, એમ.ડી. યુનિવર્સિટી, રોહતક, દ્વારા લખાયેલો ‘સ્ત્રીની લાજ ભંગ કરવો: અંતર-દામ્પત્ય દષ્ટિકોણ’ શીર્ષકનો લેખ)

વૈવાહિક બળાત્કાર:

૭૩. પીડિતાના તરફથી હાજર થયેલ વિદ્વાન વકીલે વૈવાહિક બળાત્કાર વિષે જોરશોરથી ઘણું રજૂ કર્યું હોવાથી, હું આ બાબતમાં કંઈક કહેવા ઇચ્છું છું. વૈવાહિક બળાત્કાર આપણા દેશમાં ગુનો નથી, કારણ કે એવી માન્યતા છે કે તે બેઈમાન પત્નીના હાથે પોતાના પતિને સતાવવા માટે એક અસરકારક સાધન અથવા હથિયાર બની શકે અને લગ્ન સંસ્થાને અસ્થિર બનાવે તેવી પરિસ્થિતિ ઊભી કરી શકે. વૈવાહિક બળાત્કાર સ્ત્રીઓ માટેની એક વ્યાપક સમસ્યા છે, જે વિશ્વભરમાં સદીઓથી અસ્તિત્વમાં રહી છે. ફોજદારી ન્યાયતંત્ર તથા સમગ્ર સમાજ દ્વારા આ સમસ્યાને પ્રમાણમાં બહુ ઓછી નોંધ આપવામાં આવી છે. વૈવાહિક બળાત્કાર અમેરિકા ના ૫૦ રાજ્યોમાં, ઓસ્ટ્રેલિયા ના ૩ રાજ્યોમાં, ન્યૂઝીલેન્ડ, કેનેડા, ઇઝરાયેલ, ફ્રાન્સ, સ્વીડન, ડેનમાર્ક, નોર્વે, સોવિયેત યુનિયન, પોલેન્ડ અને ચેકોસ્લોવાકિયામાં ગેરકાયદેસર છે.

૭૪. વૈવાહિક બળાત્કાર એ પોતાના જીવનસાથી સાથે તેની સંમતિ વિના કરવામાં આવતા યૌન સંબંધના કૃત્યોમાંથી એક છે. તે પોતાના જીવનસાથી સાથે તેની સંમતિ વિના કરવામાં આવતા યૌન સંબંધનું એક સ્વરૂપ છે. તે ઘરેલું હિંસા અને યૌન શોષણનું એક સ્વરૂપ છે. વૈવાહિક બળાત્કારના પ્રશ્નને લઈને ઉભો થયેલો વિવાદ ભારતીય દંડ સંહિતાએ તેને દંડનીય અપરાધ જાહેર કરવામાં નિષ્ફળ જતાં ઉપજ્યો છે. વૈવાહિક બળાત્કારને જીવનસાથી દ્વારા બળાત્કાર અથવા નજીકના સહભાગી દ્વારા બળાત્કાર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા ના અમેરિકન મનોવિજ્ઞાની અને વિજ્ઞાનલેખક મોર્ટન હન્ટના જણાવ્યા મુજબ, “સામાન્ય વૈવાહિક બળાત્કારી એવો પુરુષ હોય છે જે હજુ પણ એવો વિશ્વાસ રાખે છે કે પતિઓએ પોતાની પત્નીઓ પર “શાસન” કરવું જોઈએ. તેના મતે, આ બાબત યૌન વિષયો સુધી વિસ્તરે છે: જ્યારે તે તેણીને ઈચ્છે, ત્યારે તેણીએ આનંદિત થવું જોઈએ, અથવા ઓછામાં ઓછું તૈયાર હોવું જોઈએ; જો તે એવી ન હોય, તો તેને તેના પર બળપૂર્વક વર્તવાનો અધિકાર છે. પરંતુ તેના પર બળપૂર્વક વર્તતાં, તેને માત્ર થોડા મિનિટોના યૌન આનંદથી ઘણું વધુ પ્રાપ્ત થાય છે. તે તેણીને અપમાનિત કરે છે અને, શક્ય તેટલી સૌથી વધુ ભાવનાત્મક રીતે પ્રબળ રીતથી, ફરીથી પ્રતિપાદિત કરે છે કે શાસક તો તે જ છે અને તેણી આધીન છે.”

૭૫. ડિસેમ્બર ૧૯૯૩માં, માનવ અધિકારો માટેના સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ઉચ્ચ આયુક્તએ સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધ હિંસાના ઉન્મૂલન અંગેની ઘોષણા પ્રસિદ્ધ કરી હતી. આ દ્વારા વૈવાહિક બળાત્કારને માનવ અધિકારોના ઉલ્લંઘન તરીકે સ્થાપિત કરવામાં આવે છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્રના તમામ સભ્ય રાજ્યો દ્વારા આ બાબતને સંપૂર્ણપણે માન્યતા આપવામાં આવી નથી. ૧૯૯૭માં, યુનિસેફે અહેવાલ આપ્યો હતો કે માત્ર ૧૭ રાજ્યો એ વૈવાહિક બળાત્કારને દંડનીય ગુનો જાહેર કર્યો હતો. ૨૦૦૩માં, યુનિફેમે અહેવાલ આપ્યો હતો કે ૫૦થી વધુ રાજ્યો એ એમ કર્યું હતું. પોલેન્ડ (૧૯૩૨), ચેકોસ્લોવાકિયા (૧૯૫૦), સોવિયેત યુનિયન (૧૯૬૦) જેવા દેશોએ વૈવાહિક બળાત્કારને દંડનીય ગુનો જાહેર કરવામાં પ્રથમ પગલું ભર્યું હતું.

યુ.એસ.એ. માં બળાત્કારની વ્યાખ્યા પતિ-પત્ની ન હોય એવા વ્યક્તિઓ વચ્ચેની કોઈપણ અસંમતિપૂર્ણ જાતીય સંભોગ તરીકે કરવામાં આવી છે અને તે હંમેશા ગેરકાયદેસર રહ્યો છે. તેમ છતાં, ૧૯૭૫ સુધી, દરેક રાજ્યમાં “વૈવાહિક અપવાદ” હતો, જે પતિને કાનૂની પરિણામોના ભય વિના પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરવાની મંજૂરી આપતો હતો. ૧૯૯૩ સુધીમાં, મુખ્યત્વે મહિલાઓના અધિકારો અને સમાનતાના આંદોલનના પ્રતિસાદરૂપે, દરેક રાજ્ય અને ડિસ્ટ્રિક્ટ ઓફ કોલંબિયાએ વૈવાહિક બળાત્કાર વિરુદ્ધ કાયદાઓ પસાર કર્યા હતા. ૧૯૯૩ પછીથી, તમામ ૫૦ રાજ્યો અને ડી.સી.એ વૈવાહિક બળાત્કાર વિરુદ્ધ કાયદાઓ અમલમાં મૂક્યા છે. કેટલાક રાજ્યોમાં હજુ પણ અસ્તિત્વમાં રહેલો એકમાત્ર વૈવાહિક અપવાદ કાનૂની વયસીમાસંબંધી બળાત્કાર માટે છે. હવે તમામ રાજ્યો લગ્નસંબંધની અંદરના બળાત્કારને ગુનો તરીકે સ્વીકારે છે અને મોટાભાગે આ ગુનામાં એવો જ આરોપ મુકાય છે જેમ અજાણ્યા વ્યક્તિઓ વચ્ચે થયેલા બળાત્કારમાં મૂકાતો હોત. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં વૈવાહિક બળાત્કાર સંબંધિત કાયદાઓનો કાનૂની ઇતિહાસ લાંબો અને જટિલ રહ્યો છે, જે કેટલાય દાયકાઓ સુધી વ્યાપ્ત છે. અમેરિકામાં પરંપરાગત બળાત્કાર કાયદાઓએ બળાત્કારને “પત્ની ન હોય તેવી સ્ત્રી” સાથે પુરુષ દ્વારા બળજબરીપૂર્વક કરાયેલા જાતીય સંભોગ તરીકે વ્યાખ્યાયિત કર્યો હતો, જેથી સ્પષ્ટ થતું હતું કે આ કાનૂની જોગવાઈઓ વિવાહિત દંપતિઓ પર લાગુ પડતી નથી. ૧૯૬૨માં એવું જણાવાયું હતું કે “કોઈ પુરુષ પોતાની પત્ની ન હોય તેવી સ્ત્રી સાથે જાતીય સંભોગ કરે તો, જો: (...)

તે બળાત્કારનો દોષિત ગણાશે.” યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં વૈવાહિક બળાત્કારનું અપરાધીકરણ ૧૯૭૦ના દાયકાના મધ્યકાળમાં શરૂ થયું અને ૧૯૯૩ સુધીમાં તમામ ૫૦ રાજ્યોમાં, ઓછામાં ઓછા જાતીય ગુનાઓ સંબંધિત સંહિતાની એક કલમ હેઠળ, વૈવાહિક બળાત્કાર ગુનો હતો. ૧૯૯૦ના દાયકામાં, મોટા ભાગના રાજ્યો વૈવાહિક બળાત્કાર અને અવૈવાહિક બળાત્કાર સાથે કેવી રીતે વ્યવહાર કરવો તેમાં ભેદ કરતા હતા, જેમ કે ઓછી સજા, અથવા જ્યાં હિંસાનો ઉપયોગ

થયો ન હોય તેવી પરિસ્થિતિઓને બહાર રાખવી, અથવા ફરિયાદ કરવાની ટૂંકી અવધિ રાખવી. (બર્ગન, ૧૯૯૬; રસેલ, ૧૯૯૦). કાયદાઓમાં સતત ફેરફાર અને વિકાસ થતા રહ્યા છે, અને ૨૧મી સદીમાં મોટા ભાગના રાજ્યો તેમના કાયદાકીય પ્રાવધાનોમાં સુધારા કર્યા છે જેથી વૈવાહિક બળાત્કાર સંબંધિત કાયદાઓને અવૈવાહિક બળાત્કાર સાથે સુસંગત બનાવી શકાય, છતાં આજે પણ કેટલાક રાજ્યોમાં તફાવતો અસ્તિત્વમાં છે. ૨૦૦૫માં , ના કાયદામાંથી ઊંચા સ્તરની હિંસા જરૂરી હોવાની શરત દૂર કરવામાં આવી હતી, જેના પરિણામે હવે ટેનેસીમાં વૈવાહિક બળાત્કારને અન્ય કોઈપણ પ્રકારના બળાત્કારની જેમ જ ગણવામાં આવે છે, છતાં અતિરિક્ત બળ/હિંસા જરૂરી ધરાવતા કાયદાવાળું એકમાત્ર અમેરિકી રાજ્ય હજુ પણ તે જ છે (ઉપયોગમાં લેવાયેલો અથવા ધમકાવવામાં આવેલો બળ અથવા હિંસા “ઉચ્ચ અને ગંભીર સ્વરૂપનો” હોવો જોઈએ). મોટા ભાગના રાજ્યોમાં અપરાધીકરણ વિધાનમંડળ દ્વારા સામાન્ય બળાત્કાર કાયદામાંથી અપવાદો દૂર કરીને થયું છે; અથવા અદાલતો દ્વારા તે અપવાદોને અસંવિધાનિક ઠરાવીને રદ કરવામાં આવ્યા છે. તેમ છતાં, કેટલાક રાજ્યોમાં વિધાનમંડળે પતિ-પત્ની વચ્ચેના બળાત્કારનો અલગ ગુનો રચ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે, કેલિફોર્નિયામાં આવી જ સ્થિતિ છે, જ્યાં બે અલગ ફોજદારી ગુનાઓ છે: બળાત્કાર (આર્ટિકલ ૨૬૧) અને પતિ-પત્ની વચ્ચેનો બળાત્કાર (આર્ટિકલ ૨૬૨).

૭૭. યુ.કે.

ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં વૈવાહિક બળાત્કાર માટેનો અપવાદ ૧૯૯૧ માં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સની અપીલીય સમિતિ દ્વારા આર વિ. આર ના કેસમાં રદ કરવામાં આવ્યો હતો. આ અપવાદ ક્યારેય કાનૂની ધારા તરીકેનો નિયમ નહોતો; તે પ્રથમ વખત ૧૭૩૬ માં મેથ્યુ હેલના હિસ્ટરી ઓફ ધ પ્લીઝ ઓફ ધ ક્રાઉનમાં પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યો હતો, જ્યાં હેલે જણાવ્યું હતું: “પરંતુ પતિ પોતાની કાયદેસરની પત્ની ઉપર પોતાના દ્વારા કરાયેલા બળાત્કાર માટે દોષી ઠરી શકતો નથી, કારણ કે તેમના પરસ્પર વૈવાહિક સંમતિ અને કરાર દ્વારા પત્નીએ આ પ્રકારમાં પોતાને પોતાના પતિને સોંપી દીધી છે, જે તે પાછું ખેંચી શકતી નથી.”

કાયદાકીય જોગવાઈમાં અનુરૂપ સુધારો ક્રિમિનલ જસ્ટિસ એન્ડ પબ્લિક ઓર્ડર એક્ટ, ૧૯૮૪ ની કલમ ૧૪૭ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો. આ ચુકાદાની પુષ્ટિ યુરોપિયન અદાલત ઓફ હ્યુમન રાઈટ્સ દ્વારા પણ એસડબ્લ્યુ વિ. યુ.કે. ના નિર્ણયમાં કરવામાં આવી હતી. ચદપિ વૈવાહિક બળાત્કારનો પ્રશ્ન ૧૯મી સદીમાં નારીવાદીઓ દ્વારા ઉજાગર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમજ જેવા વિચારકો દ્વારા તેની નિંદા પણ કરવામાં આવી હતી (ઉપરનો વિભાગ '૧૯મી સદીમાં નારીવાદી ટીકા' જુઓ), છતાં ૧૯૭૦ ના દાયકાથી પહેલાં આ પ્રશ્ન રાજકીય સ્તરે ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો. ૧૯૭૦ ના દાયકાના અંતિમ વર્ષોમાં નો પણ અધિનિયમન કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં બળાત્કારની પ્રથમ કાનૂની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી હતી (તે પહેલાં બળાત્કાર કોમન લૉ હેઠળનો ગુનો હતો). તેમના ૧૯૮૪ ના સેક્સ્યુઅલ ઓફેન્સિસ અંગેના અહેવાલમાં એ આ વિચારને નકારી કાઢ્યો હતો કે બળાત્કારનો ગુનો વૈવાહિક સંબંધો સુધી વિસ્તરવો જોઈએ; અને નીચે મુજબ લખ્યું હતું:

અમારા પૈકીના બહુમતી સભ્યોનું ... માનવું છે કે બળાત્કારને ફક્ત ‘સંમતિ વિના થયેલ માત્ર યૌનસંભોગ’ તરીકે અમૂર્ત રીતે માનવામાં આવી શકતો નથી. બળાત્કારની પરિસ્થિતિઓ વિશિષ્ટ રીતે ગંભીર હોઈ શકે છે. પતિ અને પત્ની પરસ્પર સહવાસ કરતાં હોય તેવી સ્થિતિમાં, જ્યારે પત્નીની સંમતિ વિના યૌનસંભોગનો કૃત્ય બને છે, ત્યારે આ લક્ષણ હાજર હોતું નથી. પ્રશ્નાધીન કૃત્ય પહેલાં તેઓ નિયમિત રીતે યૌનસંભોગ કરતા રહ્યા હોઈ શકે છે અને, કારણ કે યૌન સંબંધમાં અમુક હદે સમાધાનનો તત્ત્વ સમાવેશ પામતો હોઈ શકે છે, તે ક્યારેક આવા યૌનસંભોગ માટે માત્ર અનિરૂપણપૂર્વક સંમત થઈ હોઈ શકે છે. જો તે એથી આગળ જઈને તેની સંમતિ વિના તેને યૌનસંભોગ કરવા માટે બળજબરી કરે, તો તે વૈવાહિક સંબંધના વિફળતાનું ઘોતક બની શકે છે. પરંતુ, પૂર્વે વર્ણવાયેલા ‘અનન્ય’ અને ‘ગંભીર’ ગુનાથી તે ઘણું દૂર છે. જ્યાં પતિ એટલી હદે આગળ વધે કે ઈજા પહોંચાડે, ત્યાં વ્યક્તિ વિરુદ્ધના કેટલાંક ગુનાઓ ઉપલબ્ધ છે, જેના હેઠળ તેના સામે આરોપ મુકાઈ શકે; પરંતુ પતિના વર્તનનું મર્મ એ છે કે તેણે જે ઈજા પહોંચાડી છે, તે — ન કે તેણે બળજબરીથી કરાવેલો યૌનસંભોગ.

સમિતિએ ઘરેલુ હિંસા અંગે વધુ સામાન્ય અભિપ્રાયો પણ વ્યક્ત કર્યા હતા અને દલીલ કરી હતી કે "કેટલાક લગ્નોમાં હિંસા થાય છે, પરંતુ પત્નીઓ હંમેશા વૈવાહિક બંધન વિરુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા રાખતી નથી" અને આ મુદ્દો પુનરોચ્ચાર કર્યો હતો કે શારીરિક ઇજા વિના થતા ઘરેલુ બનાવો સામાન્ય રીતે કાયદાની વ્યાપ્તિની બહાર રહેશે: "અમારામાંથી કેટલાકનું માનવું છે કે સાથે રહેતા ભાગીદારો વચ્ચેના વૈવાહિક સંબંધોમાં, ખાસ કરીને દામ્પત્ય શય્યા સંબંધિત બાબતોમાં, ફોજદારી કાયદાને બહાર રાખવો જોઈએ—સિવાય કે જ્યાં ઇજા થાય; કારણ કે તેવી સ્થિતિમાં એવા અન્ય ગુનાઓ હોય છે જેના આરોપ મૂકી શકાય."

પાંચ વર્ષ પછી, માં, એચ.એમ. એડવોકેટ વિ. એસ., ૧૯૮૯ માં, વૈવાહિક પ્રતિરક્ષાનો અંત લાવી, અલગ દૃષ્ટિકોણ અપનાવવામાં આવ્યો. એ જ બાબત ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં પણ ૧૯૯૧ માં, આર વિ. આર માં (નીચે જુઓ), બની. તે બાદ ખૂબ જલ્દી, ઓસ્ટ્રેલિયામાં, ૧૯૯૧ ના અંતે, આર વિ. એલ માં પણ એ જ રીતે ઠરાવવામાં આવ્યું કે જો સામાન્ય કાયદા હેઠળની મુક્તિ ક્યારેય ઓસ્ટ્રેલિયન કાયદાનો ભાગ રહી હોય, તો હવે તે રહી નથી (તે સમય સુધીમાં ઓસ્ટ્રેલિયાના મોટા ભાગના રાજ્યો અને પ્રદેશોએ કાનૂની અધિનિયમો દ્વારા પોતાની મુક્તિઓ પહેલેથી જ રદ કરી દીધી હતી).

પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરવાનો પ્રથમ પ્રયાસિત મામલો આર વિ. ક્લાર્ક હતો. હેલના તર્કનો સીધો વિરોધ કરીને દલીલ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા કરતાં, અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો કે આ પ્રસંગે સહવાસ ન હોવા બાબતના એક આદેશના કારણે આ સ્થિતિમાં સંમતિ પરત ખેંચવામાં આવી હતી. આ એવા અનેક કેસોમાંનો પ્રથમ કેસ હતો જેમાં અદાલતોએ અપવાદ લાગુ ન કરવા માટેના કારણો શોધ્યા હતા, ખાસ કરીને આર વિ. ઓ'બ્રાયન (નો પ્રાપ્તિ), આર વિ. સ્ટીલ (પતિ દ્વારા અદાલતને પત્નીને પીડા ન પહોંચાડવાની બાંહેધરી) અને આર વિ. રોબર્ટ્સ (ઔપચારિક વિભક્તિ કરારનું અસ્તિત્વ).

ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સમાં પતિએ સફળતાપૂર્વક આ અપવાદનો આશરો લીધો હોય તેવી ઓછામાં ઓછી ચાર નોંધાયેલ ઘટનાઓ છે. પ્રથમ કેસ આર વિ. મિલર

હતો, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પત્નીએ વિવાહવિરોધની અરજિ રજૂ કરી હોવા છતાં તેણીએ પોતાની સંમતિ કાનૂની રીતે પાછી ખેંચી નહોતી. આર વિ. કોવાલ્સ્કી બાદ આર વિ. શાર્પલ્સ આવ્યો, અને ચોથી ઘટના ૧૯૯૧માં આર વિ. જે ના કેસમાં બની, જે આર વિ. આર ના નિર્ણય પછી પરંતુ હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સના તે નિર્ણય પહેલાંનો હતો, જેના દ્વારા આ અપવાદનો અંત લાવવામાં આવવાનો હતો. મિલર, કોવાલ્સ્કી અને આર વિ. જે માં તેના બદલે પતિઓને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. આર વિ. કોવાલ્સ્કી કેસમાં, અન્ય કૃત્યો ઉપરાંત, અસંમતિપૂર્વકના એક કૃત્યનો બનાવ પણ સામેલ હતો. આ માટે પતિને દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો, કારણ કે અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો કે લગ્નના આધારેથી પત્નીની "નિહિત સંમતિ" માત્ર યોનિમાર્ગીય સંભોગ સુધી મર્યાદિત હતી, અને ફેલેશિયો જેવા અન્ય કૃત્યો સુધી વિસ્તરતી નહોતી. [તે સમયે 'બળાત્કાર' નો ગુનો માત્ર યોનિમાર્ગીય સંભોગ સાથે જ સંબંધિત હતો]

૧૯૯૦માં આર. વિ. શાર્પલ્સ મામલામાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે પતિએ ૧૯૮૯માં પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કર્યો હતો. આક્ષેપિત બળાત્કાર પહેલાં પત્નીએ ફેમિલી પ્રોટેક્શન ઓર્ડર મેળવ્યો હતો, તે હકીકત હોવા છતાં, ન્યાયાધીશે બળાત્કાર કાયદેસર રીતે થઈ શકે છે તે માન્ય રાખવાનો ઇનકાર કર્યો અને એવો નિષ્કર્ષ આપ્યો કે ફેમિલી પ્રોટેક્શન ઓર્ડર પત્નીની નિહિત સંમતિ દૂર કરી નહોતી, અને એવો નિર્ણય આપ્યો કે: "આવા શબ્દોમાં આ આદેશ મેળવવાથી પત્નીએ લૈંગિક સહવાસ માટેની પોતાની સંમતિ પરત ખેંચી લીધી હતી એવું અનુમાન કરી શકાતું નથી". ૧૯૯૧માં આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો જ્યારે વૈવાહિક અધિકારોના અપવાદનો પ્રશ્ન હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સ સુધી પહોંચ્યો હતો, અને તે ૧૯૮૮ પછીના ત્રણ કેસોના અનુસંધાનમાં આવ્યું હતું જેમાં વૈવાહિક અધિકારોના અપવાદને માન્ય રાખવામાં આવ્યો હતો. સર્વસંમતિથી મંજૂર કરાયેલ મુખ્ય ચુકાદો [-લોર્ડ કિથ ઓફ કિન્કેલ](#) દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું હતું કે નીચલી અદાલતોમાં વૈવાહિક અધિકારોના અપવાદનો અમલ ટાળવા માટે જે વક્ર તર્ક અપનાવવામાં આવી રહ્યો હતો તે આ નિયમની અસંગતતાનું ધોતક હતું, અને અગાઉના ચુકાદાઓ સાથે સહમત રહીને અને આર. વિ. આર. માં ના ચુકાદામાં એમ ઠરાવ્યું હતું કે " નો

કલ્પિત સિદ્ધાંત આજે બળાત્કારના કાયદામાં કોઈ ઉપયોગી હેતુ સિદ્ધ કરતો નથી” અને વૈવાહિક અધિકારોનો અપવાદ “કોમન લોનો એક કલ્પિત સિદ્ધાંત” હતો, જે ક્યારેય નો સાચો નિયમ રહ્યો નહોતો. પરિણામે, આર. ની અપીલ ફગાવી દેવામાં આવી, અને તેને પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરવા બદલ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો.

પરિણામ

૧૯૯૧ સુધીમાં, જ્યારે આ મુકિત દૂર કરવામાં આવી, ત્યારે ૧૯૯૦ના તેના વર્ડિંગ પેપરમાં તે મુકિતના ઉચ્ચેદનને પહેલેથી જ સમર્થન આપતું હતું, અને આ જ દષ્ટિકોણ ૧૯૯૨માં પ્રકાશિત થયેલ તેના અંતિમ અહેવાલમાં પુનરોચ્ચારિત કરવામાં આવ્યો હતો; અને આ દિશામાં આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓ પણ તે સમય સુધી સામાન્ય બની ગઈ હતી. તેથી, આર વિ. આર કેસનું પરિણામ સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. પરંતુ, મુકિતને દૂર કરવી જાતે વિવાદાસ્પદ નહોતી, છતાં જે રીતથી આ કરવામાં આવ્યું તે વિવાદાસ્પદ હતી; કારણ કે આ ફેરફાર પ્રચલિત વૈધાનિક સુધારા દ્વારા કરવામાં આવ્યો નહોતો. એસ.ડબલ્યુ. વિ. યુકે અને સી.આર. વિ. યુકે કેસો આર વિ. આરના પ્રતિસાદરૂપે ઉભા થયા; જેમાં અરજદારો (પત્નીઓના બળાત્કાર અને બળાત્કારના પ્રયત્ન બદલ દોષિત ઠરાવાયેલા) એ અપીલ કરી દલીલ કરી હતી કે તેમની દોષસિદ્ધિઓ કાનૂનની પૂર્વવ્યાપી અમલવારી હતી, જે યુરોપિયન કન્વેન્શન ઓન હ્યુમન રાઈટ્સના અનુચ્છેદ ૭નું ઉલ્લંઘન કરતી હતી. તેમનો દાવો હતો કે બળાત્કારના સમયે સામાન્ય કાનૂન હેઠળની મુકિત અમલમાં હતી, તેથી તેમની દોષસિદ્ધિઓ પશ્ચાત્ કાનૂનપ્રયોગ સમાન હતી. તેમનો કેસ સફળ રહ્યો નહોતો, અને તેમની દલીલો યુરોપિયન અદાલત ઓફ હ્યુમન રાઈટ્સ દ્વારા નામંજૂર કરવામાં આવી હતી, જેણે ઠરાવ્યું હતું કે વૈવાહિક બળાત્કારને ગુનાહિત ઠરાવવું સામાજિક માનદંડોના વિકાસના પ્રકાશમાં ફોજદારી કાનૂનનો ચુકિતપૂર્વક પૂર્વાનુમાન કરી શકાય એવો વિકાસ બની ચૂક્યો હતો; અને અનુચ્છેદ ૭ કોઈ ગુનાની વ્યાખ્યાના અર્થઘટનના ક્રમિક ન્યાયિક વિકાસને પ્રતિબંધિત કરતો નથી, શરતે કે તેનું પરિણામ તે ગુનાના મૂળ સ્વભાવ સાથે સુસંગત હોય અને તેનું ચુકિતપૂર્વક પૂર્વાનુમાન કરી શકાય તેમ હોય.

'બળાત્કાર' ગુનાની નવી વ્યાખ્યા રચવામાં આવી હતી ૧૯૯૪ માં , ની કલમ ૧૪૨ દ્વારા, જેમાં ગુદા મૈથુનનો સમાવેશ કરતી વધુ વ્યાપક વ્યાખ્યા આપવામાં આવી; અને , દ્વારા તેનાથી પણ વધુ વ્યાપક વ્યાખ્યા રચવામાં આવી, જેમાં મૌખિક મૈથુનનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો. બળાત્કાર સંબંધિત કાયદો પક્ષકારો વચ્ચેના સંબંધના આધારે કોઈ ભિન્ન દંડની જોગવાઈ કરતો નથી—અને ૧૯૯૧ માં વૈવાહિક અપવાદ દૂર કરાયા ત્યારથી ક્યારેય કરતો પણ નહોતો. તેમ છતાં, ૧૯૯૩ માં, આર વિ. ડબ્લ્યુ ૧૯૯૩ ૧૪ સીઆર એપ આર (એસ) ૨૫૬ માં, અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો હતો: "એવું માનવું જોઈએ નહીં કે પતિ દ્વારા પત્ની ઉપર કરવામા આવેલ બળાત્કાર માટે આપોઆપ જુદો અને ઓછો માપદંડ લાગુ પડે છે. બધું કેસની પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખશે. જ્યાં પક્ષકારો સાથે રહેતા હોય અને પતિએ હિંસા કે ધમકીઓ વિના પોતાની પત્નીની ઈચ્છા વિરુદ્ધ સહવાસ પર આગ્રહ કર્યો હોય, ત્યાં સજા ઘટાડવામાં આવી શકે છે. જ્યાં વર્તન અત્યંત ગંભીર હોય અને તેમાં ધમકીઓ અથવા હિંસા સામેલ હોય, ત્યાં પક્ષકારો વચ્ચેનો સંબંધ બહુ ઓછું મહત્વ ધરાવશે."

આર વિ. આર ના સમયે, બળાત્કાર સામાન્ય કાયદા હેઠળ એક ગુનો હતો. ઉત્તર આઈરલેન્ડનો સામાન્ય કાયદો ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સના સામાન્ય કાયદા જેવો છે, અને તેનો અંશતઃ ઉદ્ભવ પણ એ જ સ્ત્રોતોમાંથી થયો છે; તેથી તેના બળાત્કાર કાયદામાંથી કોઈપણ (કથિત) મુક્તિ પણ આર વિ. આર દ્વારા દૂર કરવામાં આવી હતી. માર્ચ ૨૦૦૦ માં, બેલફાસ્ટના એક વ્યક્તિને પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરવા બદલ દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો હતો, જે ઉત્તર આઈરલેન્ડમાં આ પ્રકારનો પ્રથમ કેસ હતો.

૨૮ જુલાઈ ૨૦૦૩ સુધી, નોર્થર્ન આઈરલેન્ડમાં બળાત્કાર માત્ર સામાન્ય કાયદા હેઠળનો એવો ગુનો રહ્યો હતો કે જે માત્ર પુરુષ દ્વારા સ્ત્રી વિરુદ્ધ અને માત્ર યોનિ સંભોગરૂપે જ થઈ શકતો હતો. ૨૮ જુલાઈ ૨૦૦૩ અને ૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૯ વચ્ચે, ક્રિમિનલ જસ્ટિસ (નોર્થર્ન આઈરલેન્ડ) ઓર્ડર ૨૦૦૩ હેઠળ

બળાત્કારની વ્યાખ્યા "પુરુષ દ્વારા કોઈ વ્યક્તિ સાથે તેની સંમતિ વિના કરવામાં આવેલ સંભોગનું કોઈપણ કૃત્ય" એવી કરવામાં આવી હતી, પરંતુ સામાન્ય કાયદાનો બળાત્કારનો ગુનો યથાવત્ રહ્યો હતો, અને મૌખિક સંભોગ તેનો ભાગ માનવામાં આવ્યો નહોતો. ૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૮ના રોજ, તે અમલમાં આવ્યું, જેના દ્વારા સામાન્ય કાયદા હેઠળનો બળાત્કારનો ગુનો રદ કરવામાં આવ્યો, અને બળાત્કારની એવી વ્યાખ્યા પ્રદાન કરવામાં આવી કે જે ઇંગ્લેન્ડ અને વેલ્સની વ્યાખ્યાની સમાન છે. તેમાં વૈવાહિક બળાત્કાર બાબતે અન્ય પ્રકારના બળાત્કાર જેવી જ નીતિ છે; તેમાં બળાત્કારના કેસોમાં અભિયોજન ચલાવવાની તેની નીતિ દસ્તાવેજમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે: "આ નીતિ બળાત્કારના તમામ પ્રકારોને લાગુ પડે છે, જેમાં વૈવાહિક અને સંબંધ આધારિત બળાત્કાર, પરિચિત વ્યક્તિ દ્વારા તથા અજાણી વ્યક્તિ દ્વારા થયેલા બળાત્કાર, અને પુરુષ તેમજ સ્ત્રી બંને પીડિતો વિરુદ્ધ થયેલા બળાત્કારનો સમાવેશ થાય છે".

૭૮. કેટલાક યુરોપીય દેશોમાં—બેલ્જિયમ એવો એક દેશ હતો જેણે વૈવાહિક બળાત્કારને ખૂબ વહેલી અવસ્થામાં દંડનીય ગુનો જાહેર કર્યો હતો. ૧૯૭૯માં બ્રસેલ્સ અપીલ અદાલતે જણાવ્યું હતું કે પતિઓને તેમની પત્નીઓ સાથે સહવાસ કરવાનો હક છે, પરંતુ તે હકનો દાવો કરવા માટે તેઓ હિંસાનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. તેથી ૧૯૮૯માં, બળાત્કારની વ્યાખ્યા વિસ્તૃત કરવામાં આવી અને વૈવાહિક બળાત્કારને બળાત્કાર સમાન જ ગણવામાં આવ્યો. ફિનલેન્ડે ૧૯૫૪માં વૈવાહિક બળાત્કારને કાયદેસર રીતે પ્રતિબંધિત કર્યો હતો. ફિનલેન્ડનો કેસ વિશેષ ધ્યાનમાં રહ્યો હતો કારણ કે ફિનલેન્ડ એવો દેશ છે જ્યાં સ્ત્રીઓને સમાન અધિકારો અને તકો પ્રાપ્ત છે. ૧૯૭૯માં, બ્રસેલ્સ અપીલ અદાલતે વૈવાહિક બળાત્કારને માન્યતા આપી હતી અને એવું નિર્ધારિત કર્યું હતું કે જે પતિએ પોતાની પત્નીને તેની ઇચ્છાના વિરુદ્ધ સહવાસ કરવા માટે ગંભીર હિંસા દ્વારા દબાણ કર્યું હોય, તે બળાત્કારના ફોજદારી ગુનામાં દોષિત છે. અદાલતનો તર્ક એવો હતો કે, ભલે પતિને પોતાની પત્ની સાથે સહવાસ કરવાનો 'હક' હોય, તેમ છતાં તે હકનો દાવો કરવા માટે હિંસાનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી, કારણ કે બેલ્જિયમના કાયદાઓ લોકોક્ત હિંસા દ્વારા તેમના હકો પ્રાપ્ત કરવાની મંજૂરી આપતા નહોતા. ૧૯૮૯માં કાયદાઓમાં સુધારા કરવામાં આવ્યા, બળાત્કારની

વ્યાખ્યા વિશાળ બનાવવામાં આવી, અને વૈવાહિક બળાત્કારને બળાત્કારના અન્ય સ્વરૂપોની જેમ જ ગણવામાં આવે છે.

૭૯. જર્મનીએ વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૯૭માં દંડનીય ગુનો જાહેર કર્યો. ૧૯૯૭ પહેલાં, બળાત્કારની વ્યાખ્યા આ હતી: “જે કોઈ સ્ત્રીને, બળપ્રયોગ દ્વારા અથવા શ્રુપન અથવા અંગોને તાત્કાલિક જોખમની ધમકી દ્વારા, પોતાની સાથે અથવા તૃતીય વ્યક્તિ સાથે લગ્નબાહ્ય સંભોગ કરવા માટે બાધ્ય કરે, તેને બે વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી કારાવાસની સજા કરવામાં આવશે.” ત્યારબાદ ૧૯૯૭માં આ વ્યાખ્યામાં ફેરફારો કરવામાં આવ્યા અને જર્મનીમાં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાનૂની જાહેર કરવામાં આવ્યો. જર્મનીએ પતિ-પત્ની વચ્ચેના બળાત્કારને ૧૯૯૭માં ગેરકાનૂની જાહેર કર્યો, જે અન્ય વિકસિત દેશોની સરખામણીએ મોડું હતું. મહિલા મંત્રીઓ અને મહિલાઓના અધિકાર માટે કાર્યરત સક્રિયકર્તાઓએ આ કાયદા માટે ૨૫ વર્ષથી વધુ સમય સુધી પ્રયત્નો કર્યા હતા. ૧૯૯૭ પહેલાં, બળાત્કારની વ્યાખ્યા આ હતી: “જે કોઈ સ્ત્રીને, બળપ્રયોગ દ્વારા અથવા શ્રુપન અથવા અંગોને તાત્કાલિક જોખમની ધમકી દ્વારા, પોતાની સાથે અથવા તૃતીય વ્યક્તિ સાથે લગ્નબાહ્ય સંભોગ કરવા માટે બાધ્ય કરે, તેને બે વર્ષથી ઓછી ન હોય તેવી કારાવાસની સજા કરવામાં આવશે.” ૧૯૯૭માં બળાત્કાર સંબંધિત કાયદામાં ફેરફારો કરવામાં આવ્યા, જેમાં વ્યાખ્યાને વિશાળ બનાવવામાં આવી, તેને લિંગ-નિરપેક્ષ બનાવવામાં આવી, અને વૈવાહિક અપવાદ દૂર કરવામાં આવ્યો. તે પહેલાં, વૈવાહિક બળાત્કાર માટે ફક્ત “શારીરિક હાનિ પહોંચાડવી” (જર્મન ફોજદારી સંહિતાની કલમ ૨૨૩), “અપમાન” (જર્મન ફોજદારી સંહિતાની કલમ ૧૮૫) અને “કોઈ વ્યક્તિને કોઈ કૃત્ય કરવા, સહન કરવા અથવા કોઈ કૃત્યનો ત્યાગ કરવા માટે ધમકી અથવા બળનો ઉપયોગ કરવો” (નોટિગુન્ગ, જર્મન ફોજદારી સંહિતાની કલમ ૨૪૦) તરીકે જ કાર્યવાહી થઈ શકતી હતી, જેઓ માટે ઓછી સજાઓ હતી અને જેમા ભાગ્યે જ અભિયોજન ચલાવવામાં આવતું હતું.

૮૦. વર્ષ ૨૦૦૩ માં નવો ફોજદારી સંહિતા અમલમાં આવ્યો તે પહેલાં, બળાત્કાર સંબંધિત કાયદામાં પણ વૈધાનિક અપવાદ સમાવાયેલો હતો, અને તે આ મુજબ હતો: “જે કોઈ પુરુષ પોતાની પત્ની સિવાયની સ્ત્રીને, તેના શ્રુપન અથવા શરીર

પર અથવા તેની નજીકના વ્યક્તિના જીવન અથવા શરીર પર તાત્કાલિક હુમલાની બળજબરી અથવા ધમકી દ્વારા, તેની સાથે શારીરિક સંભોગ કરવા મજબૂર કરે, તેને એક વર્ષથી દસ વર્ષ સુધીની કેદની સજા કરવામાં આવશે". તેમજ, વર્ષ ૧૯૮૨ પહેલાં પણ વૈધાનિક અપવાદ હતો.

૮૧. વૈવાહિક બળાત્કારને ૨૦૦૨માં દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો હતો; તે તારીખ પહેલાં બળાત્કારની કાનૂની વ્યાખ્યા લગ્નની બહારનો બળજબરીપૂર્વકનો યૌન સંબંધ એવી હતી. આપું જ ૧૯૯૭ સુધી પણ હતું.

૮૨. ૧૯૯૪માં, ચુકાદો નં. ૨૨૩/૯૪ ૫, ૧૯૯૪માં, અપીલી અદાલતે વૈવાહિક બળાત્કાર પર બળાત્કાર સંબંધિત ફોજદારી સંહિતાની જોગવાઈઓની લાગુપાત્રતાની પુષ્ટિ કરી હતી.

૮૩. ૧૯૯૧ માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાયદેસર બનાવવામાં આવ્યો. ૧૯૯૧ ના વિધાનાત્મક ફેરફારો દ્વારા બળાત્કાર માટે નવી વ્યાખ્યા આપવામાં આવી, જેણે વૈવાહિક અપવાદ દૂર કર્યો, અને ગુનાને લિંગ-નિરપેક્ષ પણ બનાવ્યો; ૧૯૯૧ પહેલાં બળાત્કારની કાનૂની વ્યાખ્યા એવી હતી કે કોઈ પુરુષ હિંસા અથવા તેની ધમકી દ્વારા સ્ત્રીને લગ્નની બહાર જાતીય સંભોગમાં જોડાવા મજબૂર કરે.

૮૪. ઈટાલીમાં બળાત્કાર સંબંધિત કાયદામાં, વિઓલેન્ઝા કાર્નાલે ('દૈહિક હિંસા', જેમ તેને ઓળખવામાં આવતું હતું) માં કોઈ વૈધાનિક અપવાદ સામેલ નહોતો, પરંતુ, અન્યત્ર જેમ, લગ્નના સંદર્ભમાં તે લાગુ પડતો નથી એવી સમજ પ્રચલિત હતી. ઈટાલી પુરુષપ્રધાન પરંપરાગત સમાજ તરીકે પ્રસિદ્ધિ ધરાવતો હોવા છતાં, વૈવાહિક સંબંધમાં બળજબરીપૂર્વકના યૌન સંબંધને પણ બળાત્કાર કાયદાની વ્યાપ્તિમાં આવરી લેવાયો છે તે સ્વીકારવામાં તેણે ખૂબ જ વહેલી કાળે મક્કમતા દર્શાવી હતી: ૧૯૭૬ માં, સેંતેન્ઝા નં. ૧૨૮૫૭ દેલ ૧૯૭૬ માં, સર્વોચ્ચ અદાલતે એવો નિર્ણય કર્યો હતો કે "જે જીવનસાથી હિંસા અથવા ધમકી દ્વારા બીજા જીવનસાથીને દૈહિક સંયોગ માટે બળજબરી કરે છે, તે દૈહિક હિંસાનો

ગુનો કરે છે" ("કોમેતે ઇલ દેલીતો દી વિઓલેન્ઝા કાર્નાલે ઇલ કોનિયુજે કે કોસ્ટ્રિજા કોન વિઓલેન્ઝા ઓ મિનાર્યા લ'આલ્ત્રો કોનિયુજે આ કોન્જુન્ઝિઓને કાર્નાલે"). ~~વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૯૪ માં દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો.~~
~~વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૯૬ માં ગેરકાયદેસર જાહેર કરવામાં આવ્યો.[૮૮]~~
~~વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૯૮ માં દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો.~~

૮૫. સાયપ્રસે ૧૯૯૪માં વૈવાહિક બળાત્કાર (marital rape) ને ગુનો જાહેર કર્યો હતો. મેસેડોનિયામાં ૧૯૯૬માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાનૂની ગણાવવામાં આવ્યો હતો.[૮૮][૮૯] કોએશિયામાં ૧૯૯૮માં વૈવાહિક બળાત્કારને અપરાધ (ગુનો) જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

૮૬. ૨૦૦૬માં, "ધરેલુ હિંસા સામે લડવા માટે" શીર્ષકવાળો કાયદો ૩૫૦૦/૨૦૦૬ અમલમાં મૂકવામાં આવ્યો, જે વૈવાહિક બળાત્કારને દંડનીય બનાવે છે. તે ૨૪ ઓક્ટોબર ૨૦૦૬ના રોજ અમલમાં આવ્યો. આ કાનૂન લગ્ન અને સહજીવન સંબંધોમાં થતી હિંસાના અનેક અન્ય સ્વરૂપો તેમજ સ્ત્રીઓ સામેના વિવિધ અન્ય પ્રકારના દુર્વ્યવહાર પર પણ પ્રતિબંધ મૂકે છે.

૮૭. લિક્ટેનસ્ટેઇને ૨૦૦૧ માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાનૂની જાહેર કર્યો હતો. ૨૦૦૧માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાયદેસર બનાવવામાં આવ્યો હતો.

~~૮૮. માં, વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૯૬ માં દંડનીય ગુનો જાહેર કરવામાં આવ્યો,~~

૮૮. કોલંબિયામાં ૧૯૯૬ માં વૈવાહિક બળાત્કારને અપરાધ (ગુનો) જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો, અને ચિલીમાં ૧૯૯૯ માં.

~~માં ૧૯૯૯ માં. ૮૯. થાઈલેન્ડે ૨૦૦૭ માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાનૂની જાહેર કર્યો હતો. એ ૨૦૦૭ માં વૈવાહિક બળાત્કારને પ્રતિબંધિત કર્યો.~~ નવા સુધારાઓ ભારે વિવાદની વચ્ચે અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા અને ઘણા લોકો દ્વારા તેનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો. કાયદાના એક વિરોધી કાનૂનવિદ તવીકીત મીનાકાનિત હતા, જેમણે આ કાનૂની સુધારાઓનો પોતાનો વિરોધ વ્યક્ત કર્યો

હતો. તેમણે બળાત્કારને લિંગ-નિરપેક્ષ ગુનો બનાવવાનો પણ વિરોધ કર્યો હતો. મીનાકાનિતે દાવો કર્યો હતો કે પત્ની વિરુદ્ધ પતિને બળાત્કારની ફરિયાદ દાખલ કરવાની મંજૂરી આપવી એ "અસામાન્ય તર્ક" છે અને ઘણી થાઈ પત્નીઓ પોતાના પતિઓ પર આધારિત હોવાથી તેઓ છૂટાછેડા લેવાનો અથવા પોતાના પતિને જેલમાં મૂકવાનો ઇનકાર કરશે.

૯૦. પાપુઆ ન્યુ ગિનીએ ૨૦૦૩ માં વૈવાહિક બળાત્કારને અપરાધ જાહેર કર્યો હતો. નામીબિયાએ ૨૦૦૦ માં વૈવાહિક બળાત્કારને ગેરકાનૂની જાહેર કર્યો હતો.

૯૧. તાજેતરમાં વૈવાહિક બળાત્કારને ગુનો જાહેર કરનાર દેશોમાં ઝિમ્બાબ્વે (૨૦૦૧), તુર્કી (૨૦૦૫), કમ્બોડિયા (૨૦૦૫), લાઈબેરિયા (૨૦૦૬), નેપાળ (૨૦૦૬), મોરિશિયસ (૨૦૦૭), ઘાના (૨૦૦૭), મલેશિયા (૨૦૦૭), થાઈલેન્ડ (૨૦૦૭), સ્વાંડા (૨૦૦૮), સુરિનામ (૨૦૦૮), નિકારાગુઆ (૨૦૧૨), સિયેરા લિઓન (૨૦૧૨), દક્ષિણ કોરિયા (૨૦૧૩), બોલિવિયા (૨૦૧૩), સામોઆ (૨૦૧૩), ટોંગા (૧૯૯૯/૨૦૧૩) નો સમાવેશ થાય છે. માનવ અધિકાર નિરીક્ષકોએ, વૈવાહિક બળાત્કારને ગુનો જાહેર કર્યા બાદ પણ, તે અંગે અસરકારક રીતે ફરિયાદ પક્ષ ચલાવવામાં નિષ્ફળ રહેવા બદલ અનેક દેશોની ટીકા કરી છે. દક્ષિણ આફ્રિકાએ, જેણે ૧૯૯૩માં તેને ગુનો જાહેર કર્યો હતો, વૈવાહિક બળાત્કાર અંગેનો પોતાનો પ્રથમ દોષારોપણનો ચુકાદો ૨૦૧૨માં નોંધ્યો.

૯૨. ઓસ્ટ્રેલિયા-ઓસ્ટ્રેલિયામાં વૈવાહિક બળાત્કારને ૧૯૭૦ના દાયકાના અંતિમ સમયથી ૧૯૯૦ના દાયકાના પ્રારંભિક સમય સુધીના ગાળામાં દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો હતો. અગાઉ ઓસ્ટ્રેલિયામાં બળાત્કારનો કાયદો ઇંગ્લિશ સામાન્ય કાનૂની બળાત્કારના ગુના પર આધારિત હતો. ૧૯૭૦ના દાયકાના અંતિમ સમયમાં વૈવાહિક બળાત્કારને દંડનીય બનાવવા અંગે ચર્ચા શરૂ થઈ હતી, પરંતુ ૧૯૮૯ સુધી તેને દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો નહોતો. ૧૯૯૧માં, આર પિ. એલ ના મામલામાં, ઓસ્ટ્રેલિયાની વડી અદાલતે એવો નિર્ણય આપ્યો કે સામાન્ય કાયદા હેઠળ વૈવાહિક બળાત્કારને આપવામાં આવેલ અપવાદ હવે ઓસ્ટ્રેલિયાના કાયદાનો ભાગ રહ્યો નથી. વૈવાહિક બળાત્કારનું દંડનીયકરણ ૧૯૭૦ના દાયકાના અંતિમ સમયથી ૧૯૯૦ના દાયકાના પ્રારંભિક સમય સુધી,

કાયદાકીય જોગવાઈઓ તથા ન્યાયનિર્ણયો બંને દ્વારા, તમામ રાજ્યો અને પ્રદેશોમાં કરવામાં આવ્યું હતું. ઓસ્ટ્રેલિયામાં, બળાત્કારનો ગુનો ઇંગ્લિશ સામાન્ય કાનૂની બળાત્કારના ગુના પર આધારિત હતો, જેને સામાન્ય રીતે “લગ્નની બહાર, સ્ત્રીની ઈચ્છા વિરુદ્ધ કરાયેલ” તરીકે સમજવામાં આવતો હતો. ઓસ્ટ્રેલિયાના કેટલાક રાજ્યોમાં બળાત્કારની વ્યાખ્યા સામાન્ય કાયદા મુજબ જ રાખવામાં આવી હતી, જ્યારે અન્યત્ર કાયદાકીય વ્યાખ્યાઓ હતી, અને આ વ્યાખ્યાઓમાં વૈવાહિક અપવાદો સામેલ હતા. ઉદાહરણ તરીકે, માં બળાત્કારની વ્યાખ્યા આ મુજબ હતી: “કોઈપણ વ્યક્તિ, જે કોઈ સ્ત્રી અથવા યુવતી સાથે, જે તેની પત્ની ન હોય, તેની સંમતિ વગર, અથવા તેની સંમતિ સાથે, જો એવી સંમતિ બળપૂર્વક, અથવા કોઈપણ પ્રકારની ધમકી અથવા ભયભીત કરવાના ઉપાયથી, અથવા દેહહાનિનો ભય પેદા કરીને, અથવા કૃત્યના સ્વરૂપ વિશે ખોટી અને કપટપૂર્ણ રજૂઆતો દ્વારા, અથવા, પરિણીત સ્ત્રીના મામલે, તેના પતિનો ભેસ ધારણ કરીને મેળવવામાં આવી હોય, તો તે એક ગુનો કરે છે, જેને બળાત્કાર કહેવામાં આવે છે.” ક્વીન્સલેન્ડમાં વૈવાહિક બળાત્કારને દંડનીય બનાવવા અંગેની ચર્ચાઓ ૧૯૭૦ના દાયકાના અંતિમ સમયમાં જ શરૂ થઈ ગઈ હતી, પરંતુ ૧૯૮૯ સુધી તેને દંડનીય બનાવવામાં આવ્યો નહોતો. વૈવાહિક બળાત્કાર અંગે કાર્યવાહી કરનાર પ્રથમ ઓસ્ટ્રેલિયન રાજ્ય હતું . ફેરફારો ૧૯૭૬માં આવ્યા હતા, પરંતુ તે માત્ર ભાગરૂપે જ અપવાદ દૂર કરતાં હતા. ક્રિમિનલ લો કન્સોલિડેશન એક્ટ એમેન્ડમેન્ટ એક્ટ ૧૯૭૬માં આ મુજબ વાંચવામાં આવતું હતું: “કોઈ વ્યક્તિ માત્ર એટલા કારણસર કે તે અન્ય કોઈ વ્યક્તિ સાથે વિવાહિત છે, તે અન્ય વ્યક્તિ સાથેના યૌનસંભોગ માટે સંમત હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવશે નહીં”. તેમ છતાં, આ કાયદાઓ વૈવાહિક અને અવૈવાહિક બળાત્કારને સમકક્ષ માનવા જેટલા આગળ ગયા નહોતા; વૈવાહિક સંભોગને બળાત્કાર ગણાવવા માટે કાયદા મુજબ હિંસા અથવા અન્ય ઉગ્ર પરિસ્થિતિઓ આવશ્યક હતી; અને આ જ કાનૂની સ્થિતિ ૧૯૯૨ સુધી ચલાવત્ રહી હતી. વૈવાહિક અપવાદને સંપૂર્ણપણે દૂર કરનાર પ્રથમ ઓસ્ટ્રેલિયન અધિકારક્ષેત્ર ૧૯૮૧માં હતું. એ જ રીતે , , અને ૧૯૮૫માં; તેમજ ૧૯૮૭માં પણ થયું હતું. ૧૯૯૧માં, આર વિ. એલ માં, એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો હતો કે જો સામાન્ય કાનૂની અપવાદ ક્યારેક ઓસ્ટ્રેલિયાના કાયદાનો ભાગ રહ્યો હોય, તો હવે તે રહ્યો નહોતો.

૯૩. યુનાઇટેડ નેશન્સ પોપ્યુલેશન ફંડ મુજબ, ભારતમાં ૧૫ થી ૪૯ વર્ષની વય વચ્ચેની પરિણીત મહિલાઓમાંથી બે તૃતિયાંશથી વધુ મહિલાઓને ગંભીર રીતે મારપીટ કરવામાં આવે છે, અથવા તેમને શારીરિક સંબંધ માટે બળજબરી કરવામાં આવે છે. ૨૦૧૧માં, ઇન્ટરનેશનલ મેન એન્ડ જેન્ડર ઇક્વાલિટી સર્વેએ ખુલાસો કર્યો હતો કે પાંચમાંથી એક પુરુષે પોતાની પત્ની અથવા સાથીને શારીરિક સંબંધ રાખવા માટે બળજબરી કરી હતી. યુનાઇટેડ નેશન્સે એક અહેવાલ પ્રકાશિત કર્યો હતો જેમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે ભારતની ૬૯% મહિલાઓ માને છે કે ભોજન સમયસર તૈયાર ન થયું હોય અથવા શારીરિક સંબંધ માટે ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે ક્યારેક હિંસાનો આશરો લેવાય છે. વધુ આંકડાકીય સંશોધનથી જાણવા મળે છે કે પરિણીત મહિલાઓમાંથી ૯ થી ૧૫% મહિલાઓ પોતાના પતિઓ દ્વારા બળાત્કારનો ભોગ બને છે, જે અત્યંત ચોંકાવનારો અને ગંભીર આંકડો છે.

૯૪. વૈવાહિક બળાત્કાર સામાન્ય છે, પરંતુ તે માત્ર અહેવાલ ન થયેલો ગુનો છે. જોઈન્ટ પુમન પ્રોગ્રામ દ્વારા હાથ ધરાયેલા એક અભ્યાસમાં, એક એનજીઓએ જાણવા મળ્યું કે સાત વિવાહિત સ્ત્રીઓમાંથી એક સ્ત્રી પર તેના પતિએ ઓછામાં ઓછો એક વખત બળાત્કાર કર્યો હતો. તેઓ આ પ્રકારના બળાત્કારોની ઘણી વાર ફરિયાદ નોંધાવતા નથી, કારણ કે કાનૂન તેમને સમર્થન આપતું નથી.

૯૫. આ દેશમાં એક સ્ત્રી પોતાના જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારનું રક્ષણ કરી શકે છે, પરંતુ પોતાના લગ્નજીવનની અંદર પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરી શકતી નથી. જો પતિ પોતાની પત્ની પર હુમલો કરે, તો તે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળ ગુનો બનશે. પરંતુ એ જ પતિ જો હુમલો કરીને પોતાની પત્નીને યૌન સંબંધ સ્થાપિત કરવા માટે બળજબરી કરે, તો તે હુમલા માટે જવાબદાર ઠરશે, પરંતુ માત્ર એટલા માટે બળાત્કારના ગુનાનો જવાબદાર ઠરશે નહીં કે બંને વચ્ચે માન્ય લગ્ન અસ્તિત્વમાં છે.

૯૬. બળાત્કાર સંબંધિત કાયદામાં મૂલભૂત ફેરફાર કરવા બાબતે ૧૭૨મા કાયદા આયોગના અહેવાલે નીચે મુજબની ભલામણો કરી હતી.-

૧. ‘બળાત્કાર’ શબ્દના સ્થાને ‘લૈંગિક આક્રમણ’ શબ્દ પ્રસ્થાપિત કરવો જોઈએ.

૨. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫માં સમાવાયેલ ‘લૈંગિક સંસર્ગ’માં પ્રવેશના તમામ સ્વરૂપોનો સમાવેશ થવો જોઈએ, જેમ કે શિશ્ન/યોનિ, શિશ્ન/મૌખિક, આંગળી/યોનિ, આંગળી/ગુદા અને વસ્તુ/યોનિ.

૩. સાક્ષી વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય [૨૦૦૪ (૫) એસસીસી ૫૧૮] ના પ્રકાશમાં, શરીરના કોઈપણ ભાગ પર થતો ‘લૈંગિક હુમલો’ બળાત્કાર તરીકે અર્થઘટિત કરવો જોઈએ.

૪. યુવાન છોકરાઓ પર કસ્ટોડિયલ બળાત્કારને કાયદાએ ઉપેક્ષિત રાખ્યો હોવાથી, બળાત્કાર સંબંધિત કાયદાઓને લિંગ-નિરપેક્ષ બનાવવામાં આવવા જોઈએ.

૫. ‘ગેરકાયદેસર જાતીય વર્તન’ શીર્ષકવાળી નવી ગુનાની જોગવાઈ, એટલે કે કલમ ૩૭૬ઈ, રચવામાં આવવી જોઈએ.

૬. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૫૦૯માં પણ સુધારો કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી, જેમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે જ્યાં ઉક્ત કલમમાં નિર્ધારિત ગુનો જાતીય આશયથી આચરવામાં આવે ત્યાં વધુ કડક સજા નિર્ધારિત થાય.

૭. વૈવાહિક બળાત્કાર: આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫નું સ્પષ્ટીકરણ (૨) કાઢી નાખવું જોઈએ. પતિ દ્વારા પોતાની પત્ની સાથે જબરદસ્તીથી કરવામાં આવેલ જાતીય સંભોગને ગુના તરીકે તે જ રીતે સમાન ગણવું જોઈએ જેમ પતિ દ્વારા પત્ની વિરુદ્ધ કરવામાં આવતી કોઈપણ શારીરિક હિંસાને ગુના તરીકે ગણવામાં આવે છે. આ જ તર્કના આધારે, કલમ ૩૭૬ એ પણ કાઢી નાખવાની હતી.

૮. ભારતીય પુરાવા અધિનિયમ હેઠળ, જ્યારે એવો આક્ષેપ કરવામાં આવે કે પીડિતાએ જાતીય કૃત્ય માટે સંમતિ આપી હતી અને તેનો ઇનકાર કરવામાં આવે, ત્યારે અદાલત એવું હતું એમ અનુમાન કરશે.

૯૭. વૈવાહિક બળાત્કાર ભારતમાં અસ્તિત્વમાં છે, જે એક કલંકજનક ગુનો છે અને જેના કારણે લગ્ન સંસ્થામાં રહેલો વિશ્વાસ અને ભરોસો ઘવાયો છે. સ્ત્રીઓની વિશાળ વસ્તીએ આ પ્રથાને ગુનો જાહેર ન કરવામાં આવતા તેના પ્રતિકૂળ પ્રભાવનો ભારે ભોગ બનવો પડ્યો છે.

૯૮. વૈવાહિક બળાત્કારનો અર્થ એ થાય છે કે “પતિએ પોતાની પત્ની સાથે બળ, બળની ધમકી અથવા શારીરિક હિંસા દ્વારા પ્રાપ્ત કરેલું અનિચ્છિત સંભોગ, અથવા જ્યારે પત્ની સંમતિ આપવા અસમર્થ હોય ત્યારે કરાયેલ સંભોગ. તે પત્ની વિરુદ્ધ પતિ દ્વારા કરવામાં આવેલ હિંસક તર્કવિરુદ્ધતાનું અસંમતિપૂર્ણ કૃત્ય છે, જેમાં તેના ઉપર શારીરિક અને યૌન દુર્વ્યવહાર કરવામાં આવે છે.

૯૯. વૈવાહિક બળાત્કારના પ્રકારો:– વૈવાહિક બળાત્કારને વ્યાપક રીતે નીચેની બે શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય;

(૧) બિન-શારીરિક સાધનો દ્વારા લૈંગિક બળજબરી– બળજબરીના આ સ્વરૂપમાં સામાજિક બળજબરીનો સમાવેશ થાય છે, જેમાં પત્નીને પત્ની તરીકેની તેની ફરજો યાદ અપાવી તેને લૈંગિક સહવાસમાં પ્રવેશવા માટે મજબૂર કરવામાં આવે છે. બળજબરીના આ સ્વરૂપમાં અસંમતિ ધરાવતી સ્ત્રી સાથે લૈંગિક સંપર્ક સ્થાપિત કરવા માટે મૌખિક દબાણ જેવી બિન-શારીરિક પદ્ધતિઓ અને યુક્તિઓનો ઉપયોગ કરવો આવરી લેવાય છે. સર્વાધિક સામાન્ય રીતે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી બિન-શારીરિક પદ્ધતિમાં ખોટાં વચનો આપવાં, વૈવાહિક સંબંધ સમાપ્ત કરવાની ધમકી આપવી, અસત્ય વાતો કરવી, બંધ કરવા અંગે પીડિતાના વિરોધને અનુસરવું નહીં, વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. બિન-શારીરિક ઉપાયોના ઉપયોગથી થતી આવી લૈંગિક બળજબરીની કૃત્યો, ભલે શારીરિક બળજબરીયુક્ત

લૈંગિક કૃત્યોની સરખામણીમાં ગંભીરતાના પ્રમાણમાં ઓછાં ગણાતાં હોય, તો પણ વ્યાપક છે અને સમાજમાં સ્ત્રીઓના અધિકારો માટે જોખમ ઉભું કરે છે.

(૨) બળજબરીપૂર્વકનું જાતીય સંસર્ગ:— તેમાં અનિચ્છુક સ્ત્રી સાથે જાતીય સંભોગ કરવા માટે શારીરિક બળનો ઉપયોગ કરવો આવરી લેવાય છે. તેને વધુમાં નીચેની ત્રણ શ્રેણીઓમાં વર્ગીકૃત કરી શકાય છે;

(એ) પ્રહારાત્મક બળાત્કાર:—આ પ્રકારના બળાત્કારમાં પત્ની વિરુદ્ધ આક્રમકતા અને બળનો ઉપયોગ સામેલ હોય છે. સ્ત્રીઓને અથવા તો જાતીય કૃત્ય દરમિયાન જ મારપીટ કરવામાં આવે છે અથવા બળજબરીપૂર્વકના જાતીય સંભોગ પછી હિંસક આક્રમણનો સામનો કરવો પડે છે. તેણીને જાતીય સંભોગ કરવા મજબૂર કરવા માટે જાતીય આક્રમણ પહેલાં પણ મારપીટ થઈ શકે છે.

(બી) માત્ર બળપૂર્વકનો બળાત્કાર:— બળાત્કારના આ સ્વરૂપમાં, પતિ જરૂરી હોય તે મુજબનું બળ પ્રયોગ કરીને અનિચ્છુક પત્ની સાથે યૌનસંસર્ગ સ્થાપિત કરે છે, અને એ માટે પત્નીને મારપીટ કરવી આવશ્યક નથી.

(સી) આક્રમક બળાત્કાર:— બળાત્કારના આ સ્વરૂપમાં પત્ની વિરુદ્ધના તર્કવિરુદ્ધ કૃત્યો સાથે સંયુક્ત થયેલા જાતીય હુમલામાં બળનો ઉપયોગ સમાવેશ પામે છે. તેમાં પતિ દ્વારા લેવાતો એક પ્રકારનો જાતીય સેડિસ્ટિક આનંદ સમાવેશ પામે છે.

૧૦૦. જસ્ટિસ વર્મા સમિતિએ નોંધ્યું છે: “અતએવ, કાયદામાં ફેરફારો સાથે વ્યાપક એવા પગલાં પણ જોડાયેલા હોવા જરૂરી છે, જે લગ્ન અથવા અન્ય આત્મીય સંબંધને અવગણીને સ્ત્રીઓના સ્વાયત્તતા અને શારીરિક અખંડિતતાના અધિકારો વિશે જાગૃતિ વધારે.” સ્પષ્ટપણે, સ્ત્રીઓમાં તેમના સ્વાયત્તતા અને શારીરિક અખંડિતતાના અધિકાર અંગે જાગૃતિ વધારવાની જસ્ટિસ વર્મા સમિતિની ઈચ્છા કરતાં, સરકારને “નૈતિક અને સામાજિક જાગૃતિ” વિશે વધુ રસ છે, જે

પિતૃસત્તાત્મક સન્માનની કલ્પનાઓને આકર્ષક રીતે વ્યક્ત કરતું એક સૌમ્ય પ્રયોગ છે, અને જે પુરુષોને સ્ત્રીઓનો માન રાખવા અને યોગ્ય કાર્ય કરવા કહે છે.

૧૦૧. ૨૩ વર્ષીય વિદ્યાર્થીની પર બળાત્કારની ઘટનાને અનુસરીને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ૨૩મી ડિસેમ્બર, ૨૦૧૨ના રોજ ન્યાયમૂર્તિ વર્મા સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી. સમિતિમાં ન્યાયમૂર્તિ જે.એસ. વર્મા, (ભારતના ભૂતપૂર્વ મુખ્ય ન્યાયાધીશ), ન્યાયમૂર્તિ લૈલા સેઠ (દિલ્લી વડી અદાલતના ભૂતપૂર્વ ન્યાયાધીશ) અને શ્રી ગોપાલ સુબ્રમણિયમ (ભારતના સોલિસિટર જનરલ) નો સમાવેશ થતો હતો. સમિતિને મહિલાઓ વિરુદ્ધની યૌન હિંસા સંબંધિત ફોજદારી કાયદાઓમાં શક્ય સુધારાઓ અંગે વિચારણા કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું. ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૭માં મહિલાઓ વિરુદ્ધ ભેદભાવના ઉચ્છેદ અંગેની યુ.એન. સમિતિ (સીડો સમિતિ) દ્વારા ભારત સંબંધે કરવામાં આવેલી ભલામણો અંગે સમિતિ સજાગ હતી. સીડો સમિતિએ ભલામણ કરી હતી કે દેશે “મહિલાઓ દ્વારા અનુભવાતી યૌન દુર્વ્યવહારની વાસ્તવિકતાઓને પ્રતિબિંબિત કરે તે રીતે તેની દંડ સંહિતામાં બળાત્કારની વ્યાખ્યાને વિસ્તૃત કરવી અને બળાત્કારની વ્યાખ્યામાંથી વૈવાહિક બળાત્કારનો અપવાદ દૂર કરવો જોઈએ...” વર્મા સમિતિના અહેવાલમાં ૨૦૧૦ના એક અભ્યાસનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જે સૂચવે છે કે ૧૮.૮% મહિલાઓ પર તેમના જીવનસાથીઓ દ્વારા એક અથવા વધુ પ્રસંગોએ બળાત્કાર કરવામાં આવે છે. અહેવાલ નોંધાવવાનો અને દોષિત ઠેરવવાનો દર પણ નીચો જ રહ્યો છે; અને તે એવા પ્રચલિત માન્યતાઓને કારણે વધુ વિકટ બને છે કે વૈવાહિક બળાત્કાર સ્વીકાર્ય છે અથવા અન્ય પ્રકારના બળાત્કાર કરતાં ઓછો ગંભીર છે. વૈવાહિક બળાત્કારના અપવાદને દૂર કરવા બાબત ન્યાયમૂર્તિ વર્મા સમિતિની ભલામણ ૧૯મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ લોકસભા દ્વારા અને ૨૧મી માર્ચ, ૨૦૧૩ના રોજ રાજ્યસભા દ્વારા પસાર કરાયેલા ફોજદારી કાયદા સુધારા વિધેયક, ૨૦૧૩માં સામેલ કરવામાં આવી નહોતી. વિધેયકને ૨મી એપ્રિલ, ૨૦૧૩ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની મંજૂરી પ્રાપ્ત થઈ અને ૩મી ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૩થી અમલમાં આવેલું ગણવામાં આવ્યું. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫માં ‘બળાત્કાર’ શબ્દના સ્થાને ‘યૌન આક્રમણ’ શબ્દ મૂકવામાં આવ્યો છે.

૧૦૨. મહિલાઓ સામેની હિંસા અંગે સંયુક્ત રાષ્ટ્રના વિશેષ અહેવાલકાર રશીદા મંજુએ કહ્યું હતું કે ન્યાયમૂર્તિ વર્મા સમિતિની ભલામણ અને તેના અનુસંધાનમાં થયેલ અનુવર્તી કાયદાકીય વ્યવસ્થા ભારત માટે “સુવર્ણ ક્ષણ” હતી, પરંતુ વૈવાહિક બળાટકાર, સંભોગ માટેની સંમતિની ઉંમર વગેરે વિષયક ભલામણો કાયદાકીય વ્યવસ્થામાં સ્વીકારવામાં આવી નહોતી. સરકાર વૈવાહિક બળાટકારને ગુનાહિત બનાવવામાં સંકોચ અનુભવે છે, કારણ કે તે માટે તેમને ધાર્મિક પ્રથાઓના આધાર પર બનેલા કાયદાઓમાં ફેરફાર કરવાનો રહેશે, જેમાં હિંદુ લગ્ન અધિનિયમ, ૧૯૫૫ પણ સમાવેશ થાય છે, જે મુજબ પત્ની પોતાના પતિ સાથે સંભોગ કરવા બાંહેધરીબંધ માનવામાં આવે છે. ફોજદારી કાયદો (સુધારા) વિધેયક, ૨૦૧૨ ની તપાસ કરતી સંસદીય સમિતિએ કહ્યું હતું કે “ ભારતમાં”, યુગોથી, કુટુંબ પ્રણાલી વિકસતી આવી છે... કુટુંબ (વૈવાહિક) સમસ્યાઓનું નિરાકરણ લાવી શકે છે અને મહિલાઓ સામેની ફૂરતા માટે કાયદા હેઠળ જોગવાઈ પણ છે. તેથી, એવું માનવામાં આવ્યું હતું કે જો વૈવાહિક બળાટકારને કાયદા હેઠળ લાવવામાં આવશે, તો સમગ્ર કુટુંબ પ્રણાલી પર ભારે તાણ પડશે અને સમિતિ કદાચ વધુ અન્યાય કરી બેસે.

૧૦૩. શું વૈવાહિક ફૂરતાની સંકલ્પના વ્યક્તિઓની ધાર્મિક માન્યતાઓ અનુસાર બદલાય છે? શું કોઈ જીવનસાથી એ કારણે વધુ પ્રમાણની વૈવાહિક ફૂરતા સહન કરવા બાધ્ય ગણાય કે તે જીવનસાથી એવા ધર્મનો અનુયાયી છે, જે લગ્નને અવિરોધ માને છે? શું ધર્મનિરપેક્ષ બંધારણીય પ્રજાસત્તાક વૈવાહિક ફૂરતાના વિવિધ પ્રકારોના અસ્તિત્વને માન્યતા આપી અને સ્વીકારી શકે — હિંદુ ફૂરતા, ખ્રિસ્તી ફૂરતા, મુસ્લિમ ફૂરતા અને ધર્મનિરપેક્ષ ફૂરતા? શું અલગ-અલગ ધર્મોને લાગુ પડતા ભિન્ન વૈવાહિક કાયદાઓમાં ભિન્ન શબ્દપ્રયોગ કરવામાં આવ્યો હોવા છતાં, જીવનસાથીને છૂટાછેડા મેળવવાનો હક આપતી વૈવાહિક ફૂરતાનો અર્થ એકરૂપ સંકલ્પનાને આધીન ન હોવો જોઈએ?

૧૦૪. ઉપરોક્ત તે પ્રશ્નો છે, જે કેરળ વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠ દ્વારા **સન્દીપ મોહન વર્ધીસ વિ. અંજના**, એમ.એ.ટી. અપીલ નં. ૯૯ અને ૨૦૦૯ના

૧૫૨, તારીખ ૧૫મી સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૦ના રોજ નિર્ધારિત થયેલા કેસમાં તેના વિચારાર્થે રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા.

૧૦૫. નિઃસંદેહ, દેશની રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક રચનામાં થતા પરિવર્તન સાથે ગુનાની સંકલ્પના પણ સતત બદલાતી રહે છે. તેથી, આ બાબતમાં કાયદા બનાવવા માટે સંવિધાન કેન્દ્ર તથા રાજ્ય વિધાનમંડળ બંનેને સત્તાઓ પ્રદાન કરે છે. આવી સત્તામાં ગુનાની વ્યાખ્યા નક્કી કરવાની અને તેના માટે દંડની જોગવાઈ કરવાનો અધિકાર પણ સમાવેશ પામે છે. હવે સમય આવી ગયો છે કે વિધાનમંડળ ફરી એકવાર હસ્તક્ષેપ કરે અને વૈવાહિક બળાત્કારના પ્રશ્નના મૂળ તત્વ સુધી પહોંચી તેની ગંભીરતાપૂર્વક સમીક્ષા કરે. વૈવાહિક બળાત્કાર અત્યંત ગંભીર બાબત છે, તેમ છતાં દુર્ભાગ્યવશ, સરકારના સ્તરે તે અંગે ગંભીર ચર્ચાઓ આકર્ષિત થતી નથી.

૧૦૬. અત્યારું સુધી સરકારનો અભિગમ એવો રહ્યો છે કે “વૈવાહિક બળાત્કાર” શબ્દપ્રયોગ પોતે જ પરસ્પર વિરોધાભાસીસ્વવિરોધી છે. સરકાર જે તુલના લાગુ પાડવા માંગે છે તે આ નિવેદન પર આધારિત છે કે લગ્ન કરવું એટલે પોતાના જીવનસાથી સાથેના સહવાસ માટે સર્વકાળ માટે સંમતિ આપી દેવી. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, જેમ તમે સેનામાં જોડાઓ ત્યારે તમને માત્ર એક જ વખત સેનામાં જોડાવું પડે છે. દરેક વખતે કોઈ આદેશ આપવામાં આવે ત્યારે તે આદેશનું પાલન કરવા માટે સંમતિ આપવાની પસંદગી તમને મળતી નથી. કેટલીક વ્યવસ્થાઓમાં, અને લગ્ન તેમાંથી એક છે, કરાર દીર્ઘકાલીન હોય છે. વિધાનમંડળના મનમાં રહેલી બાબત એ છે કે વૈવાહિક બળાત્કારને સંપૂર્ણપણે સાબિત કરવું અશક્ય છે. પત્ની પોતાના પતિ સામે બળાત્કારનો આક્ષેપ મૂકે અને ગુનાહિત કાર્યવાહી આગળ ધપાવે, તે માત્ર એટલું દર્શાવે છે કે લગ્ન અપરિવર્તનીય રીતે સમાપ્ત થઈ ચૂક્યા છે.

૧૦૭. મારો એવો મત છે કે પત્ની ઘરેલુ હિંસા અધિનિયમની જોગવાઈઓ હેઠળ કાર્યવાહી શરૂ કરે તો પણ, લગ્નને અપરિવર્તનીય રીતે સમાપ્ત થયેલ કહી શકાય. તેથી, સરકાર દ્વારા લાગુ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવતો આ તર્ક અથવા અનુરૂપતા મને કોઈ પણ રીતે સ્વીકાર્ય લાગતી નથી.

૧૦૮. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં, હું ઇન્ડિપેન્ડન્ટ થોટ વિ. યુનિયન ઓફ ઇન્ડિયા અને અન્ય, રિટ પિટિશન (સિવિલ) નં. ૩૮૨ ઓફ ૨૦૧૩, તા. ૧૧મી ઓક્ટોબર, ૨૦૧૭ના રોજ નિર્ધારિત, એવા સર્વોચ્ચ અદાલતના એક નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરી શકું છું અને તેના પર આધાર રાખી શકું છું. લેમના-લોર્ડશીપ માનનીય ન્યાયમુર્તિ ન્યાયધીશ મદન બી. લોકુરે વૈવાહિક બળાટકાર અંગે કેટલીક અત્યંત સચોટ નોંધપાત્ર ટિપ્પણીઓ કરી હતી. તે ટિપ્પણીઓ નીચે મુજબ ઉત્તરવામાં-ટાંકવામાં આવે છે;

“[૮૮] આપણે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ના અસ્તિત્વને ભૂલવું ન જોઈએ અને ભૂલી પણ શકતા નથી, કારણ કે તે કન્યા બાળકી ને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવાનો મૂળભૂત અધિકાર આપે છે. અમારી સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજી સામગ્રી સ્પષ્ટ રીતે સૂચવે છે કે અલ્પવયે થયેલ લગ્ન કન્યા બાળકીનો સ્વાભિમાન અને આત્મવિશ્વાસ છીનવી લે છે અને એક અર્થમાં તેને ચૌન શોષણનો ભોગ બનાવે છે. કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં એવું કહી શકાય નહીં કે આવી કન્યા બાળકી ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવે છે. પોતાના શરીરની અખંડિતતા જાળવી રાખવાનો કન્યા બાળકીનો અધિકાર આઈ.પી.સી. દ્વારા માન્યતા અપાયેલી એક પરંપરાગત પ્રથાથી વાસ્તવમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ના હેતુઓ માટે, તેનો પતિ વાસ્તવમાં તેના શરીર પર સંપૂર્ણ નિયંત્રણ ધરાવે છે અને તેની સંમતિ વિના અથવા તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેના સાથે ચૌન સંભોગ કરી શકે છે, કારણ કે આવી પ્રવૃત્તિ બળાટકાર ગણાતી નથી. વિસંગત રીતે, તેનો પતિ તેની ઉપર બળાટકાર કરી શકે છે, પરંતુ તે તેની છેડછાડ કરી શકતો નથી, કારણ કે જો તે આવું કરે તો તેને આઈ.પી.સી.ની જોગવાઈઓ હેઠળ દંડિત કરી શકાય. આ બાબતને લો કમિશન ઓફ ઇન્ડિયાએ તેના ૧૭૨મા અહેવાલમાં માન્યતા આપી હતી, પરંતુ તેના વિષે કોઈ નોંધ લેવામાં આવી નહોતી. તેથી એવું પ્રતિત થાય છે કે કન્યા બાળકી સાથે તેના પતિ દ્વારા વર્તન કરવા માટે ભિન્ન અને અતાર્કિક માપદંડો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે અને વિવિધ અધિનિયમોની જોગવાઈઓમાં તેમજ આઈ.પી.સી.ની પરસ્પર વિવિધ જોગવાઈઓમાં સુસંગતતા લાવવી આવશ્યક છે.

[૮૯] અમે તે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના પ્રશ્ન પર પણ ધ્યાન દોર્યું છે, જે ખાસ કરીને પરિણીત બાળકીના સંદર્ભમાં ગંભીર રીતે મર્યાદિત થઈ જાય છે. તેની સાથે ચોંન સહવાસ કરવામાં આવે તો બાળકી ગર્ભવતી થવાની સંપૂર્ણ શક્યતા રહે છે અને તેનું શરીર પ્રસૂતિ માટે પૂરતું તૈયાર ન હોવા છતાં તેને બાળકને જન્મ આપવો પડે તેવી સ્થિતિ ઊભી થઈ શકે છે. અમને દર્શાવવામાં આવેલી દસ્તાવેજી સામગ્રી સૂચવે છે કે પ્રસવ દરમિયાન બાળકીના મૃત્યુની શક્યતા વધુ રહે છે અને નવજાત શિશુના મૃત્યુની શક્યતા પણ વધુ હોય છે. આ સામગ્રીમાં દર્શાવાયેલા નિષ્કર્ષો એ પણ સૂચવે છે કે વહેલા લગ્નમાંથી જન્મેલા બાળકો કુપોષિત રહેવાની વધુ શક્યતા ધરાવે છે. આવી સામગ્રી સામે, શું એવી પ્રથા ચાલુ રાખવી બુદ્ધિપૂર્ણ ગણાય, ભલે તે પરંપરાગત હોય, જે બાળકીના જીવનને જોખમમાં મૂકે છે અને વહેલા લગ્નમાંથી જન્મેલા બાળકીના બાળકના જીવનને પણ સંકટમાં મૂકે છે? બંધારણીય અને ધારાસભ્ય જોગવાઈઓથી ઈતર, બંધારણીય નૈતિકતા અમને આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ના અપવાદ રને એવો અર્થ આપવાથી રોકે છે, જે હવે ટકાઉ ન રહેલી કોઈ પરંપરા અથવા પ્રથાને માન્યતા આપે.

[૯૦] બાળિકા સાથેનો વૈવાહિક બળાત્કાર લગ્ન સંસ્થાને નષ્ટ કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે એવો દૃષ્ટિકોણ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. લગ્ન સંસ્થાગત નથી પરંતુ વ્યક્તિગત છે; લગ્નને ગેરકાયદેસર અને દંડનીય બનાવતો કોઈ અધિનિયમ સિવાય લગ્નની 'સંસ્થા'ને કોઈ વસ્તુ નષ્ટ કરી શકતી નથી. છૂટાછેડા કોઈ લગ્નને તોડી શકે, પરંતુ શું તેમાં લગ્નની 'સંસ્થા'ને નષ્ટ કરવાની ક્ષમતા છે? ન્યાયિક પૃથક્કરણ વૈવાહિક સંબંધને આંચકો પહોંચાડી શકે, પરંતુ શું તેમાં લગ્નની 'સંસ્થા'ને અથવા લગ્નને પણ નષ્ટ કરવાની ક્ષમતા છે? શું એવું કહી શકાય કે કોઈપણ છૂટાછેડાની મંજૂરી ન હોવી જોઈએ અથવા ન્યાયિક પૃથક્કરણ પર પ્રતિબંધ મૂકવો જોઈએ? તેનો જવાબ એકદમ સ્પષ્ટ છે. "

૧૦૯. યદ્યપિ, ઉપરોક્ત ઉલ્લેખિત નિર્ણયમાં માનનીય ન્યાયમુર્તિઓએ નાધીશોએ પોતાને અત્યંત સ્પષ્ટ બનાવ્યા હતા કે લોર્ડશીપ્સ "વૈવાહિક બળાત્કાર" ના

મુદ્દામાં પ્રવેશ કરી રહ્યા નહોતાં, તેમ છતાં, વૈવાહિક બળાટકાર સંબંધે અદાલત તરફથી જે અવલોકનો કરવામાં આવ્યા છે તે પોતે જ ઘણું કહી જાય છે.

૧૧૦. સ્ત્રી હવે કોઈની ચલ મિલકત નથી—જૂની અને જર્જરિત પ્રથાઓએ તેને એવું ગણાવ્યું હતું. જે પતિ પોતાની પત્ની સાથે યૌન સંભોગ કરે છે, તે માત્ર કોઈ સંપત્તિનો ઉપયોગ કરતો નથી, પરંતુ તે પોતાની સમકક્ષ માન-મર્યાદા ધરાવતા સહમાનવ સાથે વૈવાહિક સહજીવનનું પાલન કરતો હોય છે. તેને તેની પૂર્ણ અને સ્વતંત્ર સંમતિ વિના યૌન કૃત્યમાં જોડાવા માટે બળજબરી કરીને આ માન-મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવાની પરવાનગી આપી શકાતી નથી.

૧૧૧. વધુમાં, પતિ અને પત્ની વચ્ચેની યૌન અંતરંગતાનું સૂક્ષ્મ અને આદરપૂર્ણ સ્વરૂપ ફૂરતા અને બળજબરીને અપવાદરૂપ બનાવે છે. યૌન અંતરંગતા દંપતીને પૂર્ણતા અને એકત્વ આપે છે. તે એક દાન છે અને સર્જનના રહસ્યમાં સહભાગિતા છે. તે આધ્યાત્મિક સહઅનુભૂતિની ઊંડી ભાવના છે. તે એવું કાર્ય છે જે સંતાનોત્પત્તિની આશાને સજીવ રાખે છે અને કુટુંબીય સંબંધોની સતતતા સુનિશ્ચિત કરે છે. તે એવા સમયે, જ્યારે બીજા જીવનસાથીને તેની જરૂર હોય, એકબીજાની લાગણીઓ પ્રત્યેની અભિવ્યક્ત રસદર્શિતા છે અને તે વૈવાહિક સંબંધને વધુ ગાઢ બનાવવામાં ઘણો ફાળો આપી શકે છે. જ્યારે બળ, હિંસા અથવા ધમકી દ્વારા સહવાસ કરવાની ગુનાહિત વૃત્તિને આગળ ધપાવવા માટે તેનો સ્વાર્થી રીતે ઉપયોગ કરીને વૈવાહિક એકતાનું ક્ષય કરવામાં આવે, ત્યારે તેના ઉન્નત હેતુના સંરક્ષણ અને ન્યાયની સ્થાપના માટે તે દંડનીય બનાવવું જોઈએ.

૧૧૨. ઉપરાંત, જે પતિ પોતાની નિષ્ક્રિય અથવા રસવિહિન પત્ની દ્વારા જાતીય સાન્નિધ્યમાં જોડાવા બાબતે કરાયેલા સંપૂર્ણ ઇનકારથી વ્યથિત અનુભવે છે, તે વૈવાહિક જીવનની એક આવશ્યક ફરજ નિભાવવામાં તે માનસિક રીતે અસમર્થ છે તેવી જાહેરાત માટે કાયદેસર રીતે અદાલતના હસ્તક્ષેપની માંગ કરી શકે છે. પરંતુ તે તેની પાસેથી બળજબરીપૂર્વક અથવા હિંસક રીતે જાતીય સાન્નિધ્યની માંગ કરી શકતો નથી અને કરવી પણ જોઈએ નહીં.

૧૧૩. વધુમાં, ગુનો રચતા તત્વોના દષ્ટિકોણથી તથા તેમના પુરાવા અંગેના નિયમોમાં વૈવાહિક બળાત્કારના કેસોને અવૈવાહિક બળાત્કારના કેસોથી ભિન્ન રીતે વર્તવું, સમાન સંરક્ષણની કલમનું ઉદ્ધંધન કરે છે. કાયદાઓના સમાન સંરક્ષણનો સંવિધાનિક અધિકાર એવો આદેશ આપે છે કે સમાન સ્વરૂપના વિષયોને અલગ રીતે વર્તવામાં ન આવે, જેથી કેટલાકને અનુચિત લાભ ન મળે અને અન્ય સામે અન્યાયપૂર્વક ભેદભાવ ન થાય; સમાન પરિસ્થિતિઓમાં અન્ય વ્યક્તિઓ અથવા અન્ય વર્ગો જે કાયદાના સમાન સંરક્ષણનો લાભ લે છે, તે જ સંરક્ષણથી કોઈ વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના કોઈ વર્ગને વંચિત રાખવામાં આવશે નહીં.

૧૧૪. સ્ત્રીઓના માનવ અધિકારોમાં તેમની જાતીયતા સાથે સંબંધિત બાબતો અંગે, જેમાં જાતીય અને પ્રજનન આરોગ્યનો સમાવેશ થાય છે, બળજબરી, ભેદભાવ અને હિંસાથી મુક્ત રહીને તેના પર નિયંત્રણ રાખવાનો તેમજ સ્વતંત્ર અને જવાબદારીપૂર્વક નિર્ણય લેવાનો તેમનો અધિકાર સમાવેશ પામે છે. માનવ અધિકારો અહસ્તાંતરણીય હોય છે તેવા સરળ કારણસર, લગ્ન કરવાથી સ્ત્રીઓ આવા અધિકારથી પોતાને વંચિત કરતી નથી.

૧૧૫. બળાત્કાર એવો ગુનો છે જે વિશ્વવ્યાપી નિંદાને આહ્વાન કરે છે, કારણ કે તે એક માનવી તરીકે સ્ત્રીના મૂલ્ય અને ગૌરવ પ્રત્યે ઘોર ઘૂણાસ્પદ આઘાત છે. તે સમય, સ્થળ, વય, શારીરિક સ્થિતિ અથવા સામાજિક દરજ્જાનો કોઈ માન રાખતો નથી. તે ક્યાંય પણ બની શકે છે અને તે કોઈપણ વ્યક્તિ સાથે બની શકે છે.

૧૧૬. પતિઓને એ બાબતની યાદ અપાવવાની જરૂર છે કે લગ્ન તેમની પત્ની પર બળજબરીથી બળાત્કાર કરવાની પરવાનગી નથી. લગ્નના કારણે પતિને પોતાની પત્નીના શરીર પર માલિકી હક્ક પ્રાપ્ત થતો નથી. લગ્ન કરીને પત્ની પોતાના શરીર પરના વિશિષ્ટ સ્વાયત્તતાના માનવ અધિકારથી વંચિત થતી નથી અને તેથી, વૈવાહિક સહવાસ માટે પોતાની સંમતિ આપવી કે અટકાવવી તે કાયદેસર રીતે પસંદ કરી શકે છે. પત્ની દ્વારા લૈંગિક સંબંધમાં પ્રવેશ કરવા અંગે સતત ઈનકાર કરવાથી વ્યથિત પતિ, તેણીને વશમાં કરવા માટે ગુનાહિત બળ અથવા દબાણનો આશરો લઈ શકતો નથી. તે કુટુંબ અદાલતો સમક્ષ રાહત માગી શકે છે,

જે આ નક્કી કરી શકે છે કે તેણીનો ઇનકાર એવો માનસિક અસમર્થતા સમાન છે કે નહીં, જે લગ્ન રદ કરવા યોગ્ય ઠરે.

૧૧૭. વૈવાહિક જીવનમાં યૌન સાનિધ્ય અભિન્ન અંગ છે, કારણ કે તે આધ્યાત્મિક અને જૈવિક એકતા છે, જે સંતાનોત્પત્તિના વૈવાહિક હેતુને સિદ્ધ કરે છે. તેમાં પરસ્પર પ્રેમ અને આત્મસમર્પણનો સમાવેશ થાય છે અને તેથી તેમાં માત્ર પરસ્પર યૌન સહકારનો જ અર્થ અવલોકિત થાય છે, યૌન બળજબરી અથવા થોપણાનો નહીં.

૧૧૮. પતિએ સ્વીકારેલી ફરજોમાં પોતાની પત્ની પ્રત્યે પ્રેમ રાખવાની, તેણીને સ્નેહપૂર્વક જાળવવાની અને તેનું રક્ષણ કરવાની, તેણીને ઘર આપવાની, પોતાની શક્તિ અને સાધનોની મર્યાદામાં તેણીને સુખસુવિધાઓ અને જીવનની આવશ્યકતાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવાની, તેણી સાથે દયાળુ વર્તન કરવાની અને તેણી સાથે ફૂરતાપૂર્વક અથવા અમાનવીય રીતે વર્તન ન કરવાની ફરજોનો સમાવેશ થાય છે. તે તેણીનું સન્માન કરવા બંધાયેલો છે. તેણીનું ભરણપોષણ અને સહારો આપવો જ તેની ફરજ નથી, પરંતુ તેને અત્યાચાર અને અન્યાયથી સુરક્ષિત રાખવી પણ તેની ફરજ છે. (જુઓ પીપલ ઓફ ધ ફિલિપાઈન્સ વિ. એડગર જુમાવન, રિપબ્લિક ઓફ ધ ફિલિપાઈન્સ સર્વોચ્ચ અદાલત, બાગિયો સિટી એસ.આર. નં. ૧૮૭૪૯૫ તા. ૨૧.૦૪.૨૦૧૪)

૧૧૯. હું આ હકીકત અંગે સજાગ છું કે વૈવાહિક બળાત્કારનો ઉપયોગ નિર્દોષ પતિઓને હેરાન કરવા માટેના સાધન તરીકે થઈ શકે છે અને સંસદને આ બાબત અંગે ચિંતા છે. આ સંદર્ભમાં, એ પર ભાર મૂકવામાં આવે કે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીમાં બનાવટી અથવા ખોટી વૈવાહિક ફરિયાદો ઓળખવા અને તેમની તપાસ કરવા માટેના સુરક્ષા ઉપાયો અમલમાં છે, અને જે કોઈ વ્યક્તિ અસત્ય અને દુરભાવનાપૂર્ણ આક્ષેપો સ્થાપિત કરે છે, તેને કાયદા અનુસાર જવાબદાર ઠેરવી શકાય છે. તેમ છતાં, માત્ર આ ભયના આધારે વૈવાહિક બળાત્કારને અવગણવું યોગ્ય નથી.

૧૨૦. ૨૦૦૫માં, ઘરેલુ હિંસાથી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ અધિનિયમ, ૨૦૦૫ પસાર કરવામાં આવ્યો, જેણે વૈવાહિક બળાત્કારને ગુનો તરીકે ગણ્યો નહોતો, છતાં તેને ઘરેલુ હિંસાના એક સ્વરૂપ તરીકે માન્ય રાખ્યો હતો. આ અધિનિયમ હેઠળ, જો કોઈ સ્ત્રીએ વૈવાહિક બળાત્કાર સહન કર્યો હોય, તો તે અદાલતમાં જઈને પોતાના પતિથી ન્યાયિક વિયોગ મેળવી શકે છે. આ માત્ર ખંડિત સ્વરૂપનું વિધાન છે અને વૈવાહિક બળાત્કાર બાબતે સંસદે ઘણું વધુ કરવાની જરૂર છે.

૧૨૧. આ કહેવાતાં 'કાયદાઓ' ના સમર્થનમાં રજૂ કરવામાં આવતો મૂળભૂત દલીલ એ છે કે લગ્ન માટેની સંમતિ પોતાની અંદર જ જાતીય પ્રવૃત્તિમાં જોડાવાની સંમતિનો સમાવેશ કરે છે. પરંતુ, જાતીય પ્રવૃત્તિમાં જોડાવા માટેની નિહિત સંમતિનો અર્થ એ નથી કે જાતીય હિંસા સહન કરવાની સંમતિ પણ આપવામાં આવી છે. ઘણી વાર એવું માનવામાં આવે છે કે જેમ સેડોમેસોકિસ્ટિક જાતીય કૃત્યોમાં હોય છે, તેમ વૈવાહિક બળાત્કારમાં સ્ત્રીઓએ હિંસાને સંમતિ આપી હોવાનું અનુમાન કરવામાં આવે છે. તેમ છતાં, બળાત્કાર અને જાતીય સંબંધને માત્ર હિંસાના આધાર પર અલગ પાડી શકાતાં નથી.

૧૨૨. સમયગાળા દરમિયાન વિવિધ લેખકોએ સમાજમાં વૈવાહિક બળાત્કારની ઘટના અંગે વિવિધ સિદ્ધાંતો રજૂ કર્યા છે;

૧૨૩. નારીવાદી સિદ્ધાંત:- આ સિદ્ધાંત વૈવાહિક બળાત્કારને પિતૃસત્તાત્મક સમાજના હાથમાં રહેલા એવા સાધન તરીકે માને છે, જેનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓ ઉપર નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવા માટે કરવામાં આવે છે. તેઓ માને છે કે વૈવાહિક બળાત્કારના કેસોમાં આપવામાં આવેલી અપવાદરૂપ છૂટ સ્ત્રીઓ સંબંધિત પૂર્વવર્તી કાયદાઓનો અવશેષ છે, જેમાં સ્ત્રીઓને પતિની સંપત્તિ તરીકે માનવામાં આવતી હતી. નારીવાદીઓનો મત છે કે વૈવાહિક બળાત્કાર વૈવાહિક સંબંધમાં પુરુષ જીવનસાથી દ્વારા સત્તાના પ્રદર્શનનું પરિણામ માત્ર છે. ઉગ્ર નારીવાદીઓએ તો અહીં સુધી દલીલ કરી છે કે વિપરીત લિંગ વચ્ચેનો કોઈપણ પ્રકારનો યૌન સંબંધ મુખ્યત્વે પુરુષના આધાર પર નિર્ભર હોય છે અને તે સ્ત્રીઓ પરના દમનનું એક વધુ સ્વરૂપ છે.

૧૨૪. સામાજિક નિર્માણવાદનો સિદ્ધાંત:- સામાજિક નિર્માણવાદના સિદ્ધાંતમાં માનનારા લોકોનું એવું મંતવ્ય છે કે અતિપ્રાચીન સમયથી પુરુષોએ કાયદા બનાવવાની પ્રક્રિયા અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં સમાજ પર પ્રભુત્વ જમાવ્યું છે. તેથી કાયદો પુરુષોના હિતના પ્રતિબિંબરૂપે વિકસ્યો. આવા કાયદાઓએ લગ્ન પછી સ્ત્રીઓને તેમના પતિની મિલકત ગણાવી હતી અને તેથી વૈવાહિક બળાત્કારને બળાત્કારની સરખામણીમાં ઓછા દરજ્જાનો ગુનો માનવામાં આવતો હતો. કેટલાક ન્યાયશાસ્ત્રીય અભિપ્રાયોએ તો એવો પણ દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો હતો કે લગ્નમાં થયેલો બળાત્કાર, બળાત્કાર જ ગણાતો નથી. સામાજિક નિર્માણવાદમાં માનનારા લોકો માને છે કે વૈવાહિક બળાત્કાર એ એવું સાધન છે જેના દ્વારા પુરુષો પોતાની પત્નીઓ પર પોતાનું પ્રભુત્વ સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, જેથી તેઓ પોતાની કહેવાતી મિલકત પર લાંબા સમયથી પ્રાપ્ત સત્તા જાળવી રાખી શકે.

૧૨૫. લિંગ-ભૂમિકા સમાજકરણ સિદ્ધાંત:- આ સિદ્ધાંતકારો એવું માને છે કે લગ્નમાં પતિ-પત્ની વચ્ચેના યૌન સંબંધોને માર્ગદર્શન આપતી બાબત ખાસ લિંગભૂમિકાઓ જ છે. લગ્નમાં સ્ત્રીઓને હંમેશા શાંત, નિષ્ક્રિય અને આજ્ઞાકારી રહેવા શીખવવામાં આવે છે, જ્યારે પુરુષોને પ્રભુત્વશાળી અને આક્રમક બનવા માટે તાલીમ આપવામાં આવે છે. સંભાળ અને પ્રેમનો સંબંધ સ્ત્રીઓ સાથે જોડવામાં આવે છે; બીજી બાજુ, પુરુષો હિંસાત્મક વિષયવસ્તુ ધરાવતા યૌન વર્તનની મુખ્ય પ્રેરક શક્તિ માનવામાં આવે છે. લિંગ-ભૂમિકા સમાજવાદીઓનો એવો મત છે કે વૈવાહિક બળાત્કાર એ પરંપરાગત લિંગભૂમિકાઓ અંગેની માન્યતાઓની અભિવ્યક્તિ સિવાય કંઈ નથી.

૧૨૬. રેજીના (પ્રતિવાદી) વિ. આર. (અપીલકર્તા), (૧૯૯૨) ૧ એસી ૫૯૯ ના મામલામાં હાઉસ ઓફ લોર્ડ્સનો નિર્ણય નોંધ લેવા યોગ્ય છે. આ નિર્ણયમાં સામેલ કાનૂની પ્રશ્ન તથા સામાન્ય જાહેર મહત્વનો પ્રશ્ન એવો હતો કે “શું પતિ પોતાની પત્ની સાથે બળાત્કાર કરવા બદલ ફોજદારી રીતે જવાબદાર બને છે?”. નીચે કેટલીક નોંધો ઉદ્ઘૃત કરવામાં આવે છે;

અપીલકર્તાની લેસ્ટર ક્રાઉન અદાલતમાં તા. ૩૦ જુલાઈ ૧૯૯૦ના રોજ, તેના દોષસ્વીકારના નિવેદનોના આધારે, બળાત્કારનો પ્રયાસ અને એવી મારપીટ કે જેના કારણે વાસ્તવિક શારીરિક ઈજા થાય તેવા ગુનાઓ બદલ થયેલી દોષિત ઠરાવણીમાંથી આ અપીલ ઉદ્ભવે છે. દરેક ગુનાના સંદર્ભમાં કથિત ભોગ બનનાર અપીલકર્તા ની પત્ની હતી. કેસની પરિસ્થિતિઓ આ મુજબ હતી. અપીલકર્તાએ ઓગસ્ટ ૧૯૮૪માં તેની પત્ની સાથે લગ્ન કર્યા હતા અને તેમને ૧૯૮૫માં જન્મેલો એક પુત્ર હતો. તા. ૧૧ નવેમ્બર ૧૯૮૭ના રોજ દંપતી આશરે બે અઠવાડિયા માટે અલગ થયું હતું, પરંતુ તે અવધિના અંતે ફરી સહવાસ શરૂ કર્યો હતો. તા. ૨૧ ઓક્ટોબર ૧૯૮૯ના રોજ પત્ની પુત્રને લઈને વૈવાહિક ઘર છોડીને તેના માતા-પિતા સાથે રહેવા ગઈ હતી. તેણે તે પહેલાં વૈવાહિક મુશ્કેલીઓ અંગે સોલિસિટરોની સલાહ લીધી હતી, અને અપીલકર્તા માટે વૈવાહિક ઘરમાં એક પત્ર મૂક્યો હતો, જેમાં તેને જાણ કરવામાં આવી હતી કે તે છૂટાછેડા માટે અરજી કરવાની ઈચ્છા ધરાવે છે. તા. ૨૩ ઓક્ટોબર ૧૯૮૯ના રોજ અપીલકર્તાએ તેની પત્ની સાથે ટેલિફોન પર વાત કરી હતી અને દર્શાવ્યું હતું કે તેની પણ છૂટાછેડા અંગે કાર્યવાહી કરાવવાની ઈચ્છા છે. તેમ છતાં, અપીલકર્તા સામેના આરોપોને જન્મ આપનારી ઘટનાઓ બનતી પહેલાં કોઈ છૂટાછેડાની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી નહોતી. તા. ૧૨ નવેમ્બર ૧૯૮૯ના રોજ રાત્રે આશરે ૯ વાગ્યે અપીલકર્તાએ તેની પત્નીના માતા-પિતાના ઘરમાં, તે સમયે તેઓ બહાર હતા ત્યારે, બળજબરીથી પ્રવેશ કર્યો અને તેની ઈચ્છા વિરુદ્ધ તેના સાથે શારીરિક સહવાસ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો. આવું કરતાં તેણે બંને હાથથી તેનો ગળો દબાવી તેની ઉપર મારપીટ કરી હતી. અપીલકર્તાની ધરપકડ કરવામાં આવી અને પોલીસ અધિકારીઓએ તેની પૂછપરછ કરી. જે કંઈ બન્યું હતું તેની જવાબદારી તેણે સ્વીકારી હતી. તા. ૩ મે ૧૯૯૦ના રોજ છૂટાછેડાનો ડિક્રી નિસી સંપૂર્ણ ડિક્રીમાં પરિવર્તિત કરવામાં આવ્યો હતો. અપીલકર્તા સામે બે મથાળાવાળો આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં પહેલો મથાળો બળાત્કારનો અને બીજો વાસ્તવિક શારીરિક ઈજા થવા પામે તેવી મારપીટનો હતો. જ્યારે તે તા. ૩૦ જુલાઈ ૧૯૯૦ના રોજ લેસ્ટર ક્રાઉન અદાલતમાં ઓપેન જે. સમક્ષ હાજર થયો, ત્યારે તેની તરફથી ન્યાયાધીશ

સમક્ષ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે પતિ પોતાના જ પત્ની પર બળાત્કારના ગુનામાં મુખ્ય કર્તા તરીકે કાયદેસર રીતે દોષી ઠરી શકતો નથી. ઓવેન જે.એ તે પ્રતિપાદનને કેસની પરિસ્થિતિઓમાં અપીલકર્તાને દોષમુક્ત ઠરાવવાની ક્ષમતા ધરાવતું છે એમ માનવાનો ઇનકાર કર્યો. આવું કરવા માટેનું તેમનું કારણ એ હતું કે, લગ્નના આધારે પત્ની દ્વારા પતિને શારીરિક સહવાસ માટે અપ્રત્યક્ષ સામાન્ય સંમતિ આપવામાં આવી છે એવું માની લીધે પણ, તે સંમતિ પક્ષકારોના કરારથી અથવા પત્ની દ્વારા એકતરફી રીતે સહવાસમાંથી પોતાને દૂર કરીને અને શારીરિક સહવાસ માટેની સંમતિ સમાપ્ત કરવામાં આવી હોવાનું સ્પષ્ટપણે દર્શાવીને પરત ખેંચી શકાય તેવી હતી. જમા કરાયેલા નિવેદનોમાંથી પ્રતિભાસતા તથ્યો મુજબ, આ પરિસ્થિતિઓના પ્રથમ અથવા બીજા સમૂહમાંથી કોઈ એક પ્રચલિત હતો. ન્યાયાધીશના આ નિર્ણયને અનુસરી અપીલકર્તાએ બળાત્કારના પ્રયાસ તથા આરોપિત મારપીટના ગુનામાં દોષસ્વીકાર કર્યો. પહેલા મથાળામાં તેને ત્રણ વર્ષની કેદની અને બીજા મથાળામાં અઢાર મહિનાની કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

અપીલકર્તાએ અદાલતના અપીલ વિભાગ (ફોજદારી વિભાગ) સમક્ષ આ આધારે અપીલ કરી કે ઓવેન જે.:

આ બાબતમાં કે લગ્નના કરારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે પત્નીએ સંભોગ માટે આપેલી સંમતિ ન તો અદાલતના આદેશથી અને ન તો પક્ષકારો વચ્ચેના કરારથી પરત ખેંચવામાં આવી હોય, ત્યારે પતિ પોતાની પત્ની પર બળાત્કાર કરી શકે છે એવો નિર્ધાર કરતાં કાયદામાં ખોટો નિર્ણય કર્યો.

૧૪ માર્ચ ૧૯૯૦ના રોજ તે અદાલતે (લોર્ડ લેન સી.જે., સર સ્ટીફન બ્રાઉનપી., પૉટકિન્સ, નીલ અને રસેલ એલ.જે.જે.) અનામત ચુકાદો આપ્યો, જેમાં અપીલ ફગાવી દેવામાં આવી હતી, પરંતુ ઉપર દર્શાવાયેલ સામાન્ય જાહેર મહત્વના પ્રશ્નને પ્રમાણિત કરવામાં આવ્યો હતો અને આપના લોર્ડશીપ્સના ગૃહ સમક્ષ અપીલ કરવાની મંજૂરી આપવામાં આવી હતી, જે હવે અપીલકર્તા કરે છે.

સર મેથ્યુ હેલે, તેમના હિસ્ટરી ઑફ ધ પ્લીઝ ઑફ ધ કાઉન (૧૭૩૬) ખંડ ૧, પ્રકરણ ૫૮, પૃષ્ઠ ૬૨૯ માં, લખ્યું હતું:

પરંતુ પતિ પોતાની કાયદેસર પત્ની પર પોતે કરેલ બળાત્કાર માટે દોષિત ગણાઈ શકતો નથી, કારણ કે તેમના પરસ્પર વૈવાહિક સંમતિ અને કરાર દ્વારા પત્નીએ આ પ્રકારમાં પોતાને પોતાના પતિને સમર્પિત કરી દીધી છે, જેને તે પાછું ખેંચી શકતી નથી.

અગાઉના કોઈપણ અંગ્રેજી વ્યાખ્યાકારની કૃતિઓમાં આવું સમાન નિવેદન નથી. ૧૮૦૩ માં ઈસ્ટે, તેમની 'ટ્રીટાઈઝ ઑફ ધ પ્લીઝ ઑફ ધ કાઉન', ખંડ ૧, પ્રકરણ ૧૦, પૃષ્ઠ ૪૪૬ માં, આ પ્રમાણે લખ્યું હતું:

"... પતિ પોતાની પત્ની સાથે બળાત્કાર કર્યાનો કાયદા મુજબ દોષિત ઠરી શકતો નથી, કારણ કે વૈવાહિક સંમતિ, જે તેણી પાછી ખેંચી શકતી નથી.

આર્યબોલ્ડ, એ સમરી ઑફ ધ લો રિલેટિવ ટુ પ્લીડિંગ એન્ડ એવિડન્સ ઇન ક્રિમિનલ કેસિસ ની પ્રથમ આવૃત્તિ (૧૮૨૨) માં, પૃષ્ઠ ૨૫૯ પર હેલનો ઉલ્લેખ કર્યા પછી એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, "પતિ પોતાની પત્ની પર થયેલા બળાત્કારનો પણ દોષિત બની શકતો નથી."

હેલના કાર્યના પ્રકાશન બાદ ૧૫૦ વર્ષથી વધુ સમયગાળા દરમિયાન, તેની પ્રતિપાદિત વાતને ન્યાયિક વિચારણા આપવામાં આવી હોય એવો કોઈ અહેવાલિત મામલો દેખાતો નથી. તે પ્રકારનો પ્રથમ મામલો રેજી. વિ. કલેરન્સ (૧૮૮૮) ૨૨ ક્યુ.બી.ડી. ૨૩ હતો, જેના અંગે હું પછી ઉલ્લેખ કરીશ. એવું માનવામાં આવી શકે કે આ પ્રતિપાદનને ઇંગ્લેન્ડના કોમન લૉનું ચોક્કસ નિવેદન તરીકે સામાન્ય રીતે માન્યતા આપવામાં આવતી હતી. જોકે, કોમન લૉ સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક વિકાસોમાં થતા પરિવર્તનોના પ્રકાશમાં ક્રમશઃ વિકસિત થવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. હેલનું આ પ્રતિપાદન તે જે સમયે પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યું હતું તે સમયે આ બાબતોમાં પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિને પ્રતિબિંબિત કરતું હતું. ત્યારથી સ્ત્રીઓની, અને ખાસ કરીને વિવાહિત સ્ત્રીઓની, સ્થિતિમાં અનેક રીતે

એવો પરિવર્તન આવ્યો છે કે જે સર્વવિદિત છે અને જેના વિષે વિગતે જવું અનાવશ્યક છે. સંપત્તિ સંબંધિત બાબતો અને વૈવાહિક ઉપચારની ઉપલબ્ધતા ઉપરાંત, સૌથી મહત્વપૂર્ણ પરિવર્તનોમાંનું એક એ છે કે આધુનિક સમયમાં લગ્નને સમાન ભાગીદારોની ભાગીદારી તરીકે જોવામાં આવે છે, અને હવે તે એવું બંધન માનવામાં આવતું નથી જેમાં પત્ની પતિની આધીન ચાલતી ચીજવસ્તુ હોવી જ જોઈએ. હેલનું આ પ્રતિપાદન એવો અર્થ ધરાવે છે કે લગ્નના આધારે પત્ની દરેક પરિસ્થિતિમાં અને તેના આરોગ્યની સ્થિતિ કેવી છે અથવા તે સમયે તેને જે રીતે અનુભવાતું હોય તેની પરવા કર્યા વગર, પોતાના પતિ સાથેના યૌનસંબંધ માટે પોતાની અપરિવર્તનીય સંમતિ આપે છે. આધુનિક સમયમાં કોઈપણ વાજબી વ્યક્તિએ એ ધારણાને સંપૂર્ણપણે અસ્વીકાર્ય ગણવી જ પડશે.

એસ. વિ. એચ.એમ. એડવોકેટ ૧૯૮૯ એસ.એલ.ટી. ૪૬૯ માં સ્કોટલેન્ડની જસ્ટિશિયરીની વડી અદાલતે તાજેતરમાં તે દેશમાં બળાત્કાર બાબતે કહેવાતી વૈવાહિક મુક્તિનો વિચાર કર્યો હતો. અગાઉના બે કેસોમાં, એચ.એમ. એડવોકેટ વિ. ડફી ૧૯૮૩ એસ.એલ.ટી. ૭ અને એચ.એમ. એડવોકેટ વિ. પેક્સ્ટન ૧૯૮૫ એસ.એલ.ટી. ૯૬ માં, એકલ ન્યાયાધીશો દ્વારા એવો નિષ્કર્ષ અપાયો હતો કે જ્યાં લગ્નના પક્ષકારો સહવાસ કરતા ન હોય ત્યાં તે મુક્તિ લાગુ પડતી નથી. વડી અદાલતે ઠરાવ્યું કે જો આ મુક્તિ ક્યારેક સ્કોટલેન્ડના કાયદાનો ભાગ રહી હોય તો પણ હવે એવી સ્થિતિ રહી નથી. આ મુક્તિ માટેનું મુખ્ય પ્રાધિકરણ બેરન હ્યુમના ક્રિમિનલ લો ઓફ સ્કોટલેન્ડ માં મળતું હતું, જે પ્રથમ વખત ૧૭૯૭ માં પ્રકાશિત થયું હતું. તે જ નિવેદન ૧૮૪૪ માં બેલ દ્વારા પ્રકાશિત ચોથી આવૃત્તિ સુધીની દરેક આવૃત્તિમાં દેખાતું હતું. તે આવૃત્તિના ખંડ ૧ ના પૃષ્ઠ ૩૦૬ પર, અપહરણ અને બળાત્કારમાં સહભાગીતા તથા ભાગીદારીજન્ય દોષિતતા અંગે ચર્ચા કરતાં, આ રીતે જણાવાયું હતું:

આ સ્ત્રીના પતિના સંદર્ભમાં પણ, કોઈ અપવાદ વિના, આ વાત સાચી છે; કારણ કે, ભલે તે પોતાની જ પત્ની પર, જેણે તે રીતે પોતાનું શરીર તેને સમર્પિત કર્યું છે, પોતે બળાત્કાર કરી શકતો ન હોય, તેમ છતાં તેના પર અન્ય વ્યક્તિ દ્વારા કરાયેલા તે ગુનામાં તે સહઅપરાધી થઈ શકે છે ...

એવું સંભવિત લાગે છે કે આ ઉચ્ચારણે જાગૃતપણે હેલનું અનુસરણ કર્યું હતું:

અદાલતનો ચુકાદો આપનાર લોર્ડ જસ્ટિસ-જનરલ, લોર્ડ એમ્સલીએ, હ્યૂમનો દષ્ટિકોણ તે વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો તે સમય દરમિયાન પણ સ્કોટલેન્ડના કાયદાનું યથાર્થ પ્રતિનિધિત્વ કરતો હતો કે નહીં તે અંગે સંશય વ્યક્ત કર્યો અને પૃ. ૪૭૩ પર આગળ કહ્યું:

“આ મુદ્દા પર, જે અમારી સમક્ષ થયેલી દલીલનો વિષય નહોતો, અમે વધુ કંઈ કહીએ નથી, કારણ કે સોલિસિટર જનરલે રજૂ કરેલા આ તર્કમાં પૂરતો આધાર છે એવી અમારી સંતોષજનક માન્યતા છે કે પતિને અપાયેલ મુક્તિના કારણ અંગે હ્યુમે ૧૮મી અને ૧૯મી સદીના પ્રારંભિક સમયગાળામાં જે કારણ આપ્યું હતું તે સારું હતું કે નહોતું, તે ગમે તેમ હોય, ત્યારથી તે કારણ સર્વથા લુપ્ત થઈ ગયું છે. પત્નીએ પોતાના પતિને ‘તે પ્રકારમાં’ પોતાના વ્યક્તિત્વનો ‘સમર્પણ’ કર્યો હોય તેવી કલ્પનામાં હ્યુમનો જે અર્થ આવરી લેવો હતો, તે કલ્પનાને તેમણે જે સમયમાં લખ્યું હતું તે સમયની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને વિવાહિત સ્ત્રીના સ્થાનની પૃષ્ઠભૂમિમાં સમજી શકાય તેવી છે. તે સમયે, નિઃસંદેહ, એવું કહી શકાય કે વિવાહિત સ્ત્રી તમામ બાબતોમાં પોતાના પતિના પ્રભુત્વને આધીન હતી. તેણીને દરેક બાબતમાં તેની આજ્ઞાનું પાલન કરવું આવશ્યક હતું. મિલ્કતના હકોના અભાવને બાજુએ રાખીએ તો પણ, પત્નીની સ્વતંત્રતાઓ વાસ્તવમાં અસ્તિત્વહીન જેવી હતી, અને ખાસ કરીને, લગ્નમાંથી થયેલા કોઈપણ સંતાનોના જીવન અને ઉછેર ઉપર પતિના નિયંત્રણમાં હસ્તક્ષેપ કરવાનો તેણીને કોઈપણ પ્રકારનો હક જ નહોતો.

વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધ સુધી પહોંચતા, તેમ છતાં, અમારી કાનૂની વ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને પરણિત સ્ત્રીની સ્થિતિમાં અત્યંત નાટકીય ફેરફાર આવ્યો છે. હવે તમામ વ્યવહારુ હેતુઓ માટે પતિ અને પત્ની લગ્નમાં સમાન ભાગીદારો છે અને પતિ તથા પત્ની બંને પોતાના સંતાનોના પાલક અને સંરક્ષક છે. પત્ની પર દરેક બાબતમાં પતિની આજ્ઞા માનવાની અથવા પતિ તરફથી અતિશય ચૌન માંગણીઓ સહન

કરવાની ફરજ નથી. છૂટાછેડાના હેતુસર તે આવી માંગણીઓને અયોગ્ય વર્તનના પુરાવા તરીકે આધાર બનાવી શકે છે. સજીવ કાનૂની પ્રણાલી સામાન્ય નિયમના અમલમાંથી કોઈ અપવાદને ન્યાયસંગત ઠેરવવા બદલાતી પરિસ્થિતિઓને હંમેશા ધ્યાનમાં લે છે. આજકાલ ગંભીરતાપૂર્વક એવું જાળવી રાખી શકાય નહીં કે લગ્ન દ્વારા પત્ની તમામ પરિસ્થિતિઓમાં અચૂકપણે યૌન સંબંધ માટે પોતાને સોંપી દે છે. અગાઉની સદીઓમાં સ્થિતિ જે કંઈ રહી હોય તે રહી હોય, પરંતુ આજકાલ એવું દબાવણે કહી શકાય નહીં કે આધુનિક લગ્નનું એક અંગ એ છે કે પત્ની તમામ પરિસ્થિતિઓમાં, જેમાં માત્ર બળપ્રયોગથી મેળવાયેલા યૌન સંબંધનો પણ સમાવેશ થાય છે, યૌન સંબંધ માટે સંમતિ આપે છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે પત્ની તેના શરીર ઉપરના હુમલા માટે સંમતિ આપતી નથી અને તેથી છતાં તે હુમલાના બળે થયેલા યૌન સંબંધ માટે સંમત ગણાવી જોઈએ એવું આજે કહેવા માટે કોઈ યુક્તિસંગત ન્યાયસંગતતા નથી. એચ.એમ. એડવોકેટ વિ. ડફી અને એચ.એમ. એડવોકેટ વિ. પેક્સ્ટનના આધુનિક નિર્ધારણો દર્શાવે છે કે યૌન સંબંધ માટેની કોઈ માન્ય માનવામાં આવેલી ગૂઢ સંમતિ અચૂકપણે અપરિવર્તનીય નથી, વિયોગ એ દર્શાવી શકે છે કે આવી સંમતિ પાછી ખેંચી લેવામાં આવી છે, અને આવી પરિસ્થિતિમાં પતિ સામે બળાત્કારનો સંબંધિત આરોપ મૂકાઈ શકે છે. હ્યુમના સમયથી કાનૂનના આ વિકાસથી તરત જ એક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે: યૌન સંબંધ માટે પત્નીની ગૂઢ સંમતિ, જે પાછી ખેંચી શકાય તેવી છે, તેની પરત ખેંચણી શું માત્ર વિયોગની ક્રિયા દ્વારા જ સ્થાપિત થઈ શકે? અમારા મત મુજબ, તે પ્રશ્નનો જવાબ ના જ હોવો જોઈએ. જે સંમતિ પાછી ખેંચી શકાય તેવી હોય તેની પરત ખેંચણી પરિસ્થિતિઓ પર નિર્ભર રહેવી જોઈએ. જ્યાં વિયોગ ન હોય ત્યાં તેનો પુરાવો કરવો વધુ કઠિન હોઈ શકે, પરંતુ કોઈપણ મામલામાં નિર્ધારક પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ હોવો જોઈએ કે સંમતિ રોકી રાખવામાં આવી હતી કે નહોતી. સ્કોટલેન્ડમાં બળાત્કાર સંબંધિત કાનૂનમાં ગૂઢ સંમતિની કલ્પિત માન્યતાનું આજે કોઈ ઉપયોગી કાર્ય બાકી નથી. પત્ની સાથે બળાત્કારના આરોપ અંગે પતિને ફરિયાદ પક્ષ તરફથી કાર્યવાહીમાંથી મુક્તિ આપવા હ્યુમે આપેલું કારણ, જો ક્યારેક તે યોગ્ય કારણ હતું પણ, આજે હવે લાગુ પડતું નથી. તેથી, હવે પતિને માનવામાં

આવેલી એવી મુક્તિ માટે કોઈ ન્યાયસંગતતા નથી. તર્કસંગત રીતે એકમાત્ર પ્રશ્ન એ છે કે હકીકતના વિષય તરીકે પત્નીએ ફરિયાદ કરાયેલા કૃત્યો માટે સંમતિ આપી હતી કે નહોતી, અને અમે નીચલી અદાલતના ન્યાયાધીશનો આ નિર્ણય સમર્થિત કરીએ છીએ કે આરોપ ૨(બી) અપીલકર્તા વિરુદ્ધ વિચારણા માટે જવા યોગ્ય સંબંધિત આરોપ છે.

હું તે તર્કના સારતત્ત્વને ઇંગ્લેન્ડમાં પણ સ્કોટલેન્ડ જેટલું જ માન્ય માનું છું. સિદ્ધાંતના આધારે હવે વૈવાહિક સંબંધના આધારે બળાત્કાર બાબતે અપવાદ માટે કોઈ ન્યાયસંગતતા નથી.

૧૨૭. સર્વોચ્ચ અદાલતે, **સુચિતા શ્રીવાસ્તવ તથા અન્ય વિ. ચંદીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન**, ૨૦૦૯ (૯) એસ.સી.સી. ૧, ના પ્રકરણમાં, પરિચ્છેદ-૨૨માં, ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ સમજાતી “ વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા” ના એક પરિમાણ તરીકે સ્ત્રીને પોતાની પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાની હકને માન્યતા આપી હતી. જો કોઈ વૈવાહિક બળાત્કારની સમસ્યાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે, તો સર્વોચ્ચ અદાલતના અવલોકનો અત્યંત માર્ગદર્શક બને છે. તે અવલોકનો નીચે ઉતારવામાં આવે છે;

આ બાબતમાં કોઈ શંકા નથી કે સ્ત્રીને પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓ કરવાનો અધિકાર પણ ભારતના બંધારણ હેઠળ સમજાતી ‘વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા’નું એક પરિમાણ છે. એ બાબત નોંધપાત્ર છે કે પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓનો ઉપયોગ સંતાનોત્પત્તિ કરવા માટે તેમજ સંતાનોત્પત્તિથી દૂર રહેવા માટે પણ કરી શકાય છે. આમાં નિર્ણાયક વિચારણા એ છે કે સ્ત્રીના ગોપનીયતાના અધિકાર, ગૌરવ અને દૈહિક અખંડિતતાનો આદર થવો જોઈએ. તેનો અર્થ એ થાય છે કે સ્ત્રીને યૌન પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેવા ઇનકાર કરવાનો અધિકાર અથવા વૈકલ્પિક રીતે ગર્ભનિરોધક ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવાની આગ્રહ રાખવાનો અધિકાર જેવી પ્રજનન સંબંધિત પસંદગીઓના અમલ પર કોઈપણ પ્રકારનું પ્રતિબંધ હોવું જોઈએ નહીં. વધુમાં, સ્ત્રીઓને નસબંધી જેવી પ્રક્રિયા કરાવીને જન્મનિયંત્રણની પદ્ધતિઓ પસંદ કરવાની પણ સ્વતંત્રતા છે. તેમના

તર્કસંગત નિષ્કર્ષ સુધી લઈ જતાં, પ્રજનન અધિકારોમાં સ્ત્રીને ગર્ભાવસ્થાને પૂર્ણ અવધિ સુધી ધારણ કરવાનો, પ્રસૂતિ કરવાનો અને તે પછી સંતાનોનું લાલન-પાલન કરવાનો હક પણ સમાવેશ થાય છે.

૧૨૮. સર્વોચ્ચ અદાલતે, **ગીતા હરિહરણ ડૉ. વંદના શિવા વિ. રિઝર્વ બેંક ઓફ ઇન્ડિયા: જયંત બંધોપાધ્યાય**, (૧૯૯૯) ૨ એસસીસી ૨૨૮ માં સ્ત્રીઓની ગૌરવમર્યાદા અંગે મહત્વપૂર્ણ અવલોકનો કર્યા હતા. હિંદુ અલ્પવયસ્કતા અને સંરક્ષકતા અધિનિયમ, ૧૯૫૬ ની કલમ ૬ ની બંધારણીય માન્યતાની તપાસ કરતી વખતે, ઉમેશ ચંદ્ર બેનર્જી,

જે. (જેમ તેઓ તે સમયે લોર્ડશીપ હતા) એ નોંધ્યું;

ભૂતકાળમાં ભારતીય નારીત્વની મહાનતમ વિશેષતાઓ તરીકે ઉદારતા, આત્મત્યાગ અને સહિષ્ણુતા ઓળખાતી હતી અને સમાનતા તથા સમાન દરજ્જાની માંગ ખૂબ જ મંદ અવસ્થામાં હતી, પરંતુ સમયના વહેણ અને સામાજિક રચનામાં આવેલા પરિવર્તન સાથે તે હવે નિષ્ક્રિય રહી નથી, પરંતુ હાલમાં અત્યંત પ્રબળ સ્વરે વ્યક્ત થઈ રહી છે. આ માંગ કોઈ એક નિશ્ચિત દેશ પૂરતી મર્યાદિત નથી, પરંતુ માત્ર પ્રમાણમાં ફરક સાથે સમગ્ર વિશ્વમાં પ્રસરેલી છે. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર મહાસભાએ તેના ઠરાવ ક્રમાંક ૨૧૭એ(૩) દ્વારા સ્વીકારેલ અને જાહેર કરેલ માનવ અધિકારોની સર્વજનીન ઘોષણામાં જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે દરેક વ્યક્તિ જાતિ, લિંગ અથવા ધર્મ જેવી કોઈપણ પ્રકારની ભેદરેખા વિના તમામ અધિકારો અને સ્વતંત્રતાઓનો હકદાર છે; અને ૧૯૭૯માં સંયુક્ત રાષ્ટ્ર સંગઠન દ્વારા સ્ત્રીઓ વિરુદ્ધના દરેક પ્રકારના ભેદભાવના ઉચ્છેદ માટેના કન્વેન્શન (ટૂંકમાં સીડો)નું અનુમોદન તથા ત્યારબાદ ભારત દ્વારા જૂન ૧૯૯૩માં તેનું સ્વીકાર અને અનુમોદન પણ આ જ વાતને પુરેપુરું દર્શાવે છે. આ દેશના આપણે લોકોએ આપણને જ એક લેખિત સંવિધાન આપ્યું છે, જેના મૂળભૂત માળખામાં દરજ્જાની સમાનતા વ્યાપ્ત છે અને તેથી લિંગ આધારિત પૂર્વગ્રહનો નિષેધ થાય છે; અને આ જ આધારે ૧૯૫૬ના હિંદુ અલ્પવયસ્કતા અને ના નીની વૈધતા હાલ વિચારાધીન કેસમાં

પડકારવામાં આવી છે, આ આધારે કે સ્ત્રીઓની ગૌરવસંપન્નતા સંવિધાન હેઠળનો સ્વભાવજ અધિકાર છે, જેને હકીકતમાં ૧૯૫૬ના અધિનિયમની દ્વારા નકારવામાં આવ્યો છે.

૧૨૯. પતિ પોતાની કાયદેસર પત્ની પર તેના દ્વારા કરવામાં આવેલ બળાત્કાર માટે દોષિત થઈ શકતો નથી, કારણ કે પરસ્પર વૈવાહિક સંમતિ અને કરારથી પત્નીએ કાયદાની દૃષ્ટિએ આ પ્રકારમાં પોતાને પતિને સમર્પિત કરી દીધી ગણાય છે અને તે તેને પાછું ખેંચી શકતી નથી, એવી પરંપરાગત માન્યતાને કાયદેસર રીતે અસ્વીકાર કરતાં ઓસ્ટ્રેલિયન વડી અદાલતના ન્યાયમૂર્તિ બ્રેનનએ ૧૯૯૧માં નોંધ્યું હતું કે “કોમન લૉની આ કાલ્પનિક માન્યતા હંમેશાં માનવીય ગૌરવને આઘાતક રહી છે અને જીવનસાથીના કાનૂની દરજ્જા સાથે અસંગત છે (આર વિ. એલ (૧૯૯૧) એચ.સી.એ ૪૮).” સંશોધન દર્શાવે છે કે વૈવાહિક બળાત્કારના સ્ત્રીઓ પર ગંભીર અને દીર્ઘકાલીન પરિણામો થાય છે, શારીરિક તેમજ માનસિક બંને પ્રકારના. તેના શારીરિક પ્રભાવોમાં ગોપન અંગોમાં ઇજાઓ, ગર્ભપાત, મૃતજન્મ, મૂત્રાશયના ચેપ, વંધ્યત્વ અને એચ.આઈ.વી./એડ્સ જેવા ચૌન સંસર્ગથી ફેલાતા રોગો લાગવાની શક્યતા સમાવેશ પામે છે. પોતાના જીવનસાથી દ્વારા બળાત્કારિત સ્ત્રીઓ હિંસા પછી વર્ષો સુધી ફ્લેશબેક, ચૌન કાર્યક્ષમતામાં વિક્ષેપ અને ભાવનાત્મક પીડા જેવા ગંભીર માનસિક પરિણામો પણ ભોગવે છે.

૧૩૦. મારો અંતિમ નિષ્કર્ષ નીચે મુજબ સંક્ષિપ્ત કરવામાં આવે છે;

૧૩૦.૧ પતિ સામે, તેની પત્નીની ફરીયાદના આધારે, આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૬ હેઠળ દંડનીય બળાત્કારના ગુનામાં કાર્યવાહી ચલાવી શકાય નહીં, કારણ કે વૈવાહિક બળાત્કાર આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫ હેઠળ આવરી લેવાયેલો નથી. આઈ.પી.સી.ની કલમ ૩૭૫માં રહેલા અપવાદ-૨ને ધ્યાનમાં લેતાં, પતિ સામે તેની પત્નીની ફરીયાદના આધારે બળાત્કારના ગુનામાં કાર્યવાહી ચલાવી શકાય નહીં, કારણ કે તે મુજબ, કોઈ પુરુષ દ્વારા પોતાની જ પત્ની સાથે કરવામાં આવેલ જાતીય સંભોગ અથવા જાતીય કૃત્યો, જો પત્નીની ઉંમર ૧૮ વર્ષથી ઓછી ન હોય, તો તે બળાત્કાર ગણાતું નથી.

૧૩૦.૨ પત્ની પોતાના પતિ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ અપ્રાકૃતિક યૌન સંબંધ બાબતે કાર્યવાહી શરૂ કરી શકે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ કોઈ નિશ્ચિત વર્ગના લોકો, ઓળખ અથવા યૌન અભિમુખતાને ગુનાહિત ઠરાવતી નથી. તે માત્ર કેટલીક ક્રિયાઓને ઓળખે છે, જે કરવામાં આવે તો ગુનો બને છે. અપ્રાકૃતિક ગુનાઓના મામલામાં સંમતિ નિર્ધારક માપદંડ નથી અને તેના બદલે જે કોઈ ગુનો પ્રકૃતિના ક્રમના વિરુદ્ધ હોય અને જેને દૈહિક ભેદન તરીકે વર્ણવી શકાય, તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ હેઠળ ગુનો ગણાશે.

૧૩૦.૩ સોડોમી, બગરી અને બેસ્ટિયાલિટી જેવા જાતીય તર્કવિરુદ્ધ વર્તનો સિવાય, અન્ય તમામ જાતીય તર્કવિરુદ્ધ વર્તનો ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૭ ના વ્યાપકક્ષેત્રમાં આવશે નહીં.

૧૩૦.૪ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૪૯૮અ હેઠળના ગુનાની બાબતમાં, આક્ષેપોની પ્રકૃતિને ધ્યાનમાં લેતા, પ્રથમદર્શિતા કરતાં પણ વધુ બાબત સ્થાપિત થાય છે.

૧૩૦.૫ ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે તે મુજબ, પોતાની પત્નીની લાજભંગ કરવાના ગુનામાં આરોપી-પતિ વિરુદ્ધ કાર્યવાહી આગળ વધારવા માટે પ્રથમદર્ષિએ કેસ બંધો હોવાનું પણ કહી શકાય. જોકે એફ.આઈ.આર.માં કલમ ૩૫૪નો સમાવેશ થયેલા ગુનાઓમાં થતો નથી, તેમ છતાં આ દિશામાં તપાસ જરૂરી છે એવો મારો અભિપ્રાય છે.

૧૩૦.૬ વૈવાહિક બળાટકારને આપવામાં આવેલ અપવાદ, જેમ ન્યાયમૂર્તિ વર્માએ નોંધ્યું હતું, “લગ્ન અંગેની એક બહુ જ જૂની અને કાળબાહ્ય કલ્પનાથી ઉપજે છે, જેમાં પત્નીઓને તેમના પતિની મિલકત કરતાં વધુ કંઈ માનવામાં આવતી નહોતી.” વૈવાહિક બળાટકાર એક ગુનો હોવો જોઈએ, કોઈ માત્ર કલ્પના નહીં. નિશ્ચિતપણે, વૈવાહિક સંબંધની અખંડિતતાને આભાસિત ભય તથા દંડાત્મક જોગવાઈઓના દુરુપયોગની સંભાવના જેવા આક્ષેપો ઉઠશે. હકીકતમાં એવું સત્ય નથી કે ખાનગી અથવા ગૃહસ્થ ક્ષેત્ર હંમેશા કાયદાની પરિધિની બહાર રહ્યું છે. ગૃહહિંસા વિરુદ્ધનો કાયદો, કાનૂની પ્રણાલીને હસ્તક્ષેપ કરવા માટેના

આધારરૂપે, શારીરિક તેમજ યૌન અત્યાચાર બંનેને પહેલેથી જ આવરી લે છે. એવો તર્ક કરવો મુશ્કેલ છે કે વૈવાહિક બળાત્કાર અંગેની ફરિયાદ લગ્નને બરબાદ કરી દેશે, જ્યારે જીવનસાથી વિરુદ્ધ ગૃહહિંસાની ફરિયાદ એવું નહીં કરે. લગ્નમાં ‘અભિપ્રેત સંમતિ’ની કલ્પનાને ત્યજી દેવાનો સમય ઘણાં પહેલાંથી આવી ગયો છે. કાયદાએ સ્ત્રીઓની વૈવાહિક સ્થિતિને અવગણીને, તમામ સ્ત્રીઓની દૈહિક સ્વાયત્તતાનું સંરક્ષણ કરવું જ જોઈએ.

૧૩૦.૭ અતિ પ્રાચીન રીતે જોવામાં આવે તો, ૧૮૦૦ના દાયકામાં, આશરે ૧૨૫ વર્ષ પૂર્વે, એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હતી કે જેને કાયદા નિર્માતાઓ સમક્ષ લાવવામાં આવી. ૧૧ વર્ષની એક બાળકીનો તેના ૩૫ વર્ષીય પતિ દ્વારા ફૂર રીતે બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. તે સમયેની ઔપનિવેશિક સરકારે બાળકી માટેની સંમતિની વય ૧૦ વર્ષથી વધારી ૧૨ વર્ષ કરવાની સુધારો કરવાની દરખાસ્ત મૂકી હતી, તેમ છતાં આ વિચારનો વ્યાપક વિરોધ થયો; પરંતુ ભારે કડવાશ અને વાદવિવાદ બાદ, તે સુધારો ૧૮૮૧માં કરવામાં આવ્યો. ડૉ. બી.આર. આંબેડકરના શબ્દોમાં, “જેને લોકોના કહેવાતા નેતાઓ જેટલા હદ સુધી પતન પામ્યા હતા તેની ગંભીરતા સમજતા.... શું કોઈ સમજદાર માણસ, શું કોઈ એવો માણસ જેને લાજનો અહેસાસ હોય, એવો સરળ ઉપાયનો વિરોધ કરી શકે? પરંતુ તેનો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો...” ડૉ. બી.આર. આંબેડકરે કાયદામાં એવી આવશ્યકતાના વિચારનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો, જે ત્યારથી જરૂરી રહી છે. હું વિચારું છું કે ડૉ. બી.આર. આંબેડકર આજની પરિસ્થિતિને કેવી રીતે જોતા, જ્યારે વૈવાહિક બળાત્કારના અપરાધીકરણમાં સુધારો લાવવા અંગે ચર્ચા કરવા પણ કોઈ તૈયાર નથી. એવો કાયદો, જે વિવાહિત અને અવિવાહિત સ્ત્રીઓને સમાન રક્ષણ આપતો નથી, તે વૈવાહિક બળાત્કાર તરફ દોરી જતી પરિસ્થિતિઓ સર્જે છે. તે પુરુષો અને સ્ત્રીઓને એવું માનવા દે છે કે પત્ની પરનો બળાત્કાર સ્વીકાર્ય છે. પત્ની પરનો બળાત્કાર ગેરકાયદેસર અથવા ગુનો બનાવવાથી વૈવાહિક બળાત્કારને પ્રોત્સાહન આપતા વિનાશક વલણો દૂર થશે. આવું પગલું એક નૈતિક સીમા ઊભી કરે છે, જે સમાજને સૂચિત કરે છે કે જો આ સીમા લાંઘવામાં આવશે તો તેની સજા થશે. ત્યારબાદ પતિઓ એ ઓળખવા માંડી શકે કે વૈવાહિક બળાત્કાર અયોગ્ય છે. આવી ઓળખ, અને તેના સાથેની ફોજદારી સજા, પતિઓને પોતાની પત્નીઓ પર બળાત્કાર કરવાથી અવરોધરૂપ થવી

જોઈએ. સ્ત્રીઓને લગ્નમાં બળાત્કાર અને હિંસા સહન કરવાની ફરજ પડી ન જોઈએ. વૈવાહિક બળાત્કાર માટેની મુક્તિનો સંપૂર્ણ કાનૂની અંત લાવવો એ સમાજોને શીખવાડવાનું પ્રથમ આવશ્યક પગલું છે કે સ્ત્રીઓ સાથેનું અમાનવીય વર્તન સહન કરવામાં આવશે નહીં અને વૈવાહિક બળાત્કાર પતિનો કોઈ વિશેષાધિકાર નથી, પરંતુ તે હિંસક કૃત્ય અને એવો અન્યાય છે જેનું અપરાધીકરણ કરવું જ જોઈએ.

૧૩૧. પરિણામે, ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૬૯૫૭ ઓફ ૨૦૧૭ અંશે મંજૂર કરવામાં આવે છે. ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૭૬ અને ૩૭૭ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ જેટલા હદે સંબંધિત છે, તે હદ સુધી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ રદ કરવામાં આવે છે. અન્ય ગુનાઓ જેટલા હદે સંબંધિત છે, તે હદ સુધી તપાસ કાયદા મુજબ આગળ ચાલુ રાખવામાં આવશે. તપાસ અધિકારી ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૫૪ પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં ઉમેરવા માટે સંબંધિત અદાલત સમક્ષ યોગ્ય અહેવાલ રજૂ કરશે.

ફોજદારી વિવિધ અરજી ક્રમાંક ૨૪૩૪૨ ની ૨૦૧૭

૧૩૨. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૪૮૨ હેઠળની આ અરજી પ્રથમ માહિતી આપનારાના સસરા અને સાસુ, જે અનુક્રમે મૂળ આરોપી નં. ૨ અને ૩ છે, દ્વારા સંબંધિત પ્રથમ માહિતી અહેવાલને રદ કરવાની પ્રાર્થના સાથે દાખલ કરવામાં આવી છે.

૧૩૩. આક્ષેપોના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં અને આ હકીકતનું અવલોકન કરતાં કે મૂળભૂત રીતે વિવાદ પતિ અને પત્ની વચ્ચેનો છે, અહીંના બે અરજદારો, જે પ્રથમ માહિતીદાતાના સસરા અને સાસુ છે, તેમના વિરુદ્ધ કથિત ગુનાઓ બાબતે ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા કાર્યવાહી કરવામાં આવે તે માટે મને કોઈ યોગ્ય કારણ દેખાતું નથી. સામાન્ય રીતે જેમ પતિ અને પત્ની વચ્ચેના વિવાદમાં પતિના માતા-પિતાને પણ ફરિયાદ પક્ષની કાર્યવાહીમાં ખેંચી લેવામાં આવે છે, તેમ અહીં પણ કરવામાં આવ્યું છે. આવી પરિસ્થિતિમાં, અહીંના બે અરજદારોને લગતા

પ્રમાણમાં પ્રથમ માહિતી અહેવાલ રદ કરવામાં આવવો યોગ્ય છે તેવા નિષ્કર્ષે પહોંચવામાં મને જરાય સંકોચ નથી.

૧૩૪. પરિણામે, ફોજદારી વિવિધ અરજી નં.૨૪૩૪૨ સન ૨૦૧૭ મંજૂર કરવામાં આવે છે. ઈડર પોલીસ સ્ટેશન ખાતે નોંધાયેલ સી.આર. નં.૧-૧૩૧ સન ૨૦૧૭ તરીકેની પ્રથમ માહિતી અહેવાલ અહીંના બે અરજદારોના સંબંધમાં હોય તેટલા હદ સુધી આથી રદ કરવામાં આવે છે.

વિશેષ ફોજદારી અરજી ક્રમાંક ૭૦૮૩ ઓફ ૨૦૧૭

૧૩૫. આ રિટ અરજી મૂળ પ્રથમ જાણકર્તા દ્વારા એ પ્રાર્થના સાથે દાખલ કરવામાં આવી છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલની તપાસ રાજ્ય સી.આઈ.ડી. કાઈમ અથવા સીબીઆઈ જેવી સ્વતંત્ર એજન્સીને સોંપવામાં આવે. જે આધાર પર આ હસ્તાંતરણ માટે પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે તે એ છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ પીડિતાએ વાસ્તવમાં જે વર્ણન કર્યું હતું તે મુજબ નોંધવામાં આવ્યો નથી.

૧૩૬. પક્ષકારો તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલોને સાંભળ્યા બાદ અને નોંધ પર રહેલી સામગ્રીનો વિચાર કર્યા પછી, મારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ તબક્કે તપાસને રાજ્ય સી.આઈ.ડી. કાઈમ અથવા સી.બી.આઈ. જેવી એજન્સીને સોંપવા માટે કોઈ કારણ નથી. હાલની તારીખે જે તપાસ અધિકારી હવાલે છે, તે કાયદા અનુસાર તપાસ કરે. તેમ છતાં, આક્ષેપોની પ્રકૃતિ અને પીડિતાની દયનીય પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, હું હિંમતનગરના જિલ્લા પોલીસ અધિક્ષકને તપાસ પર દેખરેખ રાખવા અને તે યોગ્ય દિશામાં કરવામાં આવે તે સુનિશ્ચિત કરવા આદેશ આપું છું. પોલીસ અધિક્ષકે ખાસ કરીને જે બાબતની તપાસ કરવી અગત્યની છે તે પીડિતાની આ ફરિયાદ છે કે સંબંધિત સમયે પ્રથમ માહિતી આપનાર દ્વારા વાસ્તવમાં જે જણાવવામાં આવ્યું હતું તે મુજબ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ લેખિત સ્વરૂપે નોંધવામાં આવ્યો નહોતો. આ પાસાનું પોલીસ અધિક્ષક દ્વારા સવિસ્તર પરીક્ષણ કરવામાં આવે.

૧૩૭. ઉપરોક્ત સાથે, આ રિટ અરજીનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

૧૩૮. રજિસ્ટ્રીને આ ચુકાદાની એક નકલ ભારત સંઘના કાનૂની બાબતોના મંત્રાલય, નવી દિલ્હી ને તેમજ એક નકલ ભારતના કાનૂન આયોગને મોકલવા માટે નિર્દેશ આપવામાં આવે છે. રજિસ્ટ્રી દ્વારા એક નકલ ગાંધીનગર સ્થિત રાજ્ય સરકારના કાનૂની વિભાગને પણ મોકલવામાં આવશે.

(જે.બી. પારડીવાળા, જે)

વિષય:-પતિ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૩૭૬, ૩૭૭ અને ૪૮૮(એ) હેઠળ પત્ની દ્વારા નોંધાવવામાં આવેલી એફ.આઈ.આર. રદ કરવા તથા વૈવાહિક બળાટકાર અને અપ્રાકૃતિક ગુનાઓના કાનૂની અર્થઘટન બાબત.

Translation of this judgement has been provided by M/s Hyperlink E-solutions Pvt.Ltd.

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

~~અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહીં. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.~~